

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Dóra Zoltán: A Miatyánk szövegének értelmezéséhez

Elektronikus levélben jutott el hozzám egy szöveg, amelyben Maleczki József nyelvész kifogásolja a Miatyánk közhasználatban lévő fordítását, és közreadja annak „modern átírását”. (Maleczki írása több internetes portálon, fórum-oldalon, pamfletben is megjelent.[1]) A hozzám küldött levél szerzője szinte „szentségtörés”-nek minősítette az ima szövegébe való beavatkozást. Én úgy vélem, hogy nem szentségtörésről, hanem egy kísérletről van szó, amelynek célja a jobbítás, a kommunikáció pontosságára való törekvés – a jó szándékú kísérlet viszont csak részben éri el a célját.

Közismert, hogy a Miatyánk, pontosabban az Úr imája Máté (6,9-13.) és Lukács (11,2-4.) evangéliumában olvasható. Azt is tudjuk, hogy az Újszövetséget görögből fordították. Az egyes Biblia-fordítások a lényegét tekintve nem térnek, és nem is térhetnek el az eredeti szövegtől, hiszen bizonyos kifejezéseknek teológiailag meghatározott jelentésük van. A nyelvi megformáltság azonban az adott kortól függően eltérő lehet. A szent szövegek is alkalmazkodnak az élő nyelvhasználathoz, hiszen az imát csak akkor lehet szívből mondani, ha az imádkozó érti is azt.

A Miatyánk alábbi fordításait az Internetről töltöttem le:[2]

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved;

Jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.

A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.

És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik ellenünk vétkeztek;

És ne vígy minket kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól. Mert tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké. Ámen!” (Károli Gáspár fordítása.)

„Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved,

jöjjön el az országod, legyen meg az akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is.

Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma,

s bocsásd meg a vétkeinket, amint mi is megbocsátottunk az ellenünk vétkezőknek.

És ne vigy minket kísértésbe, hanem szabadíts meg a gonosztól.” (Szent István Társulat fordítása.)

„Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy, szenteltessék meg a te neved,

jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, amint a mennyben, úgy a földön is;

mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma,

és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek;

és ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól; mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.” (Református Biblia-fordítás.)

A három fordítás közül a Szent István Társulaté áll legközelebb a mai nyelvhez, bár a szentmisen a közös imádkozáskor nem ezt használjuk. Mint érdekességet említem meg, hogy a birtokviszony kifejezésére birtokos személyjeles főnevek vannak a szövegben, mivel nyelvünkben a birtokos személyjel önmagában is utal a birtokos személyére és számára. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a birtokos személyét jelölő személyes névmás szerepe épp a kiemelés, a hangsúlyozás, tehát ez nem pleonazmus. Ezt az alábbi példák is igazolják.

Máté is, Lukács is leírja, hogy Jézus a szenvedése előtti éjszakán az Olajfák hegyére ment és ott imádkozott az Atyához. Máté evangéliumában ezt olvassuk: „Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a kehely, de ne úgy legyen, amint én akarom, hanem, amint te.” (Mt 26,39-40.) Lukács szövege is hasonló: „Atyám, ha lehetséges, vedd el tőlem ezt a kelyhet, de ne az én akaratom teljesejék, hanem a tiéd.” (Lk 22,42-43.) A birtokos személyére utaló személyes névmások (én, te), ahogy a Miatyánkban is, hangsúlyosak, és szembeállítást fejeznek ki, amit a *de* kötőszó még inkább felerősít. Hasonló szerepe van a *te* névmásnak az Angyali üdvözlés következő mondatában: „Legyen nekem a te igéd szerint”. Ezekben az idézetekben kimondatlanul benne van a folytatás: nem az *én* akaratom szerint, hanem úgy, ahogy te akarsz.

Egy helyen a mai helyesírástól eltérő alakot figyelhetünk meg: a *visz* ige felszólító mód egyes szám második személyű rövid alakjában rövid *i* áll. A helyes szóalak ezzel szemben a *vígy*. Ez utóbbi található a református fordításban is. A reformátusok szóhasználatában egyébként megfigyelhető, hogy a köznyelvi *i* a kiejtésben gyakran hangzik *í*-nek: *dícséret*, *Íge*. Károlinál, szemben a Szent István Társulat által kiadott és a mai református szöveggel, az *aki* vonatkozó névmást a rövidebb alak, a *ki* helyettesíti. Nála a birtokos személyére utaló névmások még gyakoribbak: a *mi mindennapi kenyerünket*, a *mi vétkeinket*. Az *ellenünk vétkezőknek* szó szerkezet helyett azonban mellékmondat áll: *akik ellenünk vétkeztek*. A Károli-fordításban, mai szóhasználattal ellentétben, *kísértetet* olvasunk a *kísértés* helyett. A két szó jelentésének elkülönüléséről még később szólunk, megemlíjtük azonban a szintén 16. századi prédikátornak, Bornemisza Péternek az *Ördögi kísértetek* című művét, amelyben a korabeli jelentés tükröződik.

A kizáró ellentétes mondat kötőszavaként egyedül a Szent István Társulat által kiadott fordításában áll: *hanem*. Erre egyébként Maleczki József szövegének vizsgálatakor visszatérünk.

A református változatban az ima így fejeződik be: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség.” A mai katolikus szentmise liturgiájában, amikor elhangzik a „Szabadíts meg a gonosztól” mondat, a pap még a következőt teszi hozzá: „Szabadíts meg, kérünk minden gonosztól, adj kegyesen békét napjainknak, hogy irgalmadból mindenkor bűn és baj nélkül éljünk, amíg reménykedve várjuk az örök boldogságot, és Üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak dicsőséges eljöveteletét.” A hívek ezután zárják le az imát: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké. Amen.” Mint tudjuk, a II. Vatikáni Zsinat előtt a római katolikus liturgia nyelve latin volt. Ezen a nyelven hangzott el a Miatyánk is. A pap mondta (énekelte) végig a szöveget, a kántor pedig az utolsó tagmondattal – „Sed libera nos a malo” – zárta le az imát. A hívek bár nem értették a latin nyelvet, az „érthetlenség” felerősítette a misztikumot. Az anyanyelvi misézésre való áttérés viszont aktívabb résztvevőkké tette a szentmise résztvevőit.

Maleczki József valószínűleg úgy véli, hogy az ő interpretálásában az Úr imája érthetőbb lesz a hívek számára, közelebb áll a „többségi” nyelvhasználathoz.

Először lássuk a Lukács és Máté evangéliuma közötti eltéréseket, amelyekre Jelenits István piarista tanár részletesen rámutat. Többek között a következőket írja: „A két változat között mutatkozó eltéréseket a két evangélium környezetének különbsége teszi érthetővé. Máté zsidóból lett keresztény közösségnek szánta művét, a Miatyánkot is olyanok elé adta, akik régóta ismerik, s főként arra kell ügyelniük, hogy el ne lankadjon a figyelmük, tiszteletük, meg ne kopjanak bennük a Jézustól tanult szavak. Lukács pogányból lett keresztények számára írt, kezdők, esetleg csak érdeklődők számára, s a Miatyánkjá azok kezébe való, akik most tanulnak keresztény módon imádkozni.”^[3] Egy ilyen eltérés mindjárt az ima elején megtalálható. Lukács evangéliumában a megszólítás egyetlen szóból áll: Atyánk! Máté viszont értelmező jelzős szerkezettel fejezi ki a vocativust: „Atyánk, mennyei!” Jelenits István szerint „Jézus imádságát »hozzáigazították« a zsinagógában ismerős imádságok stílusához.” Az imakezdet is ezzel a „hozzáigazítással” magyarázza a szerző, „ezért az Atya! megszólítás mellé odakerül a mennyei értelmező. Lukács szövege viszont a szókincsében igazodott a hellénista közösségek lehetőségeihez, a számukra nehezen érthető fordulatokat természetesebbekkel cserélve föl. Ezekből az árnyalatbeli alakításokból a mi fordításunk csak kettőt tükröz. *A ma helyett a naponta* szót, s a megbocsátottunk múlt ideje helyett a *megbocsátunk jelen idejét*.”^[4]

Mint érdekességet jegyzem meg, hogy egy felújított Károli-fordításban, amely a Bibliatársulat kiadásában év nélkül jelent meg a Máté és Lukács evangéliuma között alig van különbség, a „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség” záró mondat viszont csak Máténál fordul elő. A római kiadású Újszövetségi Szentírásban Lukács evangéliuma rövidebb, a megszólítás, miként erre Jelenits István is rámutat egyetlen szó: Atyánk!^[5]

És most lássuk a Maleczki József által közreadott változatokat! Baloldalon az általa ismert és kifogásolt szöveg, jobb oldalon az ő átírása olvasható:

Mi Atyánk, ki a mennyekben vagy	Mennyei Atyánk
Szenteltessék meg a te neved,	Legyen szent a neved
Jöjjön el a te országod,	Jöjjön létre országod
legyen meg a te akaratod	Teljesüljön akaratod
miképp a mennyben	A mennyben is, a földön is.
azonképp a földön is	
mindennapi kenyerünket	Gondoskodj naponként betevő falatunkról
add meg nekünk ma	És bocsáss meg nekünk vétkeinkért,
és bocsásd meg a mi vétkeinket	Mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek,
miképp mi is megbocsátunk	És ne hagyj, hogy kísértsen
az ellenünk vétőknek	bennünket a gonosz,
	hanem szabadíts meg minket tőle,

és ne vígy minket a kísértésbe

Amen

de szabadíts meg a gonosztól

Amen

Még mielőtt Maleczki érveire, illetve azok cáfolatára rátérnénk, vizsgáljuk meg a szöveg nyelvi szerkesztését!

A Miatyánk egyetlen szövegmondat, 13 tagmondatból áll. Tartalmilag két szerkezeti egység különíthető el. Az első, az 1-6. sort foglalja magában, megszólítással kezdődik (Mi Atyánk). A felszólító módú igék tulajdonképpen kérést fejeznek ki, de ezek a kérések nem az emberre, hanem az Istenre vonatkoznak. A névmás (te) és a birtokos személyjeles névszók (neved, országod, akaratom) a közvetlen kapcsolatra, egyes szám második személyre utalnak.

A második egységben, a 7-14. sorban is felszólító módúak az igék, miként az Amen egyetlen szóból álló mondat, kérést fejeznek ki, de az imádkozó a Mennyei Atyától most már magának és embertársainak kér. A névmások többes szám első személyűek (nekünk, mi, minket), miként a birtokos személyjeles névszók is (kenyerünket, vétkeinket). Ugyanígy a névmási értelemben használt *ellenünk* névutó is.

Az ima szövegének 1. tagmondata, a megszólítás, tagolatlan mondat. Ehhez kijelölő jelzős mellékmondatként kapcsolódik a 2. tagmondat, amelyet a ki (aki) kijelölő vonatkozó névmási kötőszó vezet be. Ez a második tagmondat közbeékelődés, az 1. és a 3. között foglal helyet, és ugyanúgy, mint a 3. is, az elsővel szervesen összetételt alkot. Ezután kötőszó nélküli mellérendelő kapcsolatos mondatok következnek, majd egy hasonló értelmű módhatározói mellékmondat zárja az első egységet.

A második szerkezeti egység a mindennapi kenyér kérésével kezdődik. Tulajdonképpen ez az ima középső része. Ezért is nevezik néhány nyelvjárásban a kenyeret „miatyánkközepé”-nek. Az Új magyar tájszótár Böhönyéről adatozza,[6] de egy szóbeli közlés alapján úgy tudom, hogy Nagyvácszonyban is használatos. Ha vendégek érkeznek a házhoz, a háziasszonytól elsőként ezt kérdezik: „Kisült-e már a miatyánkközepé?”

A mindennapi kenyér azonban nem elég, kegyelemre is szükség van, ezt pedig Isten a vétkek, a bűnök megbocsátásával gyakorolja. Ez a kérés kapcsolódik tehát az előző mondathoz, majd ismét hasonló értelmű mondat következik: „miképp mi is megbocsátunk...” Az utolsó kérés két tagmondata: „Ne vígy minket kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól”, kizáró ellentétes viszonyban áll egymással. Az imát a latin Amen zárja le, amely a latinba a görögből került át, végső forrása pedig a héber *āmēn*.

Ezek után vizsgáljuk meg Maleczki József kifogásait! Elsőként a vonatkozó névmást helyteleníti. Szerinte „a *Miatyánk*, **aki** a *mennyekben* vagy esetében nem helyénvaló...” Ő az összetett mondatot a „Mennyei Atyánk” jelzős szerkezettel helyettesíti. Valóban tömörebb, de nem biztos, hogy kifejezőbb is ez a szintagma. Az *aki* vonatkozó névmásnak ugyanis visszautaló szerepe van, használata nem hiba.

Hasonlóképpen állunk a „szenteltessék meg a te neved” szenvedő igéjével. Szerzőnk ezt is kioperálná az ima szövegéből. Bár a latin *sanctificetur nomen tuum* tükörfordításaként is felfoghatjuk. Jegyezzük meg, hogy más indoeurópai nyelvekben is szenvedő igealak áll a szószerkezetben, például az oroszban: *da szvjatitjsza imja tvoje*; szlovénban: *posvečeno bodi tvoje ime*. A szenvedő igealak a magyartól egyáltalán nem idegen, hiszen a régebbi nyelvben – még a 19. században is – használatos volt.[7]

Maleczki szerint a *szenteltesség* azt jelenti, hogy azért kell megszentelni, mert nem szent. Az én értelmezésem szerint imáinkkal kell megszentelnünk Isten nevét, hogy mindenki számára szent legyen. A „legyen szent” névszói igei állítmány, amelyet az átköltésben olvasunk, voltaképpen ugyanúgy kérés: legyen! (Tehát még nem szent?)

És vajon mi a hiba a „legyen meg a te akaratod” mondattal? A *teljesüljön* és a *legyen* között árnyalatbeli különbség van. Úgy vélem, hogy a *legyen meg* sokkal kifejezőbb, mert azt jelenti, hogy elfogadjuk az isteni akaratot, tudjuk, hogy a felettünk való akaratot nem változtathatjuk meg, hétköznapi nyelven szólva, Istennel nem alkudozhatunk. Erre utal Jézusnak a már említett Olajfák-hegyi imája is.

„Miképp a mennyben, úgy a földön is...” Ez Maleczki József szerint „fordításnyelvi képződmény: a nyugati nyelvek hasonlítóssal fejezik ki azt, amit mi az is-is szópárral.” Majd pedig ezt olvassuk: „Nem arról van szó, hogy úgy teljesüljön Isten akarata a földön, ahogy a mennyben, (hiszen nem tudhatjuk, milyen a menny, és **ott** miképp is teljesülhet az isteni akarat), hanem arról, hogy **teljesüljön ott is, itt is.**” Ezzel a felfogással csak részben lehet egyetérteni. Az ugyanis igaz, hogy a magyarban az *is-is*, illetve a *mind-mind* páros kötőszót használjuk akkor, ha nem hasonlításról van szó. Csakhogy ebben az esetben hasonlítóssal van dolgunk, éppen ezért a hasonlító kötőszóknak meghatározó szerepük van. Igaz, nem tudjuk, hogy mi van a mennyben, azt azonban igen, hogy ott csakis az isteni akarat érvényesül. Ezzel szemben a földön az emberek többsége szembeszáll vele. A háborúk, a bűnözés és az istentelen életmód bizonyítják mindezt. Ezért joggal kérjük: legyen meg úgy, mint a mennyben!

Azt is kifogásolja szerzőnk, hogy az ima szövegében ez áll: „mindennapi kenyereket add meg nekünk ma.”. Íme az ellenvetése: „miért adná meg? Kölcsönkérte? Tartozik vele? Ugye nem? És egyáltalán miért adná ő a kenyeret? A kenyérért minékünk kell megdolgoznunk: Istent arra kérjük, hogy ezt tegye nekünk lehetővé. Nem koldulunk, hanem kérünk.” Bizony, ez az okfejtés kissé sántít. A *megad* nemcsak azt jelenti, hogy valaki a kölcsönt, a tartozást visszaadja. Ezúttal arról a gondoskodásról van szó, amelyet az ártott szövegben olvasunk. Isten nem közvetlenül adja a kenyeret, hanem gondoskodik a kenyér megszerzéséről: erőt, munkalehetőséget ad az embernek. A kenyér az élet szimbóluma. Ez fejeződik ki frazémáinkban is: *nehézen keresi a kenyerét, egy kenyéren vannak, [8] kenyértörés*. Ez utóbbiról az Etimológiai szótár ezt írja: „Keletkezésének alapja az a szokás volt, hogy az eredetileg egy háztartásban élő, de tovább együtt megmaradni nem tudó emberek kettétörtek egy kenyeret, ezzel fejezték ki, hogy útjaik szétválnak, élelmükről ezentúl külön-külön gondoskodnak.” [9] Figyelemre méltó Jelenits István álláspontja, a Lukács 22,16-ra hivatkozva ezt írja: „A »holnapra való« kenyér eszkatologikus vonatkozása félreérthetetlen.”

Az ima szövegét tovább vizsgálva, ismét hibát talál a szerző a hasonlító értelmű mondatban: „Mi nem úgy bocsátunk meg, ahogy ő tud.” Ebben igaza van, de a kérés éppen arra azt fejezi ki, hogy tudjunk mi is úgy megbocsátani, *miként* az Isten. Tehát a hasonlító mellékmondat itt sem hibáztatható. Ezzel a mondattal kapcsolatban még arról is szó esik, hogy sem mi, sem az Isten nem a vétkeket bocsátja meg, „hanem nekünk bocsát meg, noha vétkezünk”. Ez a felfogás sem állja meg a helyét. A megbocsát ige alapjelentése: „<Bűnt, sérelmet> nem ró fel többé ~ vmit v. vmiért vkinek.” [10] A bűnök, a vétkek megbocsátását tehát egyedül Istentől remélhetjük. Szerzőnk a „Ne vígy minket kísértésbe” felszólító mondatot is kifogásolja. Mint láttuk, a Károli-féle fordításban a *kísértet* szó szerepel. Az Etimológiai szótár a *kísértet* szót 1372 utánról adatolja „kísértés” jelentésben, a „szellem” jelentése pedig 1800-ban jelenik meg. [11] A mai nyelvhasználat különbséget tesz a *kísértet* és a *kísértés* szavunk között. Ez utóbbinak az új kiadású értelmező kéziszótárban két jelentése van: „1. Az a cselekvés, hogy vkit kísértve rosszra csábítanak. 2. Annak az állapota, kialakuló hajlandósága, akit kísértenek. **-be esik, jön.**” Imádságunk idézett mondata erre a második jelentésre vonatkozik. Ne vígy minket abba az állapotba, azaz óvj meg attól a hajlandóságtól, hogy kísértésbe essünk! Maleczki a *kísértésbe visz* szerkezetet „indogermán szószaporítás”-nak tekinti. A szó értelmezését illetően Jelenits István írja: „A Miatyánk záró kérésében védelemért fohászkodunk.” Szerinte „arról a kísértésről van szó, amely arra csábít, hogy Istentől elforduljon az ember.” [12] És íme az utolsó kifogás. Miként említettem, a „Ne vígy minket kísértésbe” és a „de szabadíts meg a gonosztól” tagmondatok kizáró ellentétes viszonyban

vannak. Szerzőnk a *ne hagyd...de* és a *nemcsak...de* szókapcsolatot „latinizmus”-nak bélyegzi, a *de* helyett a *hanem* kötőszót javasolja. Nézzük mit ír a Nyelvművelő kézisztár a **hanem** kötőszó szócikkben! „*Nemcsak* v. *nem csupán* után enyhe ellentétet fejez ki: *nemcsak hétköznap dolgozik, ~ hétvégén is.*” Majd alább a következőket: „Ha erősebb az ellentét, a ~ kötőszót felválthatja a *de*: *nemcsak a bánat, de a váratlan nagy öröm is okozhat sírógörcsöt.* Enyhe ellentét v. megszorítás kifejezésére azonban ne használjuk a *de* kötőszót: *nem sárgára, de fehérre festette*; helyesebben: *nem sárgára, ~fehérre.*”^[13] Úgy vélem, hogy a kommunikációs célt a *de* kötőszó jobban kifejezi, mint a *hanem*.

Végül ide kívánczik még egy megjegyzés. Maleczki szerint „a már megszokott szövegnek mindig megvan az az előnye, hogy zenéje-ritmusa – mégha fals is – már otthonosan befészkelhette magát fülünkbe és lelkünkbe”. Figyelembe kell azt is vennünk, hogy Jézus arámi nyelven beszélt, az Újszövetséget pedig görögül írták az evangélisták. Amikor a fordítók a görög textust átültették valamilyen nyelvre, nagyon figyelmesen kellett latolgatniuk a szavakat, hogy a lehető legpontosabban tolmácsolják az isteni kinyilatkozást.

Maleczki József „Miatyánk-fordítása”, vagy inkább átírása, nem segíti az ima szövegének pontosítását, helyenként túl prózainak tűnik. Ez érhető tetten például ebben a sorban: „Gondoskodj naponként betevő falatunkról”. Közismert, hogy a *falat* elsősorban népies szóhasználat.^[14] Idézzük újra Jelenits Istvánt: „Jézus imádságának »eredetisége« az, hogy az Isten nevének megszentelésére, országának elérkezésére, akaratának teljesedésére vonatkozó »nagy kérések« mellé odakerülnek gondok közt botorkáló mindennapi életünknek kérései is. Ezek sem egyszerű, földi javakra vonatkoznak. A »holnapra való« kenyér eszkatalogikus vonatkozása félreérthetetlen. A »mennyei manná«-ról van itt szó elsőrendűen, arról, amelyet majd Krisztussal eszünk, amikor húsvétja beteljesül az Isten országában. (Luk 2,16) De ez az örök életre szóló táplálék már most is a miénk az eucharishtiában. Sőt, az a kenyér is ennek az ígéretét hordozza, amelyet Isten jóvoltából asztalunk mellett szétoszthatunk és elfogyaszthatunk.”^[15]

Maleczki József nyelvhelyességi, nyelvhasználati kifogásai szerintem nem valós problémák, a helyettük javasolt szavak, kifejezések legtöbbször nem eléggé kifejezőek, néhol „laposak”.

Illyés Gyula egy 1976-ban megjelent *A hit dolga* című írásában elmondja, hogy „szíves felszólítást” kapott a „Hiszekegy korszerűbb lefordítására”. A következőket írja: „Napokra stilisztikai gondom lett rögtön az első mondat. »A hiszek egy Istenben« nyelvérzékem (s a nép szóhasználatára szerint) azt jelenti: egy valamilyen Istenben hiszek »Hiszek egyetlen Istenben« tehát? Még ez sem szabatos A »credo unum Deum«-ot, mely annak idején a pogány sokistenhittel szemben volt állásfoglalás, végül így vettem papírra, vitát keltve már ezzel is: »Hiszem, hogy egy az Isten«.”^[16] A cikk kiegészítéseként olvashatjuk, a költő lánya, Illyés Mária megjegyzéseit. Ebből arról értesülünk, hogy Illyés „Nemcsak a Hiszekegy magyar fordításával volt elégedetlen, hanem a *Pater noster* kapcsán is – emlékszem – többször említette, hogy a »Miatyánk, ki vagy a Mennyeiben« helyett itt »Mennyei Atyánk volna« a szabatos kifejezés.^[17] Illyés felfogása tehát úgy látszik, rokonítható Maleczkiével, akinek, miként említettem, az átírását nem tartom szentségtörésnek. A szöveget illetően azonban bizonyos fenntartásaim vannak.

És még egy fontos dologra szeretnék visszatérni. A szerző szerint, miként azt fentebb idéztem, azt írja, hogy a „megszokott szövegeknek” zenéje, ritmusa van. Ezzel teljesen egyetértünk. A Miatyánknak eddig ismert fordításában is érezzük a zenei lökötést. Ez a zeneiség a Bibliában több helyütt is megfigyelhető, hiszen szövege versekre tagolódik; a versnek pedig legfontosabb ismérve a ritmus. Egyes részletekben szabályos időmértékes ritmust is felfedezhetünk. A János-evangéliumban például a „Kezdetben vala az Ige” orosz nyelven ez így hangzik: „V nacsale bilo szlovo.”. Ez a niebelungi sor első felének ritmusával egyezik meg. Ütemhangsúlyos ritmust figyelhetünk meg ugyancsak János evangéliumában. Íme két magyar fordítás: „Az Ige testté lett / És közöttünk lakott.” Gyermekkoromban pedig ezt a régebbi változatot tanultuk: „És az Ige testté lön / És mi köztünk lakozék”. Előbbiben a hatost, utóbbiban a hetest érhetjük tetten. Közismert, hogy a vers az írásmű megjelenési formája, miként Ady írja: „csak cifra szolgál.” Különösen igaz ez a megállapítás a

szakrális szövegekre, amelyekben a prozódia csupán másodlagos kérdés. A fordítóktól, miként erről már fentebb szóltam, alapos teológiai felkészültséget is elvárunk.

Mindezek figyelembevételével Jelenits István szövegmagyarázatát mértékadónak, Maleczki József fejtegetését pedig jó szándékú kísérletnek tartom.

Jegyzetek

[1] Például: *Rimaszombati Polgár Info* [Online: <http://www.rimaszombat.polgarinfo.hu> – 2008. szeptember]; *RTL Bulvár* [Online: <http://forum.netbulvar.hu>– 2008. szeptember] stb. Megjegyzés: Megköszönöm Wacha Imre hasznos tanácsait, valamint Holczer Józsefnek, hogy írásom két fontos forrásmunkájára felhívta a figyelmem. (A Szerző)

[2] Az eredetiekre ld.: Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamen-tomában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Bp., é.n.; Újszövetségi Szentírás Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik. Róma, 1978. (Nyolcadik kiadás); Protestáns új fordítású (revideált) Biblia. Az 1975-ben megjelent teljes Szentírás héber és görög eredetiből fordított szövegének revíziója. Bp., 1990.

[3] Jelenits István: Betű és lélek. Bp., 1978. (továbbiakban: Jelenits, 1978.) 48-255.

[4] Jelenits, 1978.

[5] Jelenits, 1978. 25., 168.

[6] Új magyar tájszótár. III. Főszerk.: B. Lőrincz Éva. Bp., 1992. 1260.

[7] Ld. például Arany Jánosnál: „Adassék e levél...” stb.

[8] Vö. Ratkó József: Egy ágyon, egy kenyéren c. versével.

[9] Etimológiai szótár. Főszerk.: Zaicz Gábor. Bp., 2006. (továbbiakban: ETSz. 2006.) 397.

[10] Magyar értelmező kéziszótár. Főszerk.: Pusztai Ferenc. Bp., 2003.

[11] ETSz. 2006. 411.

[12] Jelenits, 1978.

[13] Nyelvművelő kéziszótár. Szerk.: Grétsy László – Kemény Gábor. Bp., 2005. (Második javított kiadás.) 219.

[14] Vö. Arany János: Családi kör című versével: „jobb ízű a falat”.

[15] Jelenits, 1978. 397.

[16] Illyés Gyula: A hit dolga. (1976) In: *Forrás*, 2008. 4. sz. [Online: <http://www.forrasfolyoirat.hu> – 2008. október]

EPA03307_egyhaztorteneti_2008_03_003-012.htm

[17] Illyés Mária: A keresztény tematika. In: *Forrás*, 2008. 4. sz. [Online: <http://www.forrasfolyoirat.hu> – 2008. október]

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Fekete Csaba: Adalék a *Lilium humilitatis* elterjedéséhez

Técsi Joó Miklósnak (kb. 1630–1662 után) *Lilium humilitatis* címmel többször kiadott imádságos könyve először külföldön jelent meg 1659-ben, a németalföldi Franeker valamelyik nyomdájában.[1.] Bod Péter óta senki nem lapozhatott bele ebbe az első kiadásba. Fazakas Gergely Tamás napjainkban a mű kritikai kiadását úgy rendezte sajtó alá,[2.] hogy az ismeretlen első kiadást valószínűsítette és a későbbiekre támaszkodott. Támogatja az 1659-es kiadás egykori létezését, hogy az imádságok gyűjteménye kéziratos alakban már a legkorábbi hazai kiadás, azaz 1673 előtt is terjedt. Terjednie kellett. Ezt tanúsítja az alább jellemzett kéziratos változat.

Nyomtatvánnyal egybekötött kéziratok

Sárospatakon őrzi a Református Kollégium Könyvtára a debreceni diákok egyik akadémiai tankönyvéhez csatolt kéziratos toldalékokat tartalmazó gyűjtélkes kötetét (Sammelband). Kiss Áron (1815–1908) ajándékozta.[3.] Martonfalvi Tóth Györgyé (1635–1681) a prédikációk írására oktató tankönyv, címe: *Ars concionandi Amesiana, Ita deliniata & illustrata, ut uniusquisque hanc viam ingressus, accuratus & facilis concionator evadat* (1666).[4.] Ehhez a kéziratos adalékokat – láthatóan kivétel nélkül – 1666-ban, professzoruk könyve megjelenésének évében írták össze (másolták) az ünnepelt debreceni tanár (akkori rektor) diákjai. A gyűjtőkötet (*colligatum*) tartalmi summája egyszerűsített leírásban:

[1] RMK II. 1079 (nyomtatvány);

[2] Hiszekegy Istenben... (kézirat, a 17. század közepéről);

[3] Komáromi Csipkés György Ágendája (címtelen kézirat); Mányoki János és Ladányi J. István kezeírása (1666);

[4] *Orationes ex Lilio Humilitatis* (kézirat); Debreceni [Hentes?] András (1666), Vörösmarti Mátyás, S. P. B., és még körülbelül öt diák) kezeírása.

Írásom elsődleges tárgya az egybekötöttek közül a [4] tétel, azaz Técsi Joó Miklós imádságos könyve. A szintén kolligált [3] tétellel máshol foglalkozom részletesen.

Az *Orationes ex Lilio humilitatis* keletkezése és leírói

Megállapíthatatlan, hogy a másolatoknak van-e közülük Martonfalvi Tóth György professzor nyilvános előadásaihoz (*praelectiones publicae*). Ez egyébként magától értetődő lehetőség. Ha egykor beleépült volna a teológiai előadások rendjébe, akkor ez az imádságos könyv eleve készülhetett *dictatum* gyanánt. Szintén valós feltételezés, és ez még sokkal valószínűbb, hogy a másolás háttere a kollégiumi diákság nevelésében

közönséges módszer, a *collatio*, azaz iskolai törvényekben kötelezett önképzés, a tananyag néhány fős csoportban való feldolgozása. Ezeken a *publicus praeceptor* által felügyelt alkalmakon másolhatták vagy írhatták egyszerre többen diktálásra az imádságokat.

Némelyik imádság első betűje a kéziratban iniciáléra emlékeztet. Ha ez végig következetes volna, akkor túlzás nélkül azt vélhetnénk, hogy valamikor az egészet nyomtatott kiadásból másolták. Nem következetes a kezdőbetű alakja, és iniciálé kéziratosságot is díszíthetett.

Ez a (körülbelül) tíz diák – többségében legalábbis, ha esetleg nem is mindegyik – tanpályája végén járt a másolás évében. Általában öt-hatéves felsőbb tanulmányok után kellett számítaniuk arra a tógátusoknak, hogy hamarosan önálló státuszban tanári vagy lelkeszi tisztség ellátását bízzák rájuk a gyülekezetek. A törökvész és az ellenreformáció kettős szorításában nélkülözhetetlenek voltak az egyéni és közösségimádságok, mint ahogy általában a vallásos jelenségeknek lélektani és társadalmi funkciójuk is van a liturgikus és kegyességi mellett. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezeknek a kéziratosságotnak közvetlenül gyakorlati liturgikus funkciója mindig volt, nem csupán vagy nem is első sorban tanulmányi, ezt a kötethez csatolt másik kéziratosságot munká is erősíti. Tudniillik a következő.

Komáromi Csipkés György (1628–1678) szintén lemásolt *Ágendája*[5.] nyomtatásban jelenleg ismeretlen, de talán 1653-ban (vagy a következő évben, mert 1653 őszén kezdte tanári pályáját Debrecenben a professzor majd városi prédikátor) Fodorik Menyhárt sajtóján kiadatta Debrecen városa (esetleg a kollégium vagy a diákság).[6.] Ebben a kéziratban sem a debreceni professzor nevét nem találjuk, sem a mű címét. Ezeket csak egy 1712-ből való debreceni másolat révén tudjuk azonosítani. Nem állapítható meg mostani ismereteink szerint erről sem, hogy nyomtatott munkát másoltak-e a diákok, vagy a liturgikus segédlet csupán kéziratosságot többszörözésben terjedt hosszú ideig, némi változtatásokkal még a 18. század második felében is. A kéziratosságot terjedés vonatkozhat mindkét műre. Az *Ágenda* másolóit már a korábbi kutatás azonosította.[7.] Ők is mindketten ugyanakkor itt tanuló debreceni diákok voltak, mint a *Lilium humilitatis* imádságainak leírói, név szerint Ladányi J. [Jászládányi?] István és Mátyóki János.

Az imádságok megnevezett másolóik közül 1659-ben iratkozott be Debrecenben *Andreas Debreczeni*, 1660-ban egy másik azonos nevű diák. A másodikhoz később odajegyezték, hogy *Lotor. Discessit Patachinum*. Nem egészen biztosan, de arra következtethetünk, hogy a két személy nem ugyanaz. Valamelyikük lehetett Debreceni Hentes András, aki 1665-ben másodsorra iratkozott be, közben bizonyosan tanított valahol, vagy nevelő volt, de az is lehet, hogy elmenekült a török fenyegetése miatt (*Andreas H. Debreczeni denuo receptus*).[8.] Vörösmarti Mátyás (*Matthias Veresmarti*) szintén 1660-ban iratkozott be. A harmadik, csak kezdőbetűkkel jelölt kéz Bándi Pap István (*Stephanus Pastoris Bándi*) lehet. Aligha gondolhatunk – a kezdőbetűk nyomán – *Samuel P. Báthorira*, mert ő csak 1666-ban iratkozott be. Azonos évfolyamú diákoknak látszik mindegyikük, nincs rá okunk, hogy évekkal fiatalabbat is feltételezzünk közöttük. Peröcsényi P. S. kiléte megoldatlan, mert csupán 1669-ben iratkozott be Debrecenben ilyen nevű diák (*Stephanus Perecsényi 1669. die 18. febr. missus in academias*), amikor a másolás már három éve megtörtént. Csak hogy be sem iratkozott, majd más iskolába eltávozott diákok is mindig voltak a tógátusok között, netalán egy váradi diák rejlik a név mögött, aki csak ideiglenesen töltött itt valamennyi időt? Jelenleg eldönthetetlen.

Nyomatásban is ugyanaz a gyűjtemény címe, mint a másolatban. Az előszó után így olvassuk annak a lapnak a homlokán, ahol elkezdődnek az imádságok: *Keserves Siralma az Isten Ecclesiájának*. A II. imádság címe viszont hosszabb: *Keserves Siralma az Isten Ecclesiájának az Jstennek ellensegének meg szégyenítéséért*. Ennek végére a másoló odajegyezte nevét: *Scribebat Andr. Debr. mpria. A. D. 1666. Die 23 Aug.* A III. imádság címe is hosszabb, arab számmal következik: 3. *Keserves siralma az Isten Anya szent egyházának. Az Isten ítéletinek rajtunk való könnyebbítéséért, és az ő áldásának kívánásáért*. Ennek végén a másoló neve: *S. P. B. mpria (Bándj)*. A IV. imádság címe változatlan. Az V-VI. szintén, de ezek számozása is arab: 5., 6. Az utóbbi végén a másoló neve: *Per Matt. Vörösmartj*. A VII-X. változatlan. Utána, számozás nélkül, leírja, majd

lehúzza a másoló a XI. imádság címét: *A sulyos nyomorusagok alol valo megh.βabadulasért*. Folytatja, számozatlanul, a XII. imádság címével és szövegével. Utólag valaki (Patak könyvtárosa Harsányi István?) ceruzával odaírta a számot. A következő imádság számozása folytatólagos, de nyomtatott kiadástól eltérően *XII*. Itt is van utólagos helyesbítés ceruzával: *XIII*. Ez után a főtebb valamilyen okból elhagyott XI. imádság következik, hibásan *XIII*. számozással. A végén a másoló neve: *S. P. Perócsénj*. Ettől kezdve a számozás ismét helyes, *XIV-XVI*. Csonkulás miatt a *XVII*. imádság hiányzik.

Arra mutat több egykorú diák nevének fölbukkanása ebben a gyűjtéletes kötetben, hogy az egyívásúak a munkát (a hasonló munkákat) több példányban leírták, ahogyan ez a *dictatum*okkal szokás volt, és így mindegyikőjük összerakhatott belőle magának egy teljes példányt. Professzoruk munkáját, a prédikálás módszertanára bevezető kompendiumot, gyakorlatban közvetlenül felhasznált kézikönyvként megszerezték még imádságokkal és ágendával. Így keletkezett szertartási vezérfonaluk, példatáruk, segédletük, amelyet használhattak szertartáson vagy magános áhítaton, mikor később iskolai pályafutásuk után gyülekezetben kellett újdonsült *ekkléziasztaként* helyt állniuk.

Ezen a ponton nem hiányozhat az óvás a műfaj miatt. Irodalomelméleti megközelítésben sem szabadna szépirodalomként olvasmánynak tekinteni ezeket a liturgikus segédleteket, és használatukat minden megkülönböztetés nélküli olvasásnak, textusként vagy narrációként minősíteni. Akkor sem volna ez helyénvaló, ha csupán otthon, családban vagy magánosan imádkozta volna ezeket mindenki, valójában félig hangosan, mert akkor ez volt a természetes és még sokáig szinte kizárólagos. Legkevésbé a szertartás folyamán elhangzott imádságra illik az olvasmánnyá, szépirodalmihoz mért alkotásként való klasszifikálás. Az imádságot imádkozták. Közösségben.

Több másoló nem jegyezte fel a nevét. Úgy látszik, az imádságokat kettesével másolták le. Nem mindenütt. Van olyan hely is, ahol a lap közepén más írással folytatódik a szöveg, alkalmilag átvették egymástól a munkát. Az utolsó imádság ma már teljesen hiányzik, az előtte való sem fejeződik be. A *XVI*. imádság e mondatának elejéből megvan ennyi: *...egy úton jöjjön az ellenség, de megűzetvén* | (142).[9.] Megvan a *custos* is, de a következő lapból és a folytatásból csak töredék maradt. A kézirat valamikor megcsonkult, egy levél foszlányai látszanak. Két vagy három levél következhetett még, ha nem tartozott még valami más kézirat a kis kötetbe, amelynek mérete 155 × 85 mm, későbbi bőrkötésben. A kézírásos szövegtűkör 130–135 × 65–70 mm.

A kézirat másolat fontosabb eltérései

Csak az imádságokat tartalmazza a másolat. Semmi nyoma nincs Técsi Joó Miklós nevének, könyve teljes címének, tisztelgő versnek, szerzői előszónak. Lehetséges, hogy ez a hiány kezdettől fogva csupán a kézirat előzmények használatára vezethető vissza. A címlap teljes hiányának meggondolkodtató ténye mégsem zárja ki teljesen azt a lehetőséget, hogy közvetve vagy közvetlenül nyomtatott kiadás volt a forrás. Arra mindenesetre nem szolgáltat fogózt, hogy a kiadások összefüggésének lehetséges *stemmai* közül melyiket valószínűsítsük. A szerző nevének és a címnek a hiányból azonban adódik egy olyan következtetés is, hogy ha mégis nyomtatott forrást követtek, akkor – többek között – a címhez fűződő *mártirológiai* értelmezést nem tekintették olyanoknak, mint ahogyan azt napjainkban hangoztatja az irodalomtudomány. Gyakorlati (szertartási és gyülekezeti) használhatóságra tekintettek főként. Ebben a vigasztalás, megerősítés és buzdítás szolgálata elsőrendű. Annál inkább sarkall bennünket ez a hiány arra, hogy sokkal több figyelmet fordítsunk az *úzusra*, a gyakorlati alkalmazásra, korabeli szertartási és kegyességi beágyazódásra, a hatás huzamosságára.

A szöveg szakaszokra való tagolásában van némi eltérés. Például az I. imádság megszólító kezdőrésze után új bekezdés a bűnvalló szakasz (113): *Megvalljuk...* Ugyanebben az imádságban a lezárás (115) is külön bekezdés: *Hallgass meg minket...* A III. imádságban is van még egy bekezdés (117) a következő szavaktól:

Ugyanis midőn te nagy Isten... Vagy például a XVI. imádságban is új bekezdés eleje a *Felmagasztaltad Isten a mi ellenséginknek* (140), illetve az *Oh Uram, meddiglen...* (141). A III. imádság utolsó bekezdése (*Nevezet szerént*, 118) viszont folyamatosan következik, pedig itt a nyomtatásban új bekezdés van. A hangos elmondást, a tudatosan felépített imádság szerkezeti összefüggéseit láthatóan nem hangsúlyozta a bekezdésekre tördelés. Nagyjából a bűnvallás és a kérések, valamint a befejezés vagy a bevezető magasztalás különül el, de nem kivétel nélkül mindenütt. Az ilyen és hasonló eltérésekből azonban csak erős túlzással juthatnánk lényegi következtetésekre. Ezért valamennyi apró eltérés számbavétele öncélú volna.

A helyesírás és az interpunkció is mindvégig mutat változásokat, ingadozást a nyomtatott kiadásokhoz képest, de ebből sem következik az, hogy ez az ismeretlen első kiadásban is ugyanígy volt. A másolók helyesírása állandóan saját szokásuk szerint módosul, nem egységesen, ez is természetes. Ha nem tudjuk, hogy mihez viszonyítsunk, akkor ennek aprólékos regisztrálásával sem jutunk előbbre. A szöveg zömében szó szerint egyezik a kritikai kiadással. Kézírási másolás során persze mindig adódhat elvétel, félreértés, önkényes megoldás. Ezek sehol nem érintenek hosszabb szövegrészeket, sem gyökeresen eltérő forrásra nem mutatnak.

Lássunk a módosulásokból néhány szemelvényt.

Az első imádságban a következő szavak más sorrendben találhatók (nem idézhetek szövegtitikai igénnyel, hanem csak tájékoztató jelleggel, ezért egyszerűsíték, nem követem betű és betűalak szerint a kritikai kiadást és a kéziratot): *a mi lelki térdeinket te előtted meghajtván* (114) ~ *a' mi lelki térdeinket meghajtván te előtted*; illetve a 3. bekezdésben *Isten* helyett (114) ~ *Úr Isten* olvasható. A III. imádság első bekezdésében (117) *hágnának fel* ~ *fel hágnának*; *el akarnak sokakat vonni* ~ *vonni sokakat*. 2. bekezdésében (117) *Úr Jézusért* ~ *Úr Jézus Krisztusért*. Ugyanitt *tötenek* ~ *tettenek*; *elrontatni* ~ *elrontani*, *környülettek* ~ *környülöttek*; *Meddig* ~ *Meddégh*. A III. imádságban hatalmas *karod által* (118) ~ hatalmas karoddal. Néha egy szó hiányzik, mint a IV. imádság első szavaiban (119) „*Megfoghatatlan lfényességbenl és királyi dicsősségben*” hiányzik a lmejelötl szó. Hasonlóképpen lentebb ugyanitt a „*nyomorúsággok lmi rajtunkl*” szavak. Ugyanitt módosul egy szerkezet: *a mi utálatos égre kiáltó bűneinket* ~ *égre kiáltó undok vétkeinket*. A XVI. imádság elején: *a setéségnek titkait világra hozod* ~ *világosságra hozod*.

Némi többlet is fölbukkan. A IV. imádságban: *a mi halált érdemlett fejeinkre* ~ *szegény fejeinkre*.

Mindezekben a kiadás tisztázására, vagy szövegjavításra alkalmas eltérést nem találunk. Az sem biztos, hogy tudatos a változtatás, és nem csak önkéntelen. Kellő óvatossággal tekinthetünk szövegjavításnak közülük néhányat. A III. imádság első bekezdésének végén valószínűleg a kézirat helyes: *kimaratnál a kígyókkal, mert te mélységeknek Istene vagy* ~ *férgeknek Istene vagy*. Egykor, de még a 19. században is általánosan minden kártevőt *féregnek* neveztek, nem csak a pondró méretűeket. A szőrös állatok közül elsősorban a kisebbeket, mint a menyétet, de korábban a hazánkban még ki nem pusztult nádifarkas is *vizi féregfféreg* volt a lápi emberek, lecsapolatlan vízi világban élők szavajárásában.

A másolat sorrendje tehát egy ízben, amint láttuk, feltehetően valamelyik másoló hibázása miatt, eltér a későbbi nyomtatott változattól. Ez a tény nem mutat arra kétségtelenül, hogy esetleg a későbbi nyomtatott kiadás változtatott az elsőhöz képest a sorrenden. Hihetőbb, hogy másolás (vagy diktálás?) közben valaki tévesztett. Ugyanez érvényes az egyéb apró eltérésekre, egyes szó szerkezeteken belüli kihagyásokra vagy bővülésekre is.

Elégé nyilvánvaló, hogy a történelmi helyzet és a mindennapos lelkészi szolgálatokra felkészülés a diákok számára alkalmasnak bizonyította a könyörgéseket. Mi sem természetesebb, hogy akiknek Várad pusztulása után menekülniük kellett, ezt fokozottan tapasztalták saját életükben. Ők még intenzívebben törekedtek az imádságok megszerzésére és szertartási alkalmazására. A táborigi prédikációktól, a mindennapos városi istentisztelettől is várták a gyülekezetek a prédikátor aktuális állásfoglalását, eligazítását, vigasztalását. Általánosságban a valós helyzethez alkalmazást, amely egyébként is elhagyhatatlan része a

prédikálásnak.[10.] Ezt a meglátást további adatok felbukkanása gazdagíthatja. Ha az imádságos könyvnek híre járt és külföldről való megvásárlására nem mutatkozott lehetőség, a kéziratos többszörözés csak szorgalom kérdése volt. Vállalták.

Kérdések és fölvetések

Eldöntetlen kérdések is társulnak a másolatokhoz; valamint műfaji és hatástörténeti feltevések. Jelenleg nincs adatunk és érünk ezek eldöntésére. Azért szükséges vállalnunk legalább megfogalmazásukat, hogy ösztönözzenek továbbkutatásra, amely több-kevesebb szerencsével nem lesz eredménytelen.

(1) Técsi Joó Miklós már itthon megalkotta imádságait, legalább zömében, reagálva az 1657-es esztendővel kezdődő pusztulásra. Diákok (debreceniek, bizonytalán mások és Várad környéki lelkészek) körében másolás útján mindjárt elterjedtek imádságai. Tapasztalva a szükségét és sikert, olyan szándékkal vitte magával külföldi tanulmányútjára kézirátát, hogy mecénást szerezzen, és hazája, egyháza javára kiadja. Ez azt jelenti, hogy a debreceni diákok másolata végső soron nem nyomtatott kiadást követ (nem az ismeretlen első kiadást tükrözi), hanem az első nyomtatott kiadást is megelőző kéziratosságon alapul.

(2) Valós lehetőség ellenben az is, hogy kevés példány került haza Magyarországra a nyomtatott imádságos könyv első kiadásából. Ezért aki nem juthatott volna hozzá másként, lemásolta. Diákok és baráti körök összefogása megkönnyítette a többszörözést.

(3) Az imádságtörténetnek ez a sajátos magyarországi részlete bizonytalán nem egyedüli. A szertartás és a mindennapi élet, a történelmi körülmények és a szertartási könyörgések többszörös összefonódása miatt a hangosan elmondhatóságra, a tényleges elimádkozásra nagyobb figyelemmel kellene lennie az elméleti megközelítést vállaló *disciplinák*nak is; itt az *interdisciplinaritás* elkerülhetetlen.

(4) Fölveti a gyűjtemény másolata annak is a lehetőségét, hogy a kétségtelenül vezető puritán és nagy tekintélyű professzor Martonfalvi Tóth György hatását, személyének katalizáló szerepét keressük a *Lilium humilitatis* hazai befogadása, elterjesztése vagy a későbbi kiadás ösztönzői között. Ilyen adalékunk jelenleg nincs. A megnevezett diákok abban az évben (vagy néhány hónappal előbb) iratkoztak be, hogy Váradot elfoglalta a török, és Martonfalvi Tóth György diákjai kíséretében menedékvárost talált Debrecenben. Befogadta őket a város és a Református Kollégium. Martonfalvi professzor soha többé nem hagyta el Debrecen. Lehetséges, hogy a másolók mind váradi diákjai voltak korábban. Tanulás és tanítás így elemi módon összekapcsolódott a török hódításával, a nyomorult hazai állapottal, üldöztetéssel, és pusztulás közepette az egyénileg is, liturgiában is hasznos imádságokkal.

[Készült az OTKA TS 049863 támogatásával.]

Jegyzetek

[1.] RMK I. 939.

[2.] Fazakas Gergely Tamás: Técsi J. Miklós *Lilium humilitatis*-ának (1659) kiadás- és imádságtörténeti kérdései. [Kritikai kiadás.] In: *Könyv és Könyvtár*, 2006. 53-146. p.

[3.] Ma raktári jelzete R. 128. — Korábban QQ. 240. volt, a kéziratos függelékeké: Kt. 1893-1897.

[4.] RMK II. 1079. — Szabó Károly idején még nem volt ismeretes ez a pataki példány.

[5.] *Formula brevis Sacramenta ut Baptismum et Coenam Domini adinsitrandi, personas martimonium ineuntes copulandi, et poenitentes absolvendi, quam usus est Georgius Cs. Komaromi S.S. Theol. Doctor.* Leírta (Bihar)Püspöki Sülye János. Debrecen, 1712. — Ágenda-kérdésekkel a *Formula* rekonstruált kiadásában foglalkozom részletesen; részben az itteni másolatra alapozva.

[6.] Egyetlen debreceni nyomtatványt sem ismer a nyomdatörténet 1652–1660 közötti időből, pedig a megelőző és ezt követő időben 4–6 munka jelent meg évente. Vö. Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda (1561–1961)*. Bp., 1961. 332. p. Nem a nyomda működésének szünetelését jelenti ez, hanem ismereteink hiányát, mert a kevés példányban megjelent nyomtatványokról keveset tudunk, hisz – a török idők viszontagságai között – a könyvek pusztulása igen nagy arányú volt.

[7.] Hörcsik Richárd: Komáromi Csipkés György kéziratos ágendája. In: *Református Egyház*, 1982. 10-12. sz. Változatlanul ismét megjelent: „*Krisztusért járva követségben...*” *Tanulmányok* [idősb] *Fekete Károly és Lenkeyné Semsey Klára professzorok tiszteletére*. Debrecen, 1996. 238-245. p.

[8.] Bizonyosan nem azonos Debreceni Horog Andrással, aki Patakon 1666-ban iratkozott be. Vö. Hörcsik Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617-1777*. Sárospatak, 1998. 106. p.

[9.] Fazekas Gergely Tamás idézett kritikai kiadásának lapszámára utalok itt és alább is.

[10.] Kitűnő példája ennek Nagyari József prédikációiban a kizárólag alkalmi textusválasztás, és a kettős applikáció, a fejedelem ismétlődő személyes megszólítása. Vö. *Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683)*. Sajtó alá rend.: Győri L. János. Debrecen, 2002. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink. 9.) Másrészt a szertartási imádkozásban is elvárták a prédikátortól, amint ez nyomtatásban olvasható az egyik hagyományos erdélyi és kolozsvári imádság záradékában, hogy az objektív szertartási tételben a szubjektív aktualizálás ne hiányozzék: „Az helyre, üdöre, s’ alkalmatosságra nézve némely részeiben meg kell változtatni.” *Liturgia Claudiopolitana. A református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján*. Sajtó alá rend.: Fekete Csaba. Debrecen, 2005. (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai 1. – Acta Patakina XVIII. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 9.) 96. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Sarnyai Csaba Máté: Deák Ferenc és a katolikus önkormányzat megvalósításának nehézségei

I. A tanulmány elsődleges célja, hogy Deák Ferenc katolikus autonómia-értelmezését, illetve az autonómia megvalósítási törekvésekben játszott szerepét egyidejűleg igyekezzék bemutatni.^[1]

Mindehhez először néhány szót kell szólnunk a katolikus autonómia-igény megjelenésének történeti körülményeiről. Magyarországon is a liberális-polgári átalakulás egyik fontos eleme volt az egyház és az állam szétválasztásának folyamata, amelynek során máig ható jogi-politikai problémák vetődtek fel. A modern magyar polgári berendezkedés megszületése következtében a korábbi államegyház, a katolikus, viszonya az állomhoz alapjaiban változott meg. Ugyanakkor magának az egyháznak az ebben az időszakban előtérbe került modern eszmék hatására belső viszonyai kapcsán is új kihívásokkal kellett szembe néznie. A konkrét történeti helyzetet vizsgálva egy hetven évet átívelő, több hullámban jelentkező katolikus autonómia-mozgalmat láthatunk. Az autonómia-igény – tömören fogalmazva – elsősorban akkor erősödött fel, amikor alapvető változások kerültek napirendre a katolikus egyház és az állam kapcsolatrendszerében: így volt ez 1848-49-ben, az 1867-es kiegyezéskor, illetve az 1890-es évek egyházpolitikai vitáinak idején, áthúzódva egészen a múlt század elejére.

A címben felvetett probléma bemutatásakor a hangsúlyt az 1867-71-es időszak kapja, hiszen ebben az időszakban van Deáknak leginkább befolyása a katolikus autonómia kapcsán történetekre. Még ezt megelőzően arra is rá kívánunk ugyanakkor mutatni, hogy már a katolikus autonómia első, 1848 tavaszi megjelenésekor is volt szerepe Deáknak az események menetében.

Mielőtt vállalt feladatunkhoz látnánk beszélnünk kell a katolikus autonómia lehetséges fogalmi megközelítéseiről, hisz katolikus autonómiáról, illetve annak megvalósításáról értekezni a 19. század magyar történeti összefüggésében, paradoxonnak tűnhet. Felmerülhet a kérdés: hogyan beszélhetünk autonómiáról egy a külső ügyekben az államhatalommal évszázadosan összefonódott, belső rendszerében hierarchikus és dogmatikai konstitúciója által is erősen szabályozott intézmény, a katolikus, azon belül is a magyar katolikus egyház kapcsán?

A katolikus egyházra elvileg milyen módokon vonatkozatható az autonómia? Lehet külső, azaz a katolikus egyháznak, az állammal szembeni autonómiája, illetve más – hasonló szerepet betöltő – intézményekhez, azaz egyházakhoz viszonyított függetlenségi foka ugyancsak az állammal szemben. Illetve lehet belső, azaz az egyházon belüli autonómia, ami vonatkozhat a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára, például a plébánosok és a püspökök vagy a plébánosok és a káplánok viszonyára. Deák nézeteiben is nagy hangsúlyt kap az autonómia azon vonatkoztatási lehetősége, amely a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólását jelentheti.

Itt kell megemlítenünk, hogy a római katolikus egyház dogmatikai konstitúcióját szem előtt tartva az autonómiát nem igazán lehet az egyházon belül az utóbb említett módon könnyen értelmezni. Ez főleg a papi hierarchia egyes szintjeinek viszonyára és a világiak döntő befolyására vonatkozik. Ez teszi történeti és szemléleti szempontból még inkább figyelemre méltóvá az alábbiakban elemzett megközelítéseket.

II. Az autonómia-törekvések megindulásának első mozzanatát a püspökök által kezdeményezett konzervatív indíttatású egyházi jogvédő célzatú elképzelés jelentette 1848 tavaszán.^[2] Ez reakcióként született meg a reformkorban indult liberális szellemű polgári átalakulás folyamatát kodifikáló áprilisi törvényekre. A dietális

viták és a meghozott törvények ugyanis jól mutatták, hogy az új helyzetben a klérus a régi módon és súllyal már nem tudja az érdekeit érvényesíteni. Ennek fokról-fokra való belátását mutatja a lépésről-lépésre kialakított püspöki autonómia-igény és elképzelés.

A katolikus püspökök 1848. március 20-án egy petíciót terjesztettek fel az uralkodóhoz.[3] Ebben kérték, hogy – a minisztériumról szóló törvénytervezet ismeretében – a király akadályozza meg az újonnan felállított Vallás- és Közoktatási Minisztérium várható befolyását a főkegyúri jog gyakorlásában, illetve korábban a Helytartótanács Egyházügyi Bizottsága (Comissio Ecclesiastica) által diszponált egyházi javak és alapítványok kezelésébe. E jogokat vagy tartsa fenn magának, vagy ha ez nem lehetséges, ruhazza át a katolikus egyházra. Más szóval, a polgári kormányzattól mindenképpen függetlenítse. A március végi királyi leiratban V. Ferdinánd is támogatta a főkegyúri jognak a kötelező minisztériumi ellenjegyzéssel való gyakorlását. A kijelölt miniszterelnök – Batthyány Lajos – utóbb a javaslatot az eredeti formájában tudta elfogadtatni. Így a kinevezéseknél az ellenjegyzés által érvényesülhetett a minisztérium befolyása. Ezzel egyidejűleg a korábban a bécsi udvari kormányiszékek által gyakorolt teljes hatáskör – ideértve a katolikus egyházi és oktatási alapok kezelését is – átment a kultusztárca kezébe.

Ehhez járult a másik fontos törvényi változás, a vallásról szóló 20. tc., amelynek 2. §-a kimondta a vallási felekezetek teljes egyenlőségét.[4] Ezzel a római katolikus egyház „de jure” is elvesztette kivételes, államvallás jellegét. A püspökök a vita során csak a törvényjavaslat 3. §-a ellen léptek fel. Az artikulus ugyanis kilátásba helyezte, hogy minden bevett felekezet egyházi és iskolai költségeit államilag fedezik.[5] Ebben a felsőklérus tagjai a további szekularizáció veszélyét látták. Ennek elhárítására Fogarassy Mihály címzetes skodári püspök tett javaslatot: „Minden vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi, mennyiben azok a vallásfelekezetek mostani javaikból s alapítványaikból ki nem telnek, és az oktatás szabadságának saját elveik szerinti teljes alkalmazása mellett közálladalmi költségek által fedeztessenek.”[6] A klérus javainak, így többek között iskolai alapjainak, világiasítását meggátolni és közvetve oktatási monopóliumát korlátozni kívánó, beillesztett szakasz sem került be a törvény végleges szövegébe. Már itt érdemes rámutatni, hogy az cikkely nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az állami finanszírozás az egy helységben lévő felekezetek iskolái közül az általuk együttesen fenntartott vagy külön-külön működtetett intézményekre vonatkozik-e. A püspökök tiltakozása ellenére a mágnások is hozzájárultak az eredeti változathoz. A minisztériumról és a vallásról szóló törvényjavaslat vitájának előbb látott alakulása a katolikus egyház – és főként annak püspökei – számára jelentős politikai érdek-érvényesítési kudarc volt.

Ebben a szituációban az egyházi vezetés lépéskényszerbe került. Ennek jeleként, közvetlenül az utóbb említett törvényjavaslat vitájának lezárása után – 1848. április 6-án – a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás petíciót intézett[7] az országgyűléshez. E kérelem lényege, hogy a katolikus egyház is – épp a fenti törvényre hivatkozva – szabadon, azaz állami beleszólás nélkül, intézhesse belső és külső ügyeit. Az utóbbiak közé tartozik a zsinatok szabad megtartása éppúgy, mint az iskolák alapításának szabadsága. Külön pont foglalkozik az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az egyházi vagyon – szabad kezelésének jogával. Ezt a petíciót törvénytervezet formájában Rónay János csanádi követ nyújtotta be másnap, április 7-én, az alsótáblán.

Az ügyet Deák Ferenc tanácsára konferenciára utalták. Azonban az ottani három órás vita során olyan sok elképzelés merült fel, és olyan ellentétek kerültek felszínre a kérdés megítélésében, hogy a résztvevők sehogyan sem tudtak megegyezésre jutni. A király megérkezéséig már kevés volt az idő. Deák erre hivatkozott abban az indítványban, amelyben javasolta, hogy e tárgy megvitatását – éppen fontossága miatt – halasszák a következő országgyűlésre. A történetírásban sok vita folyt arról, hogy ez az indoklás mennyire volt helytálló. Az utóbbi fél évszázad szerzői[8] nagyjából egyetértenek abban, hogy valóban kevés volt az idő egy ilyen súlyú javaslat alapos megtárgyalásához. Ezt az érvelést látszik igazolni Scitovszkynak egy a pécsi püspöki szentszék április 26-i ülésén tett kijelentése is. A püspök ekkor az országgyűlésen történeteket ismertetve ezt mondta: „A számos katholikus egyházi és világi rendűeknek kérelemlevele (petitiója) a teendőik rendkívüli halmaza és az országgyűlést berekesztő határ-időnek nyílsebességű közeledése miatt már nem

tárgyaltathatván csak a miniszter Elnöknek kedvező válasz mellett a jövő országgyűlési tárgyalásra átadatott.” [9] A fenti szavakat azért tartottuk fontosnak szó szerint idézni, mert – nézetünk szerint – egyértelműen mutatják, hogy egy liberális elfogultsággal aligha vádolható prominens egyházi személyiség is, saját alárendeltjei körében, azaz ilyen értelemben önmaga szabad belátása szerint, úgy ítélte meg, hogy nem liberális mesterkedés, hanem objektív időhiány vezetett a petíció vitájának elhalasztásához. A liberális képviselők, itt jelesül Deák, egyház- és katolicizmus-ellenessége, mint fő ok egyébként már az egyik korabeli idevonatkozó forrásban Fogarassy püspök emlékiratában is olvasható. [10] Ez hosszú időn át megalapozta az előbb említett interpretációra épített, meglehetősen erős érzelmi töltésű magyarázatokat. Azzal, hogy elkésettnek nyilvánították a javaslatot, az úgynevezett katolikus autonómia-igény első nyílt fellépése kudarccal zárult.

III. A kiegyezés idején Eötvös József mint liberális gondolkodású politikus és egyben katolikus vallású vallás és közoktatásügyi miniszter értékeli egyháza korabeli állapotát. Az ő nézetei [11] jól tükrözik a korszakban mérsékelten szabadelvűnek aposztrofált autonómia-törekvések motivációját és célját. A katolikus egyház helyzetét Eötvös Magyarországon nem tartja kielégítőnek. Szavai szerint annak ellenére sem, hogy a hívek számát, vagyonának nagyságát és politikai befolyásának mértékét tekintve ez a legnagyobb felekezet. Ez számokban kifejezve azt jelenti, hogy egy 1846-os adat szerint [12] az összlakosság száma Magyarországon, Erdély nélkül, 11.895.769, ebből 6.333.108 fő római, míg 890.945 görög katolikus. Az árnyaltabb kép érdekében egy 1869-es adat, amely a katolikusoknak az összlakossághoz viszonyított számát, illetve arányát foglalja össze. A római katolikusok aránya 56,90%, a görög katolikusoké 8,80%, összesen pedig 65,70%. [13]

Tárgyalt korszakunkban is a katolikus autonómia-igény – hatáskör – egyik központi jelentőségű kérdésköre a katolikus egyházi vagyon tulajdonjoga, kezelésének és felhasználásának módja. Ennek okán néhány erre vonatkozó adatra is kitérünk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a statisztikailag pontos bemutatás számunkra komoly nehézséget jelentett, mivel az egyházi, vagy annak tekintett vagyonrészek egészéről összefoglaló kimutatást a 19. század 60-as éveit illetően eleddig nem találtunk. Figyelemre méltó, hogy Dóka Klára a magyarországi egyházi birtokok 18-19. századi viszonyaival foglalkozó, forrásokban igen gazdag, hiánypótló munkájában [14] országos jellegű összefoglaló táblázatokat az 1885-ös kataszteri felmérés alapján közöl. E szerint [15] az ország területe, Erdéllyel együtt, 46.597.889. kat. hold volt, ebből egyházi kézben volt 2.260.273.kat. hold, 4,85%. A római katolikus egyház birtokolt 1.674.849 kat. holdat, az egyházi földek 74,10%-át. A görög katolikus egyház 281.980 kat. holddal rendelkezett, ami 11%-ot tett ki. Összességében megállapítható, hogy a Róma fősége alatt lévő két egyház az egyházi földek döntő többségével, 1.956.829 kat. holddal, 85,10%-ával bírt 1885-ben. Érdemes még szem előtt tartani a birtokmegoszlás arányát. Ezt tekintve a római katolikus egyház összes birtokaiból az érseki és püspöki birtokok 716.405 kat. hold kiterjedésűek voltak, míg az apátságoké, prépostságoké, szerzetesrendeké együttesen 283.693.kat. holdat tett ki.

A politikai befolyás miben létét nézve pedig érdemes figyelembe venni, hogy az 1885-ös főrendi házi reformig tisztségüknél fogva a püspökök, főapátok, és a címzetes püspökök is a főrendi ház tagjai voltak, míg például a protestáns egyházak vezetői rangjukból eredően csak 1885 után kaptak itt helyet.

Különösen jelentős a lemaradás, az oktatásért felelős miniszter szerint, a népoktatás terén szemléleti és tárgyi feltételek tekintetében egyaránt azokban az intézményekben, amelyek a katolikus egyház irányítása alatt állnak. Annak ellenére így van ez, hogy az e célra fordítható katolikus alapok sokkal nagyobbak, mint bármely más egyház hasonló rendeltetésű forrásai. E mellett Eötvös fontosnak tartja megemlíteni, hogy a vallási közömbösség a katolikusok között általánosnak mondható. Mindezek közös okát abban látja, hogy a világi híveknek az egyház belső működésére semmilyen befolyásuk nincs. A kiegyezéssel ismét beköszöntő nagyobb mértékű polgári és politikai szabadság az ő véleménye szerint csak akkor válhat a katolikus egyház számára is gyümölcsözővé, ha az nem a klérusnak adott kiváltság csupán, hanem az ország minden katolikus polgárának közös joga.

Mivel úgy látja, hogy az új viszonyok között az előbb látott körülmények veszélyeztetik a honi katolikus egyház helyzetét Simor János prímáshoz fordul és arra szólítja fel, hogy püspök társaival közösen – a politikai körökkel egyeztetve – megoldást dolgozzon ki a magyar egyház belső viszonyainak átalakítására.[16] Ennek bizonyos irányaira javaslatot is tesz. A kiindulópont az ő elgondolásában egy világos hatáskörökkel rendelkező autonómia-szervezet létrehozása, ugyanis szavai szerint „ezen autonómiának mértéke az egyháznak szabadsága, mely a vallásos szellem kifejlésének feltétele”. Az autonómia léte attól a valódi befolyástól függ, amelyet az egyház „fontosabb érdekeinek igazgatására” híveinek enged. Másrészt arra is utal, hogy ez teheti lehetővé, azoknak az erőknek a lecsendesítését, amelyek amellet érvelnek, hogy az új viszonyok között az állam erőteljesen érvényesítse a kor uralkodó eszméit a hazai egyház működésében.

A világiak meghatározó befolyása nézete szerint nélkülözhetetlen az egyházi vagyon kezelésében és a népoktatásban, nem terjedhet azonban ki a tisztán egyházi dolgokra. Ez utóbbiak közé tartozónak tekinti a dogmákat és az egyházfegyelem kérdését. Végül annak a meggyőződésének ad hangot, hogy az általa felvetett befolyási igényt a legelkötelezettebb katolikusok többsége és az alsóklérus nagy része is óhajtja, sőt követeli, így annak megvalósítása halaszthatatlanná vált.

Simor prímás válaszában[17] visszautasítja Eötvös kritikáját. Tévesnek nevezi azt a felvetést, hogy Magyarországon a katolikus egyház meglévő gondjai a világi katolikusok egyházi befolyásának eddigi mellőzésére lennének visszavezethetők, és bármilyen okból a felső klérusnak lennének felróhatók. A hitbéli közömbösséget például döntően a katolikus egyházzal szemben ellenséges sajtó gerjeszti azzal, hogy az egyházat a haladás ellenségeként tünteti fel. A levél jól példázza az autonómia egyházas megközelítésének érvelési módját. Az állam és az egyház szoros kapcsolata nem jelent többé mást, az egyház számára, mint az állam gyámságát. A bajok oka az, hogy eddig az egyház, a község és a népiskola közti viszonyt az állam az egyháztól függetlenül rendezte. A prímás igaztalan vádaskodásnak titulálja azt, hogy a katolikus papság a népoktatást kizárólag a saját kezében tartotta és annak működtetéséből kizárta volna a szülőket, és más világi katolikusokat. Az egyházi vagyon, illetve az iskolai és hitéleti alapítványok kezelése kapcsán felmerült kritikára vonatkozó felelősség vállalást arra hivatkozva utasítja el, hogy az uralkodó apostoli joga nevében ezeket a javakat is a királyi kormányzások kezelték. Az érsek nézete szerint az egyházi vezetés olyan autonómia-elképzelést tud támogatni, amelynek kompetenciája, szervezeti és működési rendje megfelel a katolikus egyház hierarchikus szerkezetének, és azzal az elsődleges céllal jön létre, hogy át, illetve visszavegye az állam által eddig gyakorolt jogköröket.

Összegezve az érvelés lényegét azt mondhatjuk, hogy az egyház már régtől fogva arra törekszik, illetve azt teszi, amire most kényszeríteni próbálják. Nevezetesen függetlenedni kíván az állam befolyásától, hogy „önmaga lehessen”, anélkül, hogy a hívek befolyása jelentősen növekedne az egyházi életben, hiszen az eddig is megfelelő mértékű volt. Jól kivehető tehát, hogy a klérus konzervatív része elsődlegesen jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot.

IV. Az Eötvöstől jött sugallmazásra a gyakorlatban is reagált a **püspöki kar**. 1867. december 8-án a katolikus autonómia szervezéséről **tervet** dolgozott ki. E szerint a klerikusokból és világiakból álló „vegyes tanácskozás” célja a templomi alapítványoknak, az egyházi iskolák vagyonrészeinek és tanügyi kérdéseknek a felügyelete, kezelése és ellenőrzése. Az autonómia-szervezet felépítése elgondolásuk szerint háromszintű: egyházközségi, egyházmegyei, és az országos főegyháztanács. A valódi befolyás egy végrehajtó funkcióval rendelkező állandó bizottság az Igazgatótanács kezében van.

Az egyes egyháztanácsok tagjainak egy részét választanák, míg a másik része hivatalánál fogva kerülne be. Csak az egyházközségi tanácsok tagjaira voksolnának közvetlenül a hívek, de a plébános eleve tagja lenne a testületnek. A legalsó szintű grémium tagjai választják az espereskerületi választókat, ők pedig az egyházmegyei tanács tagjait, közülük pedig a főegyháztanácsét. A több szűrős választási rendszerrel akarta a

püspöki kar távol tartani a világiakat a valódi befolyástól. Eltérően az 1848-as püspöki autonómia-koncepciótól, ahol a világiak kétharmados többségben lettek volna az egyes testületekben, ez a javaslat 50-50%-ot tartalmaz, ami jelentős visszalépés. Ezt a tervezetet a püspöki kar több katolikus politikussal is véleményeztette. Így került bele utólag Eötvös József kultusz miniszter javaslatára, a szervezeti szintek közé az espereskerületi tanács és az országos főegyháztanácsban a klerikus és világi képviselők feles arányszámnak 1/3 : 2/3-ra való átváltoztatása. Számokban kifejezve a 267 tagból álló főegyháztanácsban 82 egyházi és 185 világi főtanácsos lett volna. Az így módosított püspöki tervezetet Simor János prímás a pesti központi szemináriumban rendezett **1868. október 1-i tanácskozás** elé terjesztette. Erre a katolikus főrendek közül nyolcvankettőt hívtak meg.

Deák először ezen az eseményen szólt hozzá a katolikus autonómia kérdéséhez. Világos, hogy – liberális elvi alapokon – az **autonómia-igény jogosságát** a hazai katolikuság összességének nevében, a korábbi államegyházi státusból fakadó túlhatalom igényét tagadva alapozza meg: „*Mi, hazánk római katólikus vallású polgárai, egyháziak úgy, mint világiak, nem akarhatjuk, hogy egyházunk más egyházak felett hatalmat gyakoroljon; mi másokat elnyomni nem akarunk, nem akarjuk, hogy az állam minket más egyházak fölé emeljen.*”^[18] Ugyanakkor azonban az sem fogadható el a számára, hogy az állam gyámokdjék a katolikus egyház felett, ezzel megátolva az egyház tagjait abban, hogy – mint legilletékesebbek – ezeket az ügyeket szabadon, maguk intézzék. Az állam feladata csak a többi felekezettel azonos mértékű védelem biztosítása. Két alappilléren nyugszik Deák szerint a polgári állam és a katolikus önkormányzat viszonya: az egyház tagjai tiszteletben tartják az állam törvényes hatalmát, „*de egyházunk ügyeinek szervezésére és vezetésére nézve szabadságot s egyenjogúságot kívánunk s független önállást.*”^[19] Röviddel később pedig azt is kimondja, hogy az autonómia létrehozása és tartalommal való megtöltése nem csupán az egyháziak és egyes kiválasztott világi körök kompetenciája, hanem az egyházhoz tartozó minden emberé: „*A katolikus autonómia az egész katolikus egyházat illeti. A római katolikus egyház pedig a római katolikus vallást követő egyháziak és világiak összessége. Ezen összességnek van joga az autonómiát megállapítani, s annak jogait gyakorolni, s mivel ezt egész összességében nem teljesítheti, képviselőt által kell gyakorolnia.*”^[20]

A fenti egyházfelfogásból fakadóan, lévén a katolikus egyház tagjai többségében világiak, az összes egyházat illető ügyek intézésében – kivéve a dogmákat, az isteni szolgálatot, az egyházfegyelmet, s a papnevelést – a világiaknak legyen többségi képviselőjük, ahogy ezt a (átalakított) püspök kari javaslat is mutatja. E gondolatmenet logikailag konzekvens lépése az a megállapítás, hogy a jelen előkészítő tanácskozásra meghívottak véleményt ugyan mondhatnak a püspökkari tervezetről, de nincsenek feljogosítva arra, hogy magukat az egész magyar katolikus egyház összes világi tagjainak legitim képviselőiként aposztrofálják, és a hívek összességének nevében foglaljanak állást. Egy ilyen lépés ugyanis azt a jogos vádat hozhatja magával, hogy az autonómiát nem a római katolikus egyház egésze hozta létre, mivel itt nem szabadon választott képviselői vesznek részt. Márpedig „*Isten oltalmazzon attól, hogy a katolikus egyház világi és egyházi tagjai között e fontos és szükséges tárgyban szakadás támadjon; veszélyes volna ez mind az egyházra, mind a hazára nézve.*”^[21] Éppen ezért már az első lépéseket is nagy körültekintéssel kell megtenni, hogy e bizalmatlanság elkerülhető legyen, mert „*korunknak, fájdalom, sajátságos szomorú jellege a gyanakodás és gyanúsítás, és ez hazánkban is gyakran előfordul.*”^[22]

Mindezeket figyelembe véve Deák azt javasolta, hogy a püspöki kar, a jelen tanácskozáson elhangzó véleményeket felhasználva, egyelőre csak egy előkészítő kongresszus választási szabályzatát dolgozza ki. Az ennek alapján megválasztott képviselők még mindig csak egy előkészítő kongresszus résztvevői legyenek. Ezen most már legitim módon tudnának megalkotni olyan választási szabályokat, amelyek alapján megtörténhet a tényleges autonómia-kongresszus összehívása. Ezen a kongresszuson végül megfogalmazhatnák a katolikus autonómia-szervezet hatáskörét, valamint szervezeti és működési szabályait. A többségi legitimitáció ilyen teljességre törekvő betartatása sokak számára nehézkesnek tűnt. Közéjük tartozott Eötvös József is, aki ezt a hosszadalmas jogi tortúrát a túlzott aggályoskodás gyümölcésének titulálta.^[23] Ő ugyanis úgy vélte, hogy a katolikus autonómia a püspöki kar javaslata alapján, a katolikus országgyűlési képviselők véleményének figyelembevételével jóval gyorsabban is keresztülvihető. A Deák-féle

elgondolás többszöri választás kiírásával, a kiszámíthatatlan kimenetelű ülésezgetésekkel alkalmat ad a „*pártoskodásra*”, a klerikus-világi ellentétek fölerősödésére. Deák tekintélyét jól mutatja, hogy még az illetékes miniszter véleménye ellenében is az ő javaslatát fogadta el a tanácskozás.

A Deák által javasoltak értelmében a püspöki kar ki is dolgozta a katolikus autonómiát előkészítő gyűlés tagjainak választására vonatkozó szabályokat, amiket Ferenc József 1869. január 28-án erősített meg. Az így megválasztott képviselők 1869. június 24-én ültek össze a **katolikus autonómiát előkészítő kongresszusra**. Már a **gyűlés megalakulása** körül vita támadt. Simor János hercegprímás ugyanis azt ajánlotta, hogy bizottság alakuljon a küldöttek megbízó leveleinek megvizsgálására, s megnevezte azokat, akiket e bizottság tagjainak javasol.

Deák hozzászólásában megállapítja: a gyűlés első feladata, hogy magát megalakítsa. Ehhez pontosan tudni kell a képviselők számát, márpedig vannak olyanok is, akiket két helyen választottak meg, anélkül, hogy tudni lehetne, melyik választást fogadták el.^[24] Az első teendők közé tartozik egy alelnök s két jegyző választása is, ha azonban nem tudható, hogy kik közül történhet a választás, azt tisztességes módon lebonyolítani nem lehet. Éppen ezért a következő lépéseket javasolja: először is meg kell bízni egy mandátumvizsgáló bizottságot, majd, amikor a küldöttek száma már pontosan ismert, választanak alelnököt – hisz az elnök hivatalból a hercegprímás – és jegyzőket. Ezt követően egy újabb bizottságot választanak, amely rövid idő alatt kidolgozza az előkészítő gyűlés működési szabályait. Ennek elfogadását követően kezdődhet az érdemi munka. Ezek elmaradása esetén nem. „*Ha conferentiát méltóztatnak kívánni, azt tarthatunk (e nélkül is); de conferentia minden pozitív tárgy és irány nélkül nem egyéb, mint barátságos beszélgetés majd minden eredmény nélkül; és alig tudom, hogy hol találunk rá tárgyat, míg az adatok, melyekből kiindulunk, nincsenek kezünkben.*”^[25]

Deák szerint egyébként az **előkészítő konferencia feladata** nem könnyű, de világos: szabályokat kell kidolgoznia az összehívandó autonómia-kongresszus képviselőinek megválasztására vonatkozóan. Azt a felvetést, hogy a jelen előkészítő gyűlés képviselőinek megválasztását lehetővé tevő korábbi szabályzat miért nem megfelelő e célra egy szegedi példával illusztrálja. A már meglévő szabályzatban minden plébániának a választásoknál egy szavazata volt ez pedig nem egészen igazságos, hiszen van olyan plébánia, amelyhez alig ezer lélek tartozik, míg például Szegeden 30.000.^[26]

A végül **kidolgozott választási szabályzatra** vonatkozóan Deák több megjegyzést is tett. Elsőként említhetjük, az egyik legtöbbet vitatott kérdést, a **káptalanok** választás nélküli, automatikus **képviseltét** az autonómia-szervező kongresszuson.^[27] Voltak, akik tagadták, hogy az előkészítő gyűlésnek jogában állna olyan szabályzatot elfogadni, amely az egyházi képviselők megválasztására vonatkozik. Szerintük az egyháziakat illető egyharmadnyi képviselői helyet az egyházi hierarchia szerint osszák föl, a püspökök után következzenek megfelelő arányban a káptalanok, s a káptalanok után az alsópapság.^[28] Palásthy Pál ehhez azt teszi hozzá, hogy ellenszenv van a világban a káptalanok és a szerzetesrendek ellen, és – amennyiben nem az előzőekben levezetett módon juthatnának képviselőkhöz ezek az egyházi tényezők – éppen ezt az ellenszenvet erősítené a jelen gyűlés és a szabályzat egyaránt.^[29]

Deák nem kis ironiával állapítja meg, ha azzal, hogy „*kizárjuk a káptalanokat a külön képviseltetésből, fölforgatjuk az egyház szervezetét, túllépünk hatáskörünkön: akkor mi nagyon tévedtünk*”,^[30] de e tévedés forrása maga a püspöki kar, hiszen az általa készített választási szabályzatban a káptalanok képviselőségéről szó sem volt. „*Ha tehát oly nagyon szükséges volna a káptalanok képviseltetése egyházunk szervezeténél fogva, akkor a püspöki kar, mely bizonyosan nagyon jól ismeri a katolika egyház szervezetét, a káptalanok képviseltetéséről azon választási törvényben sem feledkezett volna meg, melynek alapján a legelső választás történt.*”^[31]

Deák álnaivul még fokozza előző szavai ironikus életét akkor, amikor az előbbiekhöz hozzáteszi, hogy ő eddig úgy tudta: a katolikus egyházi hierarchiában vannak a főpapok és az alsópapság, előbbiek

személyesen utóbbiak választott képviselőik által vesznek majd részt az autonómia-kongresszuson. Azt azonban eddig nem is sejtette, hogy „*az egyházban a káptalanok úgyszólván egy középosztályt képeznek, melyet képviselet nélkül hagyni annyit tesz, mint fölforgatni az egyház szervezetét. Ezen eszme idegen volt előttem, de vigasztal e tekintetben azon körülmény, hogy nem tud arról semmit azon választási törvény sem, melyet maga a püspöki kar készített.*”[32] Arra a reakcióra, hogy a káptalanok választás nélküli részvételének jogalapja éppen maga az autonómia volna Deák elutasítóan válaszol, hiszen mindmostanáig a felsőlét tartotta kézben az egyház ügyeit, az autonómia tehát még nem létezik. Épp a választási szabályok alapján összehívandó kongresszus által jöhet csak legitim módon létre.[33]

Az esetleges félreértések elkerülése végett Deák azt is megjegyzi, hogy a káptalanok tervezett automatikus képvisellete ellen nem a világiak, hanem épp az egyháziak érdekében emel szót. Ha ugyanis eleve négy képviselőt, és így négy szavazatot kapnak a káptalanok, akkor az alsópapság választott képviselőinek száma csökken ennyivel, nem a világiaké. A szavazatok pedig Deák szerint a lelkipásztorkodással foglalkozó klerikusokat illetik, és nem a káptalanokat. Egyébként pedig a szóban forgó négy szavazat nem sokat nyom a latba, mivel az egyházi és világi szavazatok aránya ezáltal nem változik.[34] Itt említi meg röviden Deák a kegyuraknak és a tanító rendeknek, a káptalanokéhoz hasonló külön képviselétével kapcsolatos nézeteit. Ezek elutasítását sem tartja az egyház szervezetébe ütközőnek. Okfejtését e tanácskozás meglévő és lehetséges döntéseinek gyakorlati relevanciája kapcsán igen tanulságos gondolattal zárja: „*Ne higgye különben senki, hogy azon határozat, melyet eshetőleg hozunk, örökös törvény lesz. Az élet és gyakorlat ki fogja mutatni annak hiányait; meglehet, hogy más elemeket fog abba fölvétetni; meglehet, hogy egyes elemeket teljesen ki fog abból szorítani.*”[35] Megjegyzendő, hogy Deák érvei hatástalanok voltak, mert a gyűlés a káptalanok négy képviselői helyének biztosítását helyben hagyta.

A következő kérdéskör, amelyhez Deák hozzászólt az volt, hogy a **káptalani követek választása során a szavazat számláló bizottságban részt vegyenek-e világiak** is.[36] A konkrét problémát szélesebben értelmezte a „haza bölcse”. Álláspontjának lényege, hogy az összehívandó szervező gyűlés világi tagjainak választásánál csak világiak, az egyháziak választásánál csak egyháziak gyakorolják az ellenőrzést. Deák Ferenc hozzászólásában azt mondja, hogy nincs szükség az említett vegyes bizottságokra, mert „*az egyháziak választásánál éppen úgy nem szeretném a vegyes bizottságok alkalmazását elvüil kimondani, mint nem akarom, hogy a világiak választásánál ott legyen ex officio [hivatalból] a plébános vagy más egyházi férfiú.*”[37] Ez persze nem jelenti, hogy ellenezné azt, amennyiben a világiak beválasztanak papokat az ilyen bizottságokba, akkor azok részt vehessenek bennük. Deák érvei hatottak, mert a világiakból és egyháziakból álló, vegyes szavazat számláló bizottságok felállítására vonatkozó eredeti javaslat kisebbségben maradt.[38]

Most lássunk arra példát, amikor Deák javaslatának egyik felét elutasította, míg a másikat támogatta a tanácskozás. Ebben az esetben az volt a vita tárgya, hogy az **uralkodó két képviselője** révén, míg a **kegyurak négy képviselőjük** által **eleve** legyenek-e jelen a katolikus autonómia-kongresszuson.[39]

Deák ugyanazon elvi alapon, amelyből eredően elutasítja a káptalanok külön képviselétét az egyháziak között, elveti a kegyurak külön képviselétét a világiak csoportjában. Még kevésbé látja indokoltnak, hogy a király két képviselőt küldjön. Őfelségét, mint az ország uralkodóját, minden vallásfelekezet és egyház fölött törvényesen megilleti a legfelsőbb betekintési jog. A tervezett képviselettel „*az ő személyét képviselői által pártok közé [sorolnánk], melyek minoritásban is maradhatnak.*”[40] A kegyurak épp úgy választók és választhatók, és így részt vehetnek a világiak választásában, mint bármelyik másik katolikus hívő. Az elhangzottak értelmében Deák, mind a királynak szánt két, mind a kegyuraknak biztosított négy képviselői helyet elutasítja és az így felszabaduló hat mandátummal a választott világi képviselők számát kívánja növelni. Szavai ebben az esetben részben célt értek, mivel a gyűlés 34 szavazattal 32 ellenében elvetette az uralkodó két személy általi képviselétére vonatkozó részt, de a kegyurakat megillető négy képviselati helyet változatlanul meghagyta. Arra, hogy Deák figyelme a választási szabályokkal kapcsolatban is mindenre kiterjedt jó példa az a vita, amely arról folyt, hogy a választóság kritériumai közé sorolható-e a „**feddhetetlen magaviselet**”.[41]

Deáknak nem a feddhetetlenség eszméje ellen van kifogása, hisz ez jogos elvárás egy képviselővel szemben. Az azonban a gyakorlatban nehezen dönthető el, és sok viszályra adhat alkalmat, hogy ki számít feddhetetlennek. Az is lehetséges, hogy valaki nem feddhetetlen egyházi értelemben, de világi tekintetben igen, „*míg ellenkezőleg az is lehet, hogy a világi hatóság előtt valaki bűnvádi kereset alá is vonatott s egyházi értelemben feddhetetlensége ellen még sem tétethetnék kifogás*”.^[42] Ezen érvek hatására a gyűlés a „feddhetetlen magaviseletű” kitéltet törölte a paragrafusból.

Időben a következő, de súlyában kiemelkedően fontos kérdés volt, hogy a választói névjegyzék összeállítása, illetve a választások lebonyolítása és ellenőrzése során a **világi tagok esetében ne legyen az egyháziaknak** a választási szabályzatban eleve **garantált befolyása**.^[43] Kuti Márton kijelentette, hogyha korábban a káptalani követek választása kapcsán elfogadták, hogy az a világiak közreműködése nélkül történjék, akkor ennek egyenes következményeként a világi hívek szintén szabadon választhassák meg a saját szavazataikat összeszámoló bizottságot. Kézenfekvő, hogy az illetékes lelkész joga, hogy összehívja a névjegyzék hitelesítő és szavazat számláló bizottság megválasztása céljából a katolikus híveket és az eseményen elnököljön is. Miután azonban a bizottságot megválasztották az ő elnöki szerepe véget ér. Magában az említett bizottságban ő már nem szükségképpen tag, de – mint bármely más arra jogosult személyt – a szavazók természetesen taggá választhatják.^[44]

Konek Sándor ezt a szakaszt az egész bizottsági javaslat kulcs fontosságú elemének nevezte. Igaz, hogy itt csak átmeneti intézkedésről van szó, de éppen ezért a bizottság szükségesnek tartotta különösen most, „*midőn a rideg közönyösség, midőn lelketlen gyanúsítások és a szabadelvűség esküdt ellensége gyanánt híresztelt papság elleni bizalmatlanság nem engedi az önkormányzatnak magasztos eszméjét öntudatos tiszta fogalomra s ehhez méltó kifejezésre juttatni*”,^[45] kell a tervezett választások lebonyolítását egyházi szempontból megbízható kézben összefogni. A püspöki kar, Konek szerint, épp azért kezdeményezte az autonómiát, hogy az érdekazonosság tudatát erősítse egyháziak és világiak között: „*A bizottság megértvén a püspöki karnak ezen célzatát, mindjárt ott ajánlotta ennek lehetővé tételét, hol arra leginkább szükség van: a legközelebbi választások alkalmával*”.^[46] Az egyháziak befolyásának megléte a világiak választása körül a legjobb eszköze ennek. Azok, akik e befolyást ellenzik, a modern liberalizmus egyik „*elfajult eszméjét*” követik, amely az állam és egyház szétválasztása ürügyén valójában e két tényező olyan szétszakítását célozza, „*mely által az egyik lélek nélküli testté, a másik test nélküli lélekké válnék*”.^[47] Ha majd az összehívandó szervező gyűlésen sikerül az autonómiát „*egészséges [értsd: egyházas] alapokra fektetni, s az érdekközösség iránti érzet évről-évre, napról-napra szilárdulni és erősödni fog, akkor nem lesz szükség arra, hogy a két elem közti lehető közeledés ily eszközök által segíttessék elő*”.^[48]

Deák Ferenc Konek szavai után nem kis indulattal és keserűséggel emelkedett szólásra és a maga és a hozzá hasonló gondolkodású világi képviselők nevében meglehetősen élesen fogalmazott: „*Valóban nagyon nehéz e gyülekezetben tanácskozni. Ha nyíltan, szabadon kimondjuk nézetünket: vagy anathemát mondanak reánk, mert benyúlunk az egyház belső szervezetébe s föl akarjuk azt forgatni; vagy személyes térre viszik a kérdést és azt mondják, hogy bizalmatlanságot tanúsítunk a püspöki kar, vagy a plébánosok iránt*”.^[49] Deák rámutat, hogyha az egyháziak és világiak közti bizalom, vagy bizalmatlanság lenne a fő kérdés az autonómia létrehozása kapcsán, akkor a világiak tervezett kétharmados többsége a szervező kongresszuson épp a bizalmatlanság kifejezőjének volna tekinthető. Ha ebből indulunk ki praktikusabbnak látszana kimondani, hogy a püspöki kar minden fajta további választási tortúra és külön szervező kongresszus nélkül emeljen „*maga mellé ennyi és ennyi világi férfit, kikben bizalma van, és rendezze az autonómiát*”.^[50]

A **képviselőválasztás módja** kapcsán Deák a káptalani követek választása esetére hangoztatott nézeteihez ragaszkodva kijelenti: „*én nagyon természetesnek tartom, hogy midőn a világiak nem avatkoznak be az egyháziak választásába, a világiak választása is az egyháziaknak előre kikötött befolyása nélkül történjék*”.^[51] A Kuti-féle javaslat a kezdeményezést, mint legilletékesebbre, helyi szinten a plébánosra bízta, mert nem is lehetne másra bízni. Ő hívja össze a választásra jogosult híveket, „*megmagyarázza nekik a választási törvényt, s felszólítja őket, hogy bizottságot válasszanak*”.^[52] A megválasztandó bizottságnak lehet

tagja a plébános is, mint ahogy sok helyütt bizonyára meg is fogják választani ott, ahol kivívta a hívek bizalmát. Ez természetes is. Az azonban, ha ez a bizalom hiányzik és a választási szabályok mégis kikényszerítik a plébános bizottsági tagságát, nem hagyva meg a szabad választás lehetőségét, semmiképpen sem szolgálja a világi és egyházi fél közti megértés és összhang erősödését.

Deák tömören levonja az éppen zajló, az autonómiát előkészítő, kongresszusra történt **képviselő választás tanulságait** is. A katolikus világiak nagy közömbösséggel és passzivitással viszonyultak az eseményhez. Ennek csak egyik oka volt szerinte, hogy a szavazás tárgyát és tétjét, magát a katolikus autonómia-gyűlést és az autonómia-szervezet létrehozásának a célját, nem értette az érintettek többsége. A másik oka az volt a szavazástól való távolmaradásnak a hívek között, hogy – ahogy Deák is idéz egy katolikus világgal folytatott beszélgetéséből – „*miért menjek oda, hiszen a pap úgyis azt küldi, akit akar*”.^[53] Épp ezt a sérelmezett eljárást – a világi hívek valóságos befolyásának a hiányát – igazolná és törvényesítené, ha a plébános tagságát, sőt esetlegesen kötelező vezető szerepét, írnák elő az autonómia-kongresszusra készülő választási szabályzatban. Ezzel Deák nem vitatja, hogy a pap, mint a közösség erkölcsi vezetője, befolyással legyen híveire, de ez a befolyás a hívek bizalmára és ne rájuk erőltetett külső kényszerre épüljön.

Hosszú vita után a gyűlés, szavazás útján kimondta, hogy a világi képviselők választásának megindítása a helyi plébános feladata. A választói névjegyzék összeírás és a további választási, illetve szavazat számlálási eljárás vezetésére pedig a helybeli katolikusokból bizottságot választanak. Ebbe a plébános is beválasztható, de nem kötelezően beválasztandó.^[54]

Az autonómiát szervező kongresszus tagjainak választásakor úgynevezett választási „**központi bizottságokat**” is létre kívántak hozni.^[55] Deák javaslatára a választási szabályzatban szerepelt, hogy ez a bizottság a központban lévő plébánia választási bizottságának elnökéből és a hozzá legközelebb eső hat plébánia bizottsági elnökeiből álljon.^[56]

A **bizottság működésére** vonatkozó eredeti javaslat tartalmát Deák gyökeresen megváltoztatta. Az kiinduló elképzelés szerint a testület feladata csupán annyi, hogy az egyházkerület központjában az esperes elnökletével a szavazatokat nyilvánosan összeszámolja és az eredményről készült jegyzőkönyv két példányát az elnökön kívül még három tag aláírásával hitelesíti.^[57] A deáki elképzelés kibővíti és ugyanakkor egyértelműbben körül is határolja ezt a kompetenciát. Először is nem csupán a szavazatszámolás tartozna a hatáskörébe, hanem a szavazói névjegyzék összeírásával kapcsolatos panaszok elbírálása is. Ennek következtében legalább kétszer ülésezne, a két hatáskörnek megfelelően. Az elnök feladata a szomszédos bizottságok elnökeinek meghívása a kerület központja-beli bizottságba, ha ezekből a személyekből a testület megalakult, ki kell tűznie a fent említett legalább két ülésének az időpontját, amit nyilvánosságra is kell hoznia. A bizottsági ülésekről jegyzőkönyvet kell vezetni, a szavazat számlálásról szóló dokumentum két példányát pedig az elnökön és a jegyzőn kívül még legalább egy bizottsági tag hitelesíti.^[58] Schlauch Lőrinc úgy értelmezte, hogy a módosított szöveg szerint az esperes kerületi központi bizottság lesz hivatott a választói névjegyzékek kapcsán felmerülő panaszok kivizsgálására, csak hogy a 20. §. szerint a választói névjegyzék csak egy példányban készül, a központi bizottságnál tehát nem lesz.

Deák úgy kívánta áthidalni ezt a nehézséget, hogy a vitás esetekben első fokon a plébániai bizottságok döntenének, ahol kéznél van a vonatkozó névjegyzék, és a központi bizottságok csak fellebbviteli fórumként szolgálnának az első döntéssel elégedetlenek számára. A vita eredményeként a gyűlés elfogadta a Deák Ferenc által javasolt szöveget.

A következő problémakör, amelynek kapcsán Deák a szavát hallatta az, hogy a készülő választási szabályzat bizottsági tervezetében nem volt eleve kikötve, hogy: **az autonómiát szervező kongresszus alelnökét csak a világi képviselők közül választhatja.**^[59] Az elnök hivatalból a hercegprímás volt, akit akadályoztatás esetén helyettesíteni kellett, az eredeti javaslat nem pontosította, hogy világi vagy egyházi személy, esetleg mindkettő lehet a helyettesítő alelnök. Kuti Márton arra hívta fel a figyelmet, hogy már a püspöki kar által

kidolgozott elképzelésben is világosan szerepel: az alelnök csak világi lehet. Ezért a tárgyalati bizottsági javaslat jelentős visszalépést jelentene. Ki kell tehát egyértelműen mondani, hogy világi alelnököt a gyűlés választ. Deák Ferenc hozzászólásában ezt a javaslatot azért is támogatja, mert a jelen tanácskozáson is ez történt. Az hogy az alelnök a világiak közül kerüljön ki kézenfekvő, mert az összehívandó szervező gyűlésen egyháziak és világiak egyaránt részt vesznek majd, épp az utóbbiak 2/3-os többségével.[60] A gyűlés végül elfogadta a változtatást.

Az autonómia-szervező gyűlés választási szabályzatáról szóló bizottsági javaslat tárgyalásának[61] utolsó mozzanata volt, a – tervezetben nem szereplő – Kuti Márton-féle javaslat, hogy **az összehívandó kongresszus képviselői kapjanak napidíjat.**[62] Gál János a kérdés eldöntését a jövőbeni szervező gyűlésre akarta bízni, hisz a tervek szerint ennek főadata lesz a katolikus alapítványi jövedelmekről rendelkezni. Abban az esetben pedig, ha az egyházi-hitéleti és iskolai szükségletek fedezése után még megmaradna az alapítványi bevételekből a napidíjakra szolgáló összeg, akkor a szervező gyűlés jogosult határozni arról, hogy a képviselők megkapják-e azt. Az adott pillanatban azonban az előkészítő kongresszus nem dönthet a kérdéstről, mert erre nincs felhatalmazása. Löherer Tamás támogatta Kuti indítványát, mert szerinte a napidíj hiánya, korlátozná a választás szabadságát. Ennek oka, hogy lehetnek olyan szegény képviselők, mindenképp az alsópapság tagjai közül, akik alig tudnak megélni és, ha nem kapnának napidíjat, nem tudnák elfogadni a választást. Ebben az esetben, pedig a választók kénytelenek lennének a kegyurakat megválasztani, akik tudják viselni a távollét anyagi terheit vagy olyan személyeket, akik a kongresszus helyszínéhez közel, Pesten laknak, így csökkentve a költségeket.

Deák összetettnek és fontosnak mondja a kérdést, ugyanakkor leszögezi, hogy a jelen előkészítő gyűlés feladata a választási szabályok kidolgozása, a napidíj problémáját, pedig nem ebben kellene szabályozni, hanem majd a szervező gyűlés kompetenciája lesz, hogy erről döntsön. *„Ha ugyanis napidíjat akarunk adni, akkor azt is kell tudnunk, hogy miből adjunk; a jelen gyűlésnek pedig nincs módjában határozni afölött, hogy minő alaptól lehet a napidíjakat fedezni.”*[63] Az is könnyen megtörténhet, hogy a gyűlés kimondja ugyan a napidíj szükségességét, de a szervező kongresszus vagy azt fogja kinyilvánítani, hogy nincs miből fizetni, vagy azt, hogy az erre fordítandó összeget fontosabb célra is lehet költeni. Az sokkal nagyobb baj volna, ha a választások során abban bíznának a jelöltek, hogy kapnak napidíjat, s a szervező gyűlés végül nem szavazná meg, mint az ha arról, ami felett nincs a jelen gyűlésnek valódi befolyása nem dönt, hanem arra a testületre bízta, amely képes lesz esetleges a napidíjat támogató határozatát végre is hajtani, mivel rendelkezhet az ehhez szükséges anyagi bázist jelentő katolikus alapokkal.[64] Az előkészítő gyűlés végül úgy döntött, hogy a napidíjról nem rendelkezik a tárgyalás alatt lévő választási szabályzatban. Az 1870-71-ben sorra kerülő első autonómia-kongresszusra a felkínált képviselői jelölést Deák egészségi állapotára és más irányú teendőire hivatkozva nem fogadta el.[65]

Végül szeretnénk röviden utalni arra, hogy ezen a kongresszus egy konzervatív többségi és egy radikális kisebbségi pártra szakadt, és azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy a vallásszabadság és a vallási egyenjogúság alapján rendezze a katolikus egyház ügyeit. Abban azonban, hogy mit jelent az állam irányában a kellő függetlenség és önállóság, az egyházon belül pedig a világi híveknek és az alsópapságnak megadott befolyás az egyes csoportok nézetei lényegesen eltértek egymástól. Ennek oka, hogy itt is, ahogy 1867 és 71 között általában, három jól elkülöníthető autonómia-koncepciót láthatunk. Az egyházas megközelítés, ahová a konzervatív papi és világi köröket sorolhatjuk, tisztán jogvédelmi és jogbiztosítási céllal akarta az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak demonstratív célzattal.

A mérsékelt liberális elgondolás hívei, ahová Deák Ferenc is tartozik, a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával kívántak a világiaknak valós befolyást adni az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit. A radikális szemlélet a liberálissal reform szükségességének hangoztatásában megegyezik. Azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát

a radikálisok az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő, gyökeres átalakításában látják.

V. Most térjünk vissza a tanulmány elején vállalt feladatunkhoz, jelesül Deák **autonómia-értelmezéséhez és a megvalósítási törekvéseiben játszott szerepéhez.**

A katolikus autonómia létrehozásának elsődleges célja Deák szerint semmi esetre sem előjogok biztosítása a többi felekezettel szemben, hanem épp ellenkezőleg, a velük való egyenjogúság törvényi bázisán, a korábbi állami függés helyett – tiszteletben tartva az állam törvényeken alapuló jogait – önállóság és szabadság az egyház külső ügyeire és vezetésére nézve.

Az autonómia megteremtése és valódi tartalommal való megtöltése az egész magyar egyház közös joga és feladata. Az egyház pedig egyháziak és világiak együttese, így csak a két félnek együtt van joga az önkormányzatot létrehozni. Mivel az egyház tagjainak elsöprő többsége világi hívő, így az összes egyházat illető ügyek intézésében – kivéve a dogmákat, az isteni szolgálatot, az egyházfegyelmet, s a papnevelést – a világiaknak legyen tényleges befolyásuk és legalább kétharmados többségi képviseletük.

Látva, hogy Deák a kiegyezés után milyen bonyolult, de indokolhatóan hosszadalmas eljárást tartott szükségesnek az autonómia létrehozása érdekében, nem csoda, ha az 1848 áprilisában rendelkezésre álló időt kevésnek tartotta.

A prominens katolikus vezetők és világi képviselők 1867. októberi tanácskozásán felvázolt többlépcsős procedúra az autonómia-szervezet létrehozása érdekében valóban nehézkes. Eötvös ezzel kapcsolatos aggályai a későbbi fejlemények tükrében – tekintetbe véve az autonómia létrejöttének elmaradását – úgy tűnik, beigazolódtak. Az azonban nem kis leegyszerűsítés lenne, ha ezért a Deák által javasolt technikailag ugyan bonyolult, de jogi értelemben tiszta elképzelést tennék felelőssé. Ő ugyanis épp azért indítványozta ezt a komplikált eljárást, hogy a katolikus autonómiát létrehozni hivatott kongresszus minden érintett teljes körű konszenzusára épüljön. Hosszú távon és megnyugtatóan kívánta így rendezni ezt a kérdéskört, amit kapkodva, gyorsan az adott politikai-hatalmi tényezők által kikényszerített módon megvalósíthatatlannak tartott.

Az 1869 júniusában összeült autonómiát előkészítő konferencia feladatát, a maga által vázolt fokozatosság elv alapján, kizárólag abban látta, hogy választási szabályokat dolgozzon ki az összehívandó autonómia-kongresszus képviselőinek megválasztására. A tanácskozás során végig igyekezett is vigyázni arra, hogy ettől ne térjenek el. Gondoljunk csak a napidíjjal kapcsolatos állásfoglalására, amikor is kijelenti, hogy ezzel a kérdéssel nem egy választási szabályzatban kell foglalkozni. A kezdetektől ügyel bizonyos parlamentáris jelleg betartására. Jó példa erre a gyűlés önmaga megalakítására vonatkozó érvelése, amikor is felvázolja azokat a lépéseket, amelyek az érdemi munka megkezdése előtt szükségesek ahhoz, hogy a legitimitás és az átláthatóság egyaránt biztosítható legyen. Ideérti a mandátum vizsgáló bizottság választásától, a jelenlévő képviselők számának meghatározásán át egészen a gyűlés pontos működési szabályainak kidolgozásáig és elfogadásáig tartó folyamatot. Azt, hogy még a deáki óvatos és körültekintő processzus sem képes megakadályozni az egyháziak részéről azt a vádat, amely szerint a világi képviselők már az előkészítő konferencia vitái során többszörösen is túl lépik kompetenciájukat jól mutatja Deák megjegyzése: *„Ha egy vagy más tárgyban véleményünket nyilvánítjuk, mindjárt azzal állanak elő más [értsd: egyházi] oldalról, hogy ez hatáskörünket túlhaladja, hogy nekünk erről határozunk nem szabad, hogy ezzel az egyház szervezetét fölforgatjuk.”*^[66]

A választási szabályok kapcsán van néhány olyan alapelv, ami mentén formálja véleményét Deák. Az egyik az, hogy minél kevesebb képviselői helyet töltsenek be valakik tisztségüknél fogva – emlékezzünk a káptalanoknak, a király képviselőinek vagy a kegyuraknak fenntartott mandátumok kapcsán elmondottakra – és minél többet valóságos választás útján. Más szóval valódi képviselet legyen, amely a választásra jogosult

katolikusok többségének szándékát fejezi ki. Az összehívandó autonómia kongresszuson a világiak kellő súlyát kívánja reprezentálni az, hogy az alelnök a világiak közül kerüljön ki - ezt támogatja határozottan Deák Ferenc is. A választás lebonyolítására vonatkozólag, Deák elsődleges célja, hogy egyházi képviselők választásakor egyháziak, míg világiak esetén világiak gyakorolják az ellenőrzést. Ez főleg az utóbbiak esetében fontos, hisz az egyházi szerepből fakadó erőteljes befolyás veszélye csak így kerülhető el. Ez persze nem jelenti, hogy ellenezné azt, ha a világiak beválasztanak papokat az ilyen bizottságokba, akkor azok részt vehessenek bennük, de ne a választási szabályzatban előre lefektetve, hivatalból legyenek tagok.

Végül foglaljuk össze Deák nézeteit, arról hogy az önkormányzat hogyan erősítheti az egyháziak és a világiak érdekazonosság tudatát egy idézettel: „Azon egyesülést, melyet itt többen az egyház világi és egyházi tagjai között óhajtanának, nem lehet törvényi kényszer által keresztülvinni. Ez az élet dolga, és minél kevesebbet erőltetjük egyik vagy másik részt, s minél szabadabb tért hagyunk egyik vagy másik félnek a jogok terén, annál hamarabb fogjuk elérni a kitűzött célt.”^[67] A katolikus autonómia sem a deáki elképzelések szerint, sem más formában nem valósult meg a gyakorlatban. Ennek közvetlen oka, az hogy a világegyházban tovább erősödött a centralizmus. A létrejövő újszolasztika, a liberalizmus alaptételeit elítélő Syllabus, és különösen is az első Vatikánum után a liberális elvi alapú polgári állam és a hivatalos egyház útjai jó időre nálunk is szétváltak.

Jegyzetek

[1] Jelen tanulmány egy korábban megjelent írás bővített változata: Sarnyai Csaba Máté: Egy meg nem valósult idea. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk.: Balogh Elemér – Sarnyai Csaba Máté. Szeged, 2004. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1.) 177-186. A kutatásokat a Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj (Pályázatszám: 166/2002.) és az Országos Tudományos Kutatási Alap (Pályázatszám: T/F 046956) támogatta.

[2] Erről részletesebben: Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848-1918). Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., 2001. (METEM Könyvek.) 63-88.

[3] Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/704. sz.

[4] 2. §. „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.” Magyar törvénytár. 1836-1868. évi törvénycikkek. Sajtó alá rend.: Óvári Kelemen – Kolozsvári Sándor – Márkus Dezső. Bp., 1896. 243.

[5] 3. §. „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi, közálladalmi költségek által fedtessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.” Uo.

[6] Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[óság]g[os] Fő Rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848. 468.

[7] *Religio és Nevelés*, 1848. I. köt. 252.

[8] Ld. pl.: Hanuy Ferenc: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért; 1918. 10.; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom, 1848-1871. Bp., 1941. 26-27. 36. sz. jegyz.; Csorba László: Katolikus önkormányzat

és polgári forradalom; In: *Világosság*, 1989. 220-221.

[9] Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/918. sz.

[10] „Nyíltan kimondjuk, hogy nem ellen okok, hanem az akarat hiánya, a rendi táblának akkori sajátos, discussiót nem tűrő, az erősebbnek hatalma alatt elzsibbadt helyzete szülték az épen nem várt eredményt, hogy a petíció mint elkésett el mellőztessék.” [Fogarassy Mihály]: Emlékirat az 1847/48. országgyűlés alatt tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. Pest, 1848. 63.

[11] Eötvösnek a korszakban az egyházak autonómiájáról vallott nézeteit és azok motivációit röviden összegzi: Schlett István: Eötvös József. Bp., 1987. 241-44.

[12] Forrás: Fényes Elek: Magyarország leírása. I. köt. Pest, 1847. 33.

[13] Forrás: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 1998. 139. (A felhasznált rész Kövér György munkája.)

[14] Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században. Bp., 1997. 19-24.

[15] Uo. 19-20.

[16] *Religio*, 1867. szeptember 14.

[17] *Religio*, 1867. szeptember 21.

[18] Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. VI. köt. 1868-1873. Bp., 1886. (továbbiakban: Kónyi, 1886.) 224.

[19] Kónyi, 1886. 224.

[20] Kónyi, 1886. 225.

[21] Uo.

[22] Uo.

[23] Concha Győző: Eötvös és Montalambert barátsága. Bp., 1918. 239.

[24] Kónyi, 1886. 228.

[25] Kónyi, 1886. 230.

[26] Kónyi, 1886. 229.

[27] A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 8-án tartott VI. ülésének napirendjén volt az előterjesztett bizottsági javaslat részletes tárgyalása. A 4. §. b) pontja értelmében: „az összes káptalanoknak a négy érseki tartomány szerint saját keblükből választott egy-egy küldöttje által”. Kónyi, 1886. 232.

[28] Kónyi, 1886. 232.

[29] Kónyi, 1886. 233.

[30] Kónyi, 1886. 235.

[31] Uo.

[32] Uo.

[33] Kónyi, 1886. 236.

[34] Kónyi, 1886. 237.

[35] Uo.

[36] A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 9-én tartott VII. ülésén folytatta „a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata tárgyában” előterjesztett bizottsági javaslat részletes tárgyalását. A javaslat 5. §-a így szólt: „A káptalani képviselő titkos szavazat útján akképpen jön létre, hogy minden egyes káptalanban a tagok szavazatjegyei a káptalani gyűlésben összeszedetvén, arról, ki mennyi szavazatot nyert, jegyzőkönyv vétetik föl, amely a káptalani főnök által a megyéspüspök útján az illető tartományi érsekhez küldetik be, aki egy öt tagból álló vegyes bizottság közbejöttével a szavazatokat összeszámítja, s annak, aki legtöbb szavazatot nyert, a megbízó levelet kiállítja.” Kónyi, 1886. 238.

[37] Kónyi, 1886. 238-239.

[38] A gyűlés az 5. §. vitatott pontját Kuti Márton indítványára a következő szöveggel fogadta el: „az illető tartományi érsekhez küldetik be, aki egy öt tagból álló, a érseki káptalan tagjaiból ugyanazon káptalan által választandó vegyes bizottság közbejöttével a szavazatokat összeszámítja, s annak, aki legtöbb szavazatot nyert, a megbízó levelet kiállítja.” Kónyi, 1886. 240.

[39] 1869. október 9-én tartott ülésen „a magyarországi katolikus egyház autonómiáját szervező gyűlés tagjainak választási módozata tárgyában” előterjesztett bizottsági javaslat 11. §. a) pontja értelmében „A világiak a szervező gyűlésen képviseltetnek: a) a világi katolikus kegyurak részéről választandó négy, s öfelsége által küldendő két képviselő által.” Kónyi, 1886. 240.

[40] Kónyi, 1886. 241.

[41] A gyűlés 1869. október 11-én tartott ülésén tárgyalta az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választási módozatáról előterjesztett bizottsági javaslat 18. §. első pontját, amely így szól: „Választó minden 24 éves feddhetetlen magaviseletű ker.[eszény] katolikus férfiú, aki nem áll valamely bűnvádi kereset, illetőleg fenyíték alatt, vagy nem elmebeteg.” Kónyi, 1886. 241.

[42] Kónyi, 1886. 242.

[43] A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 11-én tartott ülésén folytatta az autonómiát szervező gyűlés tagjai választásának módját tárgyaló bizottsági javaslat vitáját A 19. §. első pontja így szólt: „A választók összeírását őhercegsége a primás által kitűzött határidőben egy bizottság teljesíti, melynek elnöke a helybeli katolikus lelkész, tagjai a katolikus kegyúr vagy képviselője és ott, ahol választott egyházi tanács létezik, ennek két tagja, ahol az nincsen, a katolikus hitfelekezeti község által előre választandó két katolikus tag.” Uo.

[44] Kónyi, 1886. 243.

[45] Uo.

[46] Kónyi, 1886. 244.

[47] Kónyi, 1886. 243.

[48] Kónyi, 1886. 244.

[49] Kónyi, 1886. 244-245.

[50] Uo.

[51] Kónyi, 1886. 246.

[52] Uo.

[53] Uo.

[54] Az október 12-én tartott ülésén Deák Ferenc bejelentette, hogy a tárgyalt paragrafust a következőképpen kívánja átfogalmazni: „A választók összeírására őhercegsége a primás tűzi ki a határnapot. Kitűzve a határnap, a választási eljárást minden plebániában a helybeli lelkész azzal indítja meg, hogy a határnap előtt legalább nyolc nappal, úgy az anya-egyházban, valamint a népesebb és távolabb eső fiók-egyházakban is külön összehívja a katolikus híveket, előadja az összejövétel célját, a választási szabályokat fölolvassa és a híveket föl szólítja, hogy a szükséges összeírás teljesítésére és azután a választás vezetésére a plebániái hívek magok közül egy öt tagú bizottságot válasszanak; ezen választás a plebános elnöklete alatt nyilvánosan történik. E választmányba a plebános és a helybeli káplánok a világi hívek által szintén megválaszthatók. Az így választott bizottság maga választja saját kebeléből az elnököt és a jegyzőket.” Kónyi, 1886. 247.

[55] Ld. a bizottsági javaslat 25. §-át.

[56] Erről a katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 12-én tartott ülésén volt szó. Kónyi, 1886. 248.

[57] A tárgyalt 26. §. eredetileg így szólt: „A kerületek központján a püspökileg kijelölt esperes a 19. §. értelmében alakult helybeli szavazatszedő választmányoknak és a kerületbeli vidéki választmányok részéről két vagy több tagnak közreműködésével a beküldött szavazatokat teljes nyilvánossággal összeszámítja és az eredményt két példányban szerkesztendő jegyzőkönyvbe vezeti, melyek mindegyike az elnök és három választmányi tag által aláírandó; a kerületbeli vidéki választmányok bármely tagjának szabadságában állván a központi választmány működésében részt venni.” Kónyi, 1886. 248.

[58] A 26. §. Deák által újra fogalmazott szövege szerint: „Ezen bizottság kétszer tartja üléseit: először a kerületbeli szavazók összeírása után a 20. §-ban megengedett fölszólamlások eligazítása végett; és másodszor a beérkezett szavazatok teljes nyilvánossággal eszközendő összeszámítása végett. Ezen központi bizottság elnöke a plebániabeli bizottság elnöke is egyszersmind, kivéven a helybeli összeírás elleni panaszok esetét, mely esetben más tagját választja elnökül a bizottság. Az elnök kötelessége mindjárt a vidéki bizottságok megalakulása után a szomszéd bizottságok elnökeit meghívni, és ekként megalakítani a központi bizottságot. A központi bizottság mindjárt első összejövetelekor meghatározza ülései határidejét, és annak közhírré tételéről gondoskodik, illetőleg azt a megyés püspöknek hivatalos köröztetés végett bejelenti. A bizottság jegyzőkönyvet tartozik vezetni; a választás eredményéről vezetett jegyzőkönyv pedig az elnökön és jegyzőn kívül még legalább egy bizottsági tag által is hitelesítendő, és két egyenlő példányban kiállítandó.” Uo.

[59] A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 12-én tartott ülésén folytatta az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választásáról szóló bizottsági javaslat 31. §.-ának tárgyalását, amely így szólt: „A szervező gyülekezetnek elnöke az ország hercegprímása vagy e célra megbízott helyettese.” Kónyi, 1886. 249.

[60] Uo.

[61] A katolikus autonómiát előkészítő gyűlés 1869. október 12-én tartott ülésén befejezte az autonómiát szervező gyűlés tagjainak választásáról szóló bizottsági javaslat tárgyalását.

[62] Kónyi, 1886. 250.

[63] Kónyi, 1886. 250.

[64] Kónyi, 1886. 251.

[65] Kónyi, 1886. 259.

[66] Kónyi, 1886. 234.

[67] Kónyi, 1886. 246.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Kárbin Ákos: Egyházpolitikai küzdelmek Egerben

Egyházpolitikai küzdelmek, 1890-1895

Az 1867. évi kiegyezés sok problémát megoldott, többek között a polgári szabadságjogok biztosítását, aztán megteremtette az alkotmányos törvényalkotást, amely garantálta a polgárok alapvető jogait.[1] Azonban néhány kérdést nyitva hagyott, így például a lelkiismereti és vallásszabadságról, azonban csak 1895-ben, csaknem két évtizeddel a kiegyezés után rendelkeztek. Például ezek közé sorolhatjuk az izraelita vallás recepcióját. A Kiegyezés megteremtette a zsidó emancipációt, azonban az izraelita vallás bevetté nyilvánítása elmaradt. A probléma gyökereit az 1840-es évek szabadelvű mozgalmaiban kell keresnünk, amely egyik fő célkitűzése volt az egyház és állam funkcióinak a szétválasztása, illetve addig az egyház által gyakorolt aktusoknak egy részét az államra ruházni. Az 1840. évi XXIX. tc. (A zsidókról) lehetővé tette az izraeliták számára a szabad letelepülést, kivéve a bányavárosokban, V. Ferdinánd, pedig 1846. évi július 27-i rendeletével eltörölte a zsidókra kivetett különadót, az ún. türelmi adót.[2] Az 1848-as országgyűlés újító szándékait az akkori reformkatolicizmus irányadó képviselője az oktatási és vallásügyi miniszter, Horváth Mihály püspök szorgalmazta, aki liberális reformokat követelt a katolikus egyház számára és sürgette annak nagymértékű elválását az államtól.[3] Állam és egyház szétválasztása viszont sohasem sikerült Magyarországon, de nem működött az államegyház gyakorlata sem.[4]

Tulajdonképpen gróf Csáky Albin célja sem az állam és egyház szétválasztása volt, mert jól tudta a Magyar Állam és a Katolikus Egyház szimbiózisa oly nagy mértékű, a királyi felségjogok és a katolikus egyház kapcsolatrendszere szinte kibogozhatatlan, ezért csupán a funkciókat kell szétválasztani, melyek teljesen különbözők voltak.[5] Ekkor már más országokban, mint például Belgiumban már megtörtént az egyházi és állami funkciók szétválasztása. Viszont a magyar politikusok konzervatív szegmense nem tudott, vagy nem akart a dualista monarchiát liberális elvű szemléletben továbbfejlesztő politikai csoporttal megegyezni.[6]

Azonban az 1880-90-es években a zsidó vallás recipiálása „egy kalap alá” került az úgynevezett egyházpolitikai törvényekkel. Vagyis ez alatt értjük, a polgárok szabad vallásgyakorlását, az országban működő felekezetek egyenjogúsítását, az egyik vallásról a másikra való szabad áttérést, illetve a katolikus egyház kitüntetett előjogainak felszámolását.[7]

Gróf Csáky Albin (1888-1894) vallás- és közoktatásügyi miniszter már a Tisza- és Szapáry-kormányokban is viselte a tárcát és síkra szállt az ún. egyházpolitikai törvények megszületéséért. Azonban csak a Wekerle-kormány működése alatt alkották meg a törvényt, illetve annak is a második megalakulását követően. Ezt viszont Csáky, mint kultuszminiszter már nem érthette meg, sőt maga a Wekerle kormány is megbukott az izraelita vallás religio recepta-nak nyilvánítása előtt. A zsidó vallás a megtűrt vallások sorából az állam által elismert, vagyis a bevett vallások sorába emelkedett.[8]

A mindennapi életben kisebb–nagyobb fennakadásokat okozott, hogy a reformok előtt Magyarországon a házasságokban az egyházi törvények voltak mérvadóak, csak ez azt jelentette, hogy öt különböző házassági jog volt érvényben.[9] A katolikus egyház ellenezte a vegyes házasságokat, de volt lehetőség mégis arra – ebben az esetben viszont a feleknek ún. reverzálist kellett adniuk –, hogy egyfajta biztosítékot adnak arról, hogy a születendő gyermeket katolikus hitben fogják nevelni. Ez a rendelkezés viszont kiváltotta a protestánsok aggodalmát, mert a katolikus népesség aránya az össznépességben 1864 és 1890 között folyamatosan emelkedett, 48,67 %-ról 50,84 %-ra, míg a protestánsok aránya 20,33 %-ról 19,77 %-ra csökkent.[10]

Viszont az 1868. évi LIII. törvénycikk világosan rendelkezik erről, amely kimondja, hogy a fiúk az apjuk a lányok, pedig az anyjuk vallását kövessék. Ezt a rendelkezést viszont a katolikus egyház egyáltalán nem tartotta be, sőt az időközben hozott szankciókat kikerülte. A pápai intézmény úgy vélte, Magyarországon az uralkodó hallgatólagos támogatásával megőrizhetőek a katolikus egyház előjogai, megtarthatja az anyakönyvezést, a házasságkötést, az egyházi házassági bíraskodást, megtilthatja a keresztények és zsidók közötti házasság engedélyezését. XIII. Leó pápa Magyarországnak fontos szerepet szánt a polgári világfelfogás terjesztésének meggátolásában.[11] A pápa biztatására a papok sorra megszegték az állam törvényeit és mint tudjuk, ekkor kerítettek sort az elkeresztelésekre.[12] Ilyen és hasonló esetek elkerülése végett adta ki szigorú körrendeletét Csáky 1890. február 26-án az egyházmegyéknek és a törvényhatóságokhoz az elkeresztelések miatt.[13] A rendelet viszont nagy felháborodást váltott ki a katolikus papság körében, akik szerint a rendelet vallásdogmatikai kérdéseket feszegetett, pedig nem volt másról szó, csakis az illetékes lelkészségek adminisztratív értesítését a helyes anyakönyvvezetés céljából.

A politikai csatározások oly hevesek voltak, hogy a Wekerle kormány 1894. június 1-jén lemondott és az uralkodó gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bánt kérte fel kormányalakításra. Viszont a bán meg sem próbálkozott a kormányalakítással, hanem elállt tőle Wekerle és kabinetje rendkívüli népszerűsége miatt. Ferenc József június 4-én Magyarországra érkezett és ismét Wekerlét kérte fel miniszterelnöknek.[14] Viszont az új kormányban voltak személyi cserék. Ezek közül is a legjelentősebb a gróf Csáky Albin helyét felváltó váltó jeles tudós báró Eötvös Lóránt az új vallás- és közoktatásügyi miniszter.[15]

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok végül is bekerültek tárgyalásra a főrendi ház napirendi pontjaiba, valamint megszavazásukat és a király általi szentesítést követően aztán a Törvénytárba is. 1894. évi XXXI. tc. kimondta a kötelező polgári házasságot, amelyet a bíróság felbonthatott. A 1894. XXXII. tc. a vegyes házasságokból született gyerekek sorsát pedig a fent említett módon rögzített – vagyis a fiúk az édesapjuk a lányok az édesanyjuk vallását követik – gyakorlat megmaradt, a polgári anyakönyvezésről a 1894. XXXIII. tc. határozott, amely ezt a funkciót a belügyminiszterre bízta.

Az izraelita vallás recepciójáról 1895-ben született döntés, az 1895. XLII. tc. rendelkezik az izraelita vallást a bevett vallások közé emeléséről. Az egyházpolitikai reformok a magyarországi liberális polgári jogalkotás nagyon fontos, sőt inkább kiemelkedő állomását képezik. Azonban a folytatás jórészt elmaradt.

Jogszabályok a mindennapi életben

Eger, avagy a konzervativizmus védőbástyája

Eger a korabeli Magyarország kisvárosainak egyik jelentős helyszíne és nem utolsósorban Heves vármegye székhelye, mindemellett egyházmegyei központ is. Akkoriban a hanyatló kisváros képét mutatta Eger, mivel a polgárság száma csökkent és a nagyipar sem tudott tartósan gyökeret verni. A 19. század második felében az ipari termelés a városban nem volt jelentős, illetve korábban nagyobb méreteket öltött.[16] Ezt a pozícióját a térség már nem töltötte be. Az 1870-es években kiépült főbb közlekedési útvonalak és vasútvonalak elkerülték Egert. Viszont a kézműipar ennek ellenére is Gyöngyösön és Egerben összpontosult.[17] Viszont ezzel egy időben a katolikus egyház befolyása jelentősen növekedett, igaz az érseknek már nem volt javaslati joga a várost vezető személyek megválasztására. Azonban az 1871. évi XVIII. tc. a városi képviselőtestületknél bevezette az úgynevezett virilista rendszert. Ennek a rendeletnek az értelmében a képviselőtestület tagjainak csak a felét választották a másik fele, pedig a legtöbb adót fizető polgárok közül került ki.[18] Összesen 104 képviselő volt és ez alapján 52-en virilisták voltak. Korábban a papság nem került be a városi képviselőtestületbe, de ezzel a lépéssel a városigazgatásban megjelentek az érsekség, a káptalan, a plébániák papi személyei. Tehát a gazdag egyház csendben átmentette a politikai hatalmát és így elsimultak a városi hierarchiában a hatalmi harcok.

Egernek 1870-ben 19150, 1890-ben 23638, majd 1900-ra pedig 25893 lakosa volt.[19] A városlakók vallásukat tekintve az 1900-as adatok szerint 22225-en voltak római katolikusok, ami a 88,35 %-a népességnek, 2642-en pedig izraeliták, ami 9,8 %-a a város lakóinak.

A kulturális életről elmondható, hogy nagyon pezsgő és színes volt, gondoljunk csak ilyen személyekre, mint: Szvorényi József, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Zalár József. Jelen tanulmányban nagy hangsúlyt fektetnek a korabeli publicisztikákra. A dualizmus korában, 1867-1918 között összesen 18 különböző újságot adtak közre, persze ezek között volt nagyon rövid életű lap is. Ez azért nagyon érdekes, mert a 1830-as évek végétől 1860-ig szinte nincs hírlap Eger városában. Ezek közül a legérdekesebb az *Egri Híradó*, amely 1893-ban indult és egészen 1910-ig jelent meg hetente kétszer. A lap egyházbarát, egyházhoz közeli, konzervatív hangot ütött meg, amely nem meglepő, mivel sok papot találunk a munkatársai között. Időnként felbukkannak benne a Függetlenségi Párt felfogását tükröző gondolatok is. 1863 és 1944 között jelent meg az *Eger* című újság, amely szintén politikai és vegyes jellegű lap volt.

A politikai jellegű lapok mellett 1869-től jelent meg az *Egri Egyházmegyei Közlöny* egészen 1944-ig. A lap havonta kétszer jelent meg és az egyházmegye papságát tájékoztatta az aktuális egyházpolitikai kérdésekről, mindemellett teológiai, filozófiai és egyháztörténeti cikkeket is közölt.[20] Ezek a lapok élénken példázzák az egyházpolitikai törvények megalkotásáért vívott politikai harcot és a törvények egri fogadtatását, illetve azok betartását. A törvények megalkotását követően, vagyis a király általi ellenjegyzés után bekerülnek a törvénytárba és ezt követően a helyi igazgatás, helyi adminisztráció feladata, hogy úgymond érvényt szerezzen a hatályos rendelkezéseknek. Most pedig nézzük meg, hogy az egyházpolitikai törvények, hogyan is mentek át a gyakorlatba. Hogyan vált gyakorlattá a törvényi szabályozás?

Mindenképpen ki szeretném emelni a város ellenzékiességét és amelynek a lapokban nyíltan hangot is adnak. A lapok szerkesztőségében bizonyos, hogy nem kaptak helyet a Szabadelvű Párt szimpatizánsai. Az *Egri Egyházmegyei Közlöny* az ultramontán lapok közé tartozott tekintve, hogy egyházi újságként a szerkesztői teendőket a mindenkori érsek, aktuálisan Dr. Samassa József[21] látta el. Gergely Jenő történész egy helyen a keresztény szocializmus egyik magyarországi előfutárának nevezi Samassát,[22] bár az érseknek a felsőházban 1894. április 26-án a polgári házasságról elmondott beszéde még nem ezt példázza.[23] Azzal érvel az érsek, hogy a polgári házasság ellentétes a katolikus szertartású egyházak szellemiségével, valamint az ország lakosságának többségével, mert az ország népességének 72 %-a valamelyik katolikus felekezethez tartozik.

A város ellenzékiességét továbbá jól példázza a következő cikk az *Egri Híradó* 1895. újévi köszöntő száma, amelyben vezércikként hozzák a Wekerle kormány lemondását.

A Wekerle-kormány bukása

„Boldogabb új évet, mint a múlt!”[24] – köszönti olvasóit az *Egri Híradó* az év első napján. A konzervatív polgári lap 1895. január 1-i számában örömmel tudatja olvasóival, hogy a Wekerle kormány lemondott, pontosabban megbukott. „Csákyt követte az egész Wekerle kormány. Végre is annyi ámítás, annyi csalárd játék után a király múlt év december hó 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával, a magyar összes minisztériumnak hivatali lemondását elfogadta, természetesen buzgó szolgálataikért legfelsőbb köszönetét nyilvánítván. Más szavakkal ez annyit jelent, hogy a Wekerle-kormány megbukott.”[25] A publicista nagyon elfogultan nyilatkozott a kormány bukásáról, írásából csak úgy árad az ellenszenv és a káröröm, mikor megfogalmazza az egri polgár számára a kormány bukásának okait. Szavai, mondatai a tények közlésén kívül tájékoztatják az olvasót a politikai és a magán véleményéről, amely csöppet sem kíméli a politikusokat. Ebből arra a következtetésre kell, hogy jussak, hogy az egri érsekség árnyékában a korabeli közvélemény nem nézte jó szemmel az 1892 és 1895 között működő Wekerle kabinet ténykedését.

Talán Wekerle Sándornál is gyűlöltebb személyiség volt gróf Szapáry Gyula, akinek volt némi köze Heves vármegyéhez. Az újság 1895. évi 4. számában közölnek egy cikket arról a szerveződésről mely 1892 októberének végén volt kialakulóban a kabinetfőnök ellen. Azzal érvel a szerző, hogy a politikai erkölcstelenség mértéktelen a szabadelvű párt részéről és az egyházpolitikai törvények miatt a személyi érdekeket állították előtérbe az elvi alap helyett.[26]

„Mibe kerül a válság?”[27]

Ezzel a címmel jelent meg egy glossza. Ahogy egy ellenzéki laptól elvárható minden eszközt bevet annak érdekében, hogy az ex-kormányt rossz színben tüntesse fel. Sőt mi több már a Bánffy kabinet ellen is agitál, amely még jóformán nem is tett semmit. A hírlap közli a Wekerle-kormány tagjainak nyugdíj összegét, a miniszteri és államtitkári összegek pontosan 45 ezer forintot tesznek ki. A Bánffy-kormány is betérjesztette a nyugdíjigényét, ami 32 ezer forint összeget jelentett a költségvetésnek. Illetve még azt is sérelmezik, hogy az anyakönyvek 20 millió forintjába kerülnek az államnak, amely felemészti a nemzeti jövedelmet. Az egyházpolitikai törvényeket elhibázott lépésnek tartja. „Így néz ki a magyar liberalizmus” – fejtegeti a cikk szerzője.

A lap 44. számában közli azt, hogy a Bánffy-kormány október 1-i hatállyal életbe lépteti az egyházpolitikai törvényeket. Ugyanis ki akarta kerülni az egyházi anyakönyvvezetőkkel esetlegesen felmerülő konfliktusokat, vagyis azt a szituációt, hogy az új anyakönyvvezetők a születési és haláleseteket előbb kezdték volna anyakönyvezni, mint a házasságkötéseket. A polgári anyakönyvvezetők funkciójukból fakadóan ünnepélyesen jártak el. Ez annyit tesz, hogy francia mintára a hivatali személy magyar címerrel ellátott nemzetiszínű szalagot viselt, amely a magyar állam szuverenitását volt hivatva kifejezni.

Viszont ugyanebben a számban megjelent egy olyan írás, amely kiváltotta az egriek felháborodását. Említést tettek arról, hogy az ország katolikusait így is töménytelen sérelem és megaláztatás érte az egyházpolitikai törvények kapcsán, a liberális kormány „boldogító” politikája végett. De ami ezen felül történt arra gondolni sem mertek. A hír forrásának egy fővárosi lapot jelölnék meg. Az állami anyakönyvek főfelügyelőjévé – miniszteri osztálytanácsosi ranggal – Fekete Józsefet nevezték ki. Fekete a *Magyar Szalon* szerkesztője volt, eredetileg izraelita vallású, de a kinevezés miatt kikeresztelkedett és a keresztnapja személyesen gróf Csáky Albin lett. A többségében római katolikus egriek ezt nem nézték jó szemmel. Az *Egri Híradó* úgy fejezte ki magát: „Mi katolikusok arculcsapásnak tekintjük!”[28] Önmagában a dolog hitelességét tekintve vitatható, azonban rámutat a lap látens antiszemitizmusára.

Az *Egri Híradó* egyik mellékletében[29] Samassa József egri érsek adott utasításokat az 1894. évi XXXI., XXXII. és XXXIII. törvénycikkek tárgyában. Az egyházpolitikai törvények folyó év október 1-én léptek életbe, de azért az érsek már előkészületeket tett a hatályosság betartása érdekében Egerben és a hozzá tartozó főegyházmegyében. Inkább kötelességtudatról van szó, mintsem arról, hogy osztotta volna a politikai döntések fontosságát. Az érsek 19 oldalon keresztül értekezett a törvénycikkekről. Alaposan és körültekintően ad utasításokat, a római katolikus vallás elsőbbségét hangoztatja.

Az anyakönyvvezetők hivatalos órái

A Heves megyei közigazgatási bizottság ülésén megállapították az anyakönyvvezetők hivatalos fogadóóráinak az időpontjait. Eger városában, illetve az egri anyakönyvi kerülthez tartozó településeken az anyakönyvvezetők hétköznaponként 8 órától 11 óráig vasárnap és ünnepnapokon, pedig 9 órától 11 óráig fogadták a házassodni vágyókat.

Budapesti levél címmel közöl az újság 82. száma egy cikket, amely tulajdonképpen Mihályi Hugó levele. Ennek egy részét képezi az egyházpolitikai törvényeket méltató rész, a levél többi részében is a negatív hangvétel uralkodik, a kormány működését és egyéb tevékenységét rosszalja. Tulajdonképpen Mihályi kifejezi a nem tetszését. Ami az egyházpolitikai törvényeket illeti, elvitatja jótékony hatását és azt írja „ritka törvénycikk vetett még oly sötét árnyékot mint a polgári házasság törvénye”.^[30] Sételmezi az anyakönyvezetők nehéz helyzetét és kemény munkájukért részvétet fejezett ki. A levél írója szerint az anyakönyvezetői rendszer hibás és nem működik, túl sok a munkájuk nem bírnak hatékonyan dolgozni. Sételmezi, hogy a politikusok nem interpelláltak eleget az egyházpolitikai törvények ellen.

Polgári házasság

Az *Egri Híradó* 83. számában (1895. október 15.) beszámol az első polgári házasságkötésről Egerben. Ez a dolog nagy visszhangot keltett, mivel ezt megelőzően ilyesmi nem történet Eger városában. Az ifjú pár neve is fennmaradt, Ruttkay Sándor és Magyar Veron voltak azok, akik először éltek ezzel az állam által kínált lehetőséggel. Kíváncsi tömeg kísérete a fiatalokat Dusárdy városi főjegyző és anyakönyvezető helyettes elé. A főjegyző úr szalonruhában és a magyar címerrel ellátott nemzetiszínű szalaggal a vállán jelent meg az éljenző báméskodók és nem utolsó sorban az ifjú pár előtt. Maga az esküvő nagyon rövid ideig tartott, tulajdonképpen alig pár percig. Ez a jelenlévő hölgyek tetszését nem váltotta ki és ennek nyíltan hangot adtak. Azt sételmezték, hogy milyen rövid ideig tartott a ceremónia és hogyha ilyen rövid ideig tart az esketés akkor ők nem adnak túl a lányaikon. Aztán az ifjú pár a tanúkkal együtt a főjegyző szobájába vonult és aláírták a házassági jegyzőkönyveket majd nagy ováció közepette távoztak.

„Országos rabbi gyűlés” címmel közöl cikket az újság október 19-én. A tanácskozást az egyházpolitikai törvények miatt hívták össze és a fő kérdés a vegyes házasságok kérdése volt. A tanácsülés október 14-én kezdődött Budapesten és a rabbik 14 pontban foglalták össze határozataikat. Mindenesetre a gyűlés kimondta egy szavazat ellenében, hogy a vegyes házasságokat sem áldással, sem más vallási szertartással nem szentesítik. Úgy tűnik ez alapján a katolikus és az izraelita klérus is egy állásponton van ebben a tekintetben.

Egyházpolitika és közösségi autonómia

Ez az írás 1895. november 9-én jelent meg az *Egri Híradó* hasábjain. A cikk egy joghézagra, ha úgy tetszik, inkább egy összeférhetetlenségre hívja fel az olvasó figyelmét. Az 1886. évi XXII. tc. 69. paragrafusa kimondja, hogy a közjegyzőt a közösségek képviselő testülete élethosszig választja, illetve fizeti is. Viszont a közjegyzőnek az anyakönyvvezetést el kell vállalnia az 1894. évi XXXIII. tc. 70. paragrafusa értelmében.^[31] Vagyis arról van szó, hogy míg az első esetben a jegyzőt a közösség választotta ki a munkára és javadalmazta, addig a második esetben ezt a hivatalt a jegyző pozícióját betöltő személlyel látják el kinevezés szintjén, tulajdonképpen az állam kötelezi a funkciót a jegyzőre. Nem érti a cikk szerzője, hogy az ellenzék ezért miért nem lépett fel. Mindemellett még finanszírozási problémát is látott a kérdésben. A legnagyobb sételme a szerzőnek az állami tiszteletdíj alacsony összege, és az adott jegyzőnek, rossz munkavégzés esetén való eltávolítható volta, ez eredetileg, vagyis az 1886. évi XXII. tc.-ben biztosított élethosszig tartó megbízatásából. Ez szolgál a disszonancia alapjául.

Izraeliták

A vegyes házasságok problematikájáról 1895-ben már írtak az egri lapok, pontosabban az *Egri Egyházmegyei Közlöny*. Ebben a cikkben külföldi példákat hoz fel a szerző annak igazolására, hogy a polgári házasságok nem tartósak.[32] Igazából nyílt titok már ekkoriban is, hogy a magyar vegyes házasságok külföldön kötődnek.

Izraelita szülők meg akarják keresztelni most született gyermeküket

Az *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1898. évi számában jelet meg ez az írás Dr. Böhm János tollából. Egyházi és állami törvények alapján írja le a metodikát. Maga a szöveg sokkal archaikusabb az *Egri Híradó*ban található szövegekhez képest. Nehezen olvasható és még nehezebben értelmezhető a rengeteg latin betoldás miatt. Egyidejűleg a szöveget is megtöri ezzel a módszerrel. Valószínűleg ezzel célja volt a szerzőnek. Dogmatikai pontok mentén vázolja a szerző a problémakört,[33] amelyet nagyon összetett, több tényező dolognak tekint. A legfontosabb eleme az elkeresztelés, amelyet – szerinte – a katolikus egyháznak kerülnie kell.

[1] A kiegyezés. Szerk.: Ceiger András. Bp., 2004. (Nemzet és emlékezet) 131-144.

[2] Gerő András: Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és a zsidók a modern Magyarország születésekor. In: Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Szerk.: Varga László. Bp., 2005. 60.

[3] Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Szerk.: Pál Lajos. Bp., 1986. 36.

[4] Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Bp., 2001. 66.

[5] Wekerle Sándor és kabinetje. Politikai jellemrajzok. Bp., 1892. 73.

[6] Fazekas Csaba: Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. In: *Múltunk*, 2002. 3-4. sz. 462.

[7] Gonda László: A zsidóság Magyarországon, 1526-1945. Bp., 1992. 156.

[8] Fejtő Ferenc: Magyarság, zsidóság. Bp., 2000. (História könyvtár. Monográfiák, 14.)

[9] Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867-1918. Bp., 1934. (reprint: 1994.) I. köt. (továbbiakban: Gratz, 1934.) 292.

[10] Gratz, 1934. 293.

[11] XIII. Leó pápa „Quod multum diuque optabamus” című enciklikáját 1886-ban bocsátotta ki a török uralom alól 200 esztendeje felszabadított Buda évfordulójára, amelyben határozottan megtilt minden olyan törekvést Magyarországon, ami a katolikus hit tanai ellen irányul, megtiltja a keresztények zsidók közötti házasságot és felszólítja a papokat, hogy lehetőleg minden gyermeket katolikusnak kereszteljenek.

[12] Gergely András – Szász Zoltán: A kiegyezés után. Bp., 1978 (Magyar História) 196.

[13] Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Bp., 1986. 419.

[14] Geyr, von Géza Andreas: Sándor Wekerle, 1848-1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie. München, 1993. 148.

[15] Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények. Bp., 2001. 81. (História könyvtár. Monográfiák, 15.)

[16] Orbánné dr. Szegő Ágnes: Egri zsidó polgárok. Bp., 2005. 45.

[17] Csiffáry Gergely: Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében. In: Tanulmányok Heves megye történetéből, 14. Eger, 1996. 164.

[18] Nagy József: Eger története. Bp., 1978. (továbbiakban: Nagy, 1978.) 290.

[19] Révai Nagy Lexikona. VI. köt. Dúc-Etele. Bp., 1912. 154.

[20] Nagy, 1978. 305.

[21] Samassa József: Aranyosmarót, 1828. szept. 30. – Eger, 1912. aug. 20. Egyházi író, bíboros-érsek, az MTA tagja. Tanulmányait Nagyszombatban és a bécsi Pazmaneumban végezte. 1852-ben szentelték pappá. Előbb gimnáziumi tanár volt Nagyszombatban, aztán 1859-ben teológiai, majd 1861-ben egyetemi tanár Pesten. 1869-től 1872-ig Deák-párti programmal országgyűlési képviselő, 1869-ben osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, majd esztergomi kanonok, 1871-ben szepesi püspök, 1873-ban egri érsek, 1888-ban pápai trónálló, 1905-ben bíboros, 1872-től haláláig a főrendiház tagja.

[22] Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890-1950. Bp., 1977. 18.

[23] *Egri Egyházmegyei Közlöny*, 1894. 9. sz. (május 1.) 77.

[24] *Egri Híradó*, 1895. 1. sz. (január 1.)

[25] Uo.

[26] *Egri Híradó*, 1895. 4. sz. (január 12.)

[27] *Egri Híradó*, 1895. 8. sz.

[28] *Egri Híradó*, 1895. 44. sz.

[29] *Egri Híradó*, 1895. 65. sz. (augusztus 10.) Melléklet.

[30] *Egri Híradó*, 1895. 82. sz. (október 12.)

[31] *Egri Híradó*, 1895. 90. sz.

[32] *Egri Egyházmegyei Közlöny*, 1895. 10. sz. (május 16.) 139.

[33] *Egri Egyházmegyei Közlöny*, 1898.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Busku Anita Andrea: Lonovics József csanádi püspök a szerzetesrendekről 1839-1840-ben

A szerzetesrendek helyzetének alakulása önmagán túlmutató jelentőségű téma. Nem pusztán az érdemel említést, hogy mely rendek léteztek a reformkori Magyarország területén, mi történt velük; sokkal inkább a miérten van a hangsúly. A rendek sorsán keresztül az állam-egyház viszony egy szeletére nyílik rálátásunk, amely meghatározta a 19. századi történelem sorsfejlődésének irányát is. Alapvetően két problémakört vizsgálhatunk e kérdéssel kapcsolatban. Az első szint a meglévő szerzetesrendek közéleti szerepe, a második, mélyebb réteg pedig a jezsuita rendhez kötődik.

A reformkori szerzetesrendek helyzetét erősen befolyásolta II. József 1781. március 30-án kiadott rendelete, amely Rómától való elszakításukról rendelkezett. Ugyanígy a következő év is súlyos károkat okozott a soraikban, amikor a kalapos király beszüntette a szemlélődő szerzetesrendeket.[1] Bizonyos rendek igen fontos pozíciót töltöttek be, elsősorban a kultúra és az oktatás terén, így a kiesett tudás okán igen nagy kárt szenvedett a kötelező közoktatással nem rendelkező társadalom.[2] A nagy francia forradalom által keletkezett hatások ellensúlyozására is szükség volt, ez jelentkezett az egyik kiváltó okaként I. Ferenc 1802. évi részleges rehabilitációjának.[3] Nem jelenthetjük ki azonban, hogy az egész népesség kitörő örömmel reagált volna az egyes szerzetesrendek újbóli letelepedésére, vagy akár csak további működésére is. Fazekas Csaba vizsgálódása arra mutat rá, hogy az egyes vármegyék között erőteljes hangsúlyeltolódások észlelhetők, attól függően, mennyire erős a katolikus egyház befolyása az adott megyében.[4] 1839-ben, a december 2-ai kerületi ülésen például Sopron vármegye indítványt nyújtott be, mi szerint a magyar diéta beleegyezése nélkül ne lehessen behozni szerzetesrendet az ország területére, tehát a király az országgyűlés nélkül ne dönthessen a kérdésben. Az egyház nézőpontja ellenben merőben más volt, a szerzetesrendek betelepülésének engedélyezését az uralkodó kizárólagos felségjogának tekintették.

Az 1839-40. évi diétán vitatás alá került a rendek problémája – ez azonban nem jelenti azt, hogy ne merült volna fel az előző országgyűlésen is, más témában tett felszólalásba burkolva. Itt viszont külön tárgymegjelölést is kapott. Mégsem a parázs egyházpolitikai vitákat színesítette, pontosabban azok sem konkrétan a vallásról szóltak. Nem a katolikusok és protestánsok kerültek ugyanis egymással szembe, hanem a konzervatív és a liberális gondolkodású erők.[5]

A Jézus Társasága honi működése 1773-ig volt legális, akkor nemzetközi nyomásra Mária Terézia királynő beszüntette. Az 1773. augusztus 16-i „*Dominus ac Redemptor noster*” kezdetű pápai bulla, amelyet a korábban jezsuitabarát XVI. Kelemen pápa adott ki, rendelkezett a rend felosztatásáról. VII. Pius viszont 1814-ben újra engedélyezte a jezsuiták működését. Ettől kezdve az országgyűléseken rendszeresen előkerült a Loyolai Szent Ignác[6] által alapított rend kérdése.[7] A reformkorban XVI. Gergely (1831-1846) pápának meg kellett küzdenie a nacionalizmus és a szekularizáció egyre több országban hódító áramlataival.

Az 1839-40. évi országgyűlés során két alkalommal – legalábbis ezek adatolhatóak – tartott Lonovics beszédet a szerzetesrendekhez kapcsolódóan. A főrendi naplól[8] mindkettőt megörökíti, kéziratban azonban csupán a későbbi maradt fenn. Először március 28-án szólalt fel a püspök, a 118. ülés során.[9] Rögtön a szöveg elején némi meglepődés hallatszik ki hangjából, mikor azt írja, „*hinni alig lehetett*”, hogy a téma a folyó diéta során tárgyalásra kerül. Nyilván nem véletlenül híresült el a vonatkozó diéta a kompromisszumok országgyűléseként. Joggal gondolhatta azt a püspök, hogy idő szűkében más, fontosabb kérdés megválaszolására kénytelen fordítani erejét a két tábla. Maga a sérelmek megvitatása is hosszasan húzódott, nem is beszélve a vallási, úrbéri stb. tárgyairól. Hogy mégis így történt, mutatja, milyen éles indulatokat váltott ki az ügy, ami indokolta a mihamarabbi eljárás szükségességét. Megtudjuk, mi volt a rendektől érkező üzenet tartalma: ezentúl szerzetesrend csak a törvényhozás beleegyezésével engedtesse be az országba,

illetve a Partium területére. Lonovics, „talán a diéta legnépszerűbb egyházi szónoka”^[10] a külföldi reakciókat részletezi, mi szerint eme túlzott aggodalom egyenesen anakronisztikus, hiszen „*ma már*” minden nemzet felülemelkedett e labilis érületen. Az elfogultság kiűzését pártolja a szívekből – ami szerinte már az említett törököknél, angoloknál, franciáknál vagy akár az amerikaiaknál – megtörtént. Érzékelteti, hogy könnyen sorolhatná még a pozitív példával előljáró nemzeteket, azonban feleslegesnek tartván inkább az egyetlen negatív esetet említi meg: „*egy szomszéd protestans Kormányt*”. A magyarokat kedvező színben tünteti fel, hiszen nálunk lehetséges a szabad iskolaválasztás („*a külföldi akademiák látogatását minden vallásu ifjakra nézve szabadnak lenni kívánjuk*”), ami éles kontrasztot képez az Európa fekete bárányaként bemutatott, intoleráns Poroszországgal szemben – mert hisz arról volt szó. Kitért egy 1839-ben hozott poroszországi határozatra, amely hátrányosan befolyásolta az ifjak katonaideje (további három év) és tanulmánya közötti semleges kapcsolatot. Nem hagy afelől kétséget, hogy alapos tudással rendelkezik a jezsuiták történelmével kapcsolatban, azonban a karok és rendek elhatározását követve ő sem szaporítja túlzottan a szót. Arra azonban utal, hogy mindössze a nem megfelelő alkalom készteti ezen elhatározására, máskor bővebben is nyilatkozhat. A szokásosnál részletesebb ellenben, sokat idéz, műveltségét csillogtatja (Verulami Baco,^[11] Lalande^[12] műveit citálja a jezsuita finomságot és műveltséget alátámasztandó). Egészen meglepő, hogy Bacontól választ idézetet, mert bár a szöveg megfelel a célnak, a szerző jelleme azonban a szigorú katolikus értékek köntöse alól meglehetősen kikandikál.^[13]

Más képet fest a jezsuitákról az utána felszólaló gróf Andrassy Károly:^[14] „*az emberi szerszámot nem lehet úgy használni, mint egy materiális szerszámot, mint például a borotvát, melly ha nem vág, az ember újra megköszörüli, az emberi szerszámnak pedig az a természete, miszerint ha az ember azt már egyszer elhasználta, azt úgy kell eldobni, mint a kinyomott citromot [...] Illyes szerszámok voltak a szerzetesek, jelesen a Jesuita-Rend, némelyek kezében.*” Az idézetekből illetve saját érveléséből (például „*védelmében*”) is kitűnik, hogy melyik oldalra kíván állni a rend ügyében. Nyilvánvalóan alapmunkának tekinti az említett írásokat, egyértelműen azonosul az azok lapjain leírtakkal (vö. Lalande: „*religiót, erényt s tudományokat terjesszék*” – Lonovics: „*iskolák, tudományok s religio iránt szerzett érdemeik*”, ugyanakkor Andrassy: „*egész Európában [...] lassanként kiirtatnak*” – Lonovics: „*Hazánkban [...] örök becsben lesznek*”). Nehezen, ámde mégiscsak sikerül elszakadnia a rend szakirodalmi, külhoni védelméről, és a hazai törvények tudós értelmezéséhez lát. Cáfolja, hogy Mária Terézia helybenhagyásával töröltettek volna el a jezsuiták, miként az üzenet állítja, pontosabban „*a római szent szék által Mária Therézia helybenhagyásával*”. Szerinte az uralkodó saját szívére hallgatva, a pápai döntés ellenére még két évig fenntartotta a rendet, s csupán a fenyegető külpolitikai veszély bírhatta érzelmei elleni cselekedetre.^[15] Gyakorló tanító lévén nagy fontosságot tulajdonít az oktatási tevékenységnek,^[16] ami – erről tanúskodnak a püspökségének idején keletkezett feljegyzések, jegyzetek és fizikai következmények – az értelmes utókor iránti érzékenységgel függ össze. Nem meglepő tehát a tanítórend éles védelmezése. Kedvező hangon szól a „*legelesebb*” protestánsokról, akiknek „*majd csudálatát, majd irigyletét vonta magára*” a rend. Ez is mutatja, miért emelkedik ki a többi szerzetesrend közül, hiszen melyik társaság mondhatja el még magáról a más, egyébként elutasító relígióhoz tartozók támogatását?^[17] Persze azért a használt kifejezés összecseng az „*egy részről magasztalva, más részről gyalázva*” szövegellyel, s így némi nehezítést vált ki a hallgatóból-olvasóból. A külhoni tolerancia másik módját fogalmazza meg a jezsuiták hazánkából történő távozását követő események kapcsán: II. Frigyes kegyesen és okosan viszonyult hozzájuk (tehát a tágabb nemzet fogalma után a nép vezetőjének fogalmát is bevonja a külföldi szimpátia körébe). Tanácsalanságát fogalmazza meg: vajon van-e értelme arról vitatkozni, milyen fogadtatás várja a rendet hazatelepülésük esetén. Többször megismétli: nem tudja, van-e erre utaló szándék vagy egyáltalán terv. A rendek intézményét egységesen is támogatja, hiszen védelme szerint az egyenesen magából a katolikus hitből következik.

Ezen a ponton egyaránt kedvezett már a protestánsoknak, a katolikusoknak, a külföldnek – persze minden esetben nyitva hagyva kissé a véleményét. A liberálisokat is megszólítja, a szabadság eszméjének fegyverét fordítja ellenük. Szavainak érzékeltetésére „*szabad embernek szabad alkotmány alatt szabadnak kell lenni*” végképp felhívja a figyelmüket, jelezve ugyanakkor, hogy a liberális elveket nem lehet ruhaként fel- és levetni, nem csupán a hazai ipar és közlekedés esetén („*gőzhajóbéli*”), de bármely más témában is meg kell

tartaniuk a fennen hangoztatott liberális hozzáállásukat. A nemzeti elvekért kiállókat („*attilában*”) ugyancsak toleranciára inti. Visszatér egy rövid gondolat erejéig a külhoni kútfők és példák említéséig, azonban egyértelműsíti, bárki bármit is mondjon vagy tegyen, a katolicizmus – s így a szerzetesrendek léte – örök. S ha nem is folytonos ragyogás a sorsuk, mert mindig születnek káros eszmék, irányzatok, mégis mindig új erőre kapnak: „*a hol őket a pallossal felfegyverkezett philosophia a legborzasztóbb kegyetlenséggel kiirtotta, ott a kiirthatatlan gyökérről sarjadozva, ismét lábra kaptak.*” Hogy mennyire nem mindenki vélekedett erről a kérdésről így, csupán Andrassy véleményét idézzük, aki szerint „*már az utolsó Jesuita kihalt*”.^[18] A visszatértük feletti aggodalmak azonban már a zsigerekbe ívódtak, ezért folyt generációk óta vita róluk. Nem akarja Lonovics, hogy mindenki állíthasson szerzetet („*ezen gondolattól távol vagyok*”), erősen tagadja erre irányuló szándékát. Érthető, hiszen az egyházat valamilyen módon megtestesítő szervezet felállítása nagy felelősség, széles tárházú tudás és jó szándék szükségeltetik hozzá. Ismét a szabadság eszméjével érvel,^[19] a szabad, tiltás nélküli hivatalválasztással, amely a liberálisok egyik gyakran felhozott gondolata. Mindössze felületesen utal a másik fontos momentumra, a szerzetesrendek bevételeivel kapcsolatban felmerülő gazdasági liberalizmus pártolására, amelyet ez esetben mintha nem tekintenének olyan objektíven a máskor egyébként fanatikus szószólói ezen elvnek. Teátrálisan fejezi ki érzelmeit, a reformok előterjesztőinek példáját követve: „*századunk állásával s a szabadság fogalmával egybe nem férhet*”. Jól látja, hogy önkényesen emelte ki az alsótábla azokat az eseteket, mikor diétán hozott törvény szabta meg az egyes szerzetesek honi letelepedését. Saját példái (ferencesek, pálosok, piaristák, trinitáriusok, kamalduliak) viszont nyilván az ő szándékát igazolják, vagyis királyi jussnak ismerik el az erről való döntést. Hiányolja az 1715/102. törvénycikk említését, ami ezt támasztaná alá, azonban az alsótábla – egyértelműen szándékosan – nem hivatkozik rá, még érintőlegesen sem.

Végül három érvet fogalmaz meg, miért is szavaz az üzenet ellen. Az első kettő jogi természetű. Egyrészt mivel uralkodói jognak ismeri el a szerzetesrendek befogadását, annak csorbítását nem támogatja, másrészt az alsótábla szándékát ezzel ellentétesnek tartván ugyancsak nem járulhat hozzá. Végül elvileg is kizárja a lehetőséget, s mint ilyet, eleve oktalanságnak tartja, hogy döntsön valamiről, ami még gondolatban sem kivitelezhető.

A szövegben feltűnő az igenevek nagy száma,^[20] ami azt mutatja, hogy Lonovics spórolni akart a szavaival, ugyanis ezek révén egy másik mondat tartalmát is képes volt belesűríteni egyetlen mondatba. Az archaikus „*vagynak*” alakot használja a főpap,^[21] ez azonban nem jelenti azt, hogy a „*vannak*” változat ne tűnne fel nála. A létege egységesülő paradigmája az ő esetében is egyértelműen megvalósul, például jelen szövegben egy esetben sem találhatunk vagyon variációt, ellenben a „*van*” háromszor is feltűnik. Jövő időben alapvetően a köznapibb alakokkal találkozunk: „*lesznek*”, „*legyenek*”, „*lesz*”, de azért a „*légyen*” kétszer is feltűnik még. A választékosságra törekvés és az idegennyelvű tanulmányok hatással vannak a kor stílusára, így ez Lonovics esetében is realizálódik, például a plurális használatában. A latin befolyása érvényesül a következő esetekben^[22]: „*semmiféle szerzetes Rendek*”, „*összes törvényhozás*”, „*minden nemzetek*”, „*két évekig*”, „*egy legkeresztényebb Királyok*”, „*számtalan klastromok*”, „*többi törvények*”; a magyaros szerkesztésre is van azonban példa: „*három esztendővel*”. Ugyancsak a kifinomultság nyilvánul meg a múlt idő szélesebb használati körében: az elbeszélő múlt idejű verbum egyrészt a régi időket, másrészt a narrációt idézi vissza: „*mondá*”. Az -ik nélküli ikes ige szintén a köznapitól való eltérés egyik példája: „*egyez*”. Az illabiális variáció tűnik fel ez esetben is – hasonlóan más beszédeihez – hangsúlyos helyzetben az „*iskolák*” és az „*idvességét*” szavakban, illetőleg például az „*izenet*” esetében. Szintén ide sorolhatjuk az e-ző formákat: „*felirási*”, „*felső*”, „*tartotta őket fen*”, „*fenálló*”, „*felhozott*”, „*felhozták volna*”, „*feleslegesnek*”, „*fenn*”. Több alkalommal is nyíltabb változatokat használ, ilyen az u/o („*evangeliomi*”, „*mozlímek*”), valamint az „*esméri*” nyíltabb, nyílt variánsa, bár fordított esettel is van dolgunk: „*csudálatát*”. Feltehetően nyelvjárási sajátosság érvényesül a „*mely*” szó használatában, a „*kevésbbé*” inkább íráshagyomány lehet. Bár a korban általánosan elterjedtnek számított,^[23] mintha Lonovicsnál ez egyébként is természetes lett volna. Kivételként a jus („*jusának*”) fordul nála elő ezen szövegben. A „*teljességgel*” változat valószínűleg nem tőle származik, talán a naplóban már – más által – átvitt esettel találkozhatunk.

Pontosan egy hónappal később, április 28-án, már a 140. ülésen hangzott el Lonovicstól a másik, fentebb említett beszéd a szerzetesek ügyében.[24] Ismét retorikai formulát használ, mentegetőzéssel indít, azonban most mintha még nagyobb áldozatnak érezné mondandójának szűkre szabását. Nem változott a véleménye a korábbiakhoz képest, de nem is annyira a jezsuiták általános védelmét tekinti ez esetben a feladatának, mint az aktuális támadások által keltett hullámok elsimítását. A többi renddel nem foglalkozik, pedig az „*Ugyan azon ülésben a szerzetesek s Jesuiták ügyében*” megjelölés alapján joggal várhatnánk. Az ellenérzések tava Gróf Viczay Hedrik[25] előadásától fodrozódott. Kissé pongyola módon fogalmaz a püspök az első mondat során, ami egyáltalán nem jellemző rá. Oka valószínűleg a hirtelen támadt erős hév lehetett, amit az előtte nem sokkal felszólaló gróf váltott ki. Hasonlóan az előző beszédéhez, ez alkalommal is utal – ám most már konkrétan – a porosz kormány jezsuitaellenes rendeletére. E szöveghelyen nem csupán azt részletezi, hogy három évvel emelkedett az ifjak katonai jezsuita intézményben való tanulás miatt a „*Cabinetsorder*” döntésének következményeként, hanem azt is megmondja, hogy három év az eredeti időtartam. Tagadja a szónoknak tulajdonított felfogást, mi szerint az említett rend támasztotta volna a külföldön fellépett vallási mozgalmakat.[26] Érvelése szerint a külhoni vallási harcok nem a jezsuita tanok miatt ébredtek, hanem általánosan a katolikus elvekkel való ellenérzésből fakadtak. Sőt, folytatja védőbeszédét, nem is értelmes dolog eleve feltételezni ezt a lehetőséget, hiszen a katolikus egyház dogmái „*tizenöt századdal régiebbek eme Szerzeteseknél*”, és nyilván az őket ért támadások is hosszú idő óta jelen vannak. Különösen a reformáció kora óta jellemzőek a vallási villongások, így ha valahol komoly konfliktus bontakozik ki, azt sokkal inkább a protestánsok kezdeményezik, mintsem a jelentőségüket veszített szerzetesek. Ebben a beszédében Lonovics sem igazán optimista a loyolai rend jövőjét illetően, bár a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy a viszonyítás másik eleme a katolikus egyház, így némileg enyhül a jövőkép sötét árnyalata: „*őket bizonyosan túl fogják élni*”. Viczay azon kijelentésére reagál gyakorlatilag a főpap, amit Lonovics a következőképpen foglal össze: „*sajnálni látszik, hogy a máj róma a hajdann, az az, hogy Romában a Kereszténység a Pogányságon diadalmaskodott*”. Felkavarták ezen szavak („*reám igen fájdalmasan hatott*”), ezért emelkedik szólásra. Kitészik azon szándéka, hogy nem akar az idegeken citerázni, azonban kötelességének érezte a véleménynyilvánítást.

A gróf legélesebb megjegyzéseit sorra vizsgálja, elsősorban a vegyes házasságok esetében alkalmazott áldásmehtagadást.[27] Lonovics a katolikus elvekből következőnek tartja az említett eljárást. A protestánsok is hasonlóan vallanak – szerinte –, ezért szavainak igazolásául a protestáns elvek avatott szószólóját, egy lelkipásztort, Fábíán Józsefet idézi.[28] Érdekes momentum, hogy a kéziratban az egyébként hosszú szöveghelyre csupán egy rövid utalás, a kezdőszavak megadása olvasható, míg a főrendi napló a teljes részt szerepelteti. Ebből arra következtethetnénk, hogy beszédvázlattal van dolgunk, ahová nyilván felesleges lett volna felírni egy hosszú idézetet, mindössze pontosan kellett hivatkozni, s ez meg is történt. Beszédvázlat esetén azonban nem szerepelne a szöveg előtt gyakorlatilag címféleség gyanánt az említett „*Ugyan azon ülésben [...]*” megjelölés, valamint a frissiben lereagált szónok sem kapott volna azonnali választ. Így inkább azt lehetünk bátrak feltételezni, hogy a diéta során történt a papírravetés. A szerző egynek tekinti Fábíán felfogását a protestánsok vegyes házasságról alkotott véleményével, ami megegyezik az ő személye – és mellesleg a katolikus egyház által támogatott – értelmezésével. Ezzel kívánja bizonyítani a két egyház elveinek hasonlóságát az adott kérdésben. Nem véletlenül hozta szóba Viczay az egyháztörténet egyik leginkább vitákat serkentő kérdését, ahogy nyilván Lonovics is szándékosan védelmezte a katolikus nézeteket protestáns bástyák falai közül. A reformországygyűlések időszakának vallásügyi harcait nagyban meghatározta a katolikusok és nem-katolikusok, illetve konzervatívok és liberálisok folyamatos szembenállása. Az alapvető nézetkülönbség az ún. váradi-rozsnói-kérdésben tetőződött. Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök 1839. március 15-én kiadott körlevele ugyanis arra utasította a papságot, hogy áldást csak olyan esetben szolgáltatassanak a házasulandóknak, amennyiben a protestáns fél kötelezvényvel biztosítja a katolikus párját, illetve egyházát a közös gyermekeik katolikus hitben történő neveléséről. Ellenkező esetben a plébánosok pusztán az esketést végezhetik el, amit a passiva assistentia elnevezésével illettek a terminológiában. A másik kiemelt, liberálisok által elmarasztalt szereplője a reverzális-ügynek Scitovszky János akkori rozsnói, később pécsi püspök, aki támogatta püspöktársát a vegyes házasságok köttetéséhez való hasonló hozzáállásával, ezzel szintén kiváltva a reformerek ellenérzését. Az áldásmehtagadás lázában égő liberálisok alapvetően a diétán

kívánták megoldani a helyzetet, így minden lehetőséget igyekeztek kihasználni a probléma orvoslására. A vallási kérdések ügyében történő parlamenti döntésektől elzárkózó klérus kénytelen volt a törvényhozás berkein belül tárgyalás alá venni a relígiók közötti kérdést, amely rátelepedett egyéb vitatásra kerülő témákra – például a szerzetesrendek ügyére – is.[29]

Utolsó mondataiban Lonovics ismét megszólítja Viczayt: azt még ő sem gondolhatja komolyan, hogy azért látható az említett egyezés, mert a jezsuitáknak még a protestánsokra is befolyása lenne. Innen már csak egy lépés azt elismertetni, hogy ha a protestáns tanítás nem „*a Jesuiták fondorkodásának eredménye volna*”, talán szintén nincs közvetlen kapcsolat a katolikusok cselekedeteire és elveire. Vagyis azért képviseli a katolikus egyház a egyes házasságokkal kapcsolatban azt a felfogást, amit, mert önnön dogmáiból következnek. Nem pedig azért, mert bármely társaság hatást gyakorolna rá „*alattomos befolyásának következtében*”. Az érzelmi töltéssel rendelkező kifejezések alkalmazása gyakran felbukkan a szövegben, azonban sosem öncélúan. A kéziratban például még fontosnak tartotta utoljára kiemelni az említett lelkipásztor relígióját, a nyomtatott változatban azonban már a jelző nem szerepel. Talán feleslegesnek tartotta megismételni az amúgy is nyilvánvaló tény.

A kézirat beható vizsgálata sok érdekes tanulsággal szolgál ebben az esetben. Ismét példát láthatunk az előző szövegben tapasztalt mássalhangzó-geminálódásra, itt viszont sokkal megbízhatóbban, mint csupán a napló esetében tehetjük. A „*kíméllésének*” mellett a már látott alakok is feltűnnek („*valamelly*”, „*olly*”, „*melly*”, „*tellyesíti*”). Az utóbbi szóban szembetűnő javítás történt: „*teljesíti*”, de egy esetben a „*valamelly*” is „*valami*” változatban szerepel a napló lapjain. Ennél fontosabb lehet rögtön az első sorban a „*nehogy [még] későbbre haladt tanácskozásinknál*” szöveghelynél a későbbi föléírás értelme, a naplóban látható „*már*”-hoz képest. A „*még*” határozószó révén a tanácskozások komoly elhúzódsának mértékét lehet érzékeltetni, olyan hatást keltvén, mintha mindenképpen elhúzódsott volna, de valami miatt ez méginkább bekövetkezett; míg a „*már*” esetében egy eredetileg jól ütemezett esemény menete csúszott volna el. Néhány esetben választékosabb megoldást alkalmaz a naplós szöveg, mint a kézirat,[30] *ahogy* a maihoz közelítő szándék is látszik. Összegezve: a személynevek, földrajzi nevek, népnévek és a vessző használatában a leginkább szembetűnőek a két szöveg közötti eltérések, azonban a magánhangzók mennyiségi jellemzőinek jelölése is eltér a két korpusz esetében. Nem gondolhatjuk persze, hogy Lonovics stílusa hibás vagy nem eléggé kifinomult lett volna. A múlt idő („*rendelé*”), a többes szám („*több nyomos észrevételeim*”) és a birtokos szerkezetek („*tanácskozásinknál*”) köznapitól elütő volta a példa erre. Egyértelmű nyelvjárási jelenséget is találhatunk a kéziratban: „*Weszprími*”, „*Weszprimben*”, ami a naplóban „*veszprémi*”, „*Veszprémben*” alakban látható. A napló szövegének tanulmányozása során érezhetővé válik egyfajta értelmezésre való törekvés („*kezdétől*” – „*kezdettől*” és „*hajdann*” – „*hajdanin*”), amely változtatásoktól összefüggőbb és világosabb lett a mondanivaló a hallgató-olvasó számára.

DOKUMENTUM[31]

/109v/

Ugyan azon ülésben a szerzetesek s

Jesuiták ügyében

Csak a drága idő kímélésének szüksége s azon tekintet, nehogy [még] későbbre haladt tanácskozásinknál hosszabb vitatkozásokra s némi ingerültségre nyújtsak alkalmat, bírhat arra, hogy rövid légyek s egyszerűen csak oda nyilatkozzak, hogy én az érdemben most is a

Nagyméltóságú Fő Rendeknek minapi határozatát pártolom; pedig megvallom, hogy több nyomos észrevételeim lettek volna mind ezen Izenet [iránt,] mind pedig különösen előttem szólott Méltóságos Gróf Viczay Hedrik Ur előadására nézve kezdetétől fogva épen addig, hol, a mi reám igen fájdalmasan hatott, sajnálni látszik, hogy a máj Róma a hajdanna, az az, hogy Romában a Kereszténység a Pogányságon diadalmaskodott. Azt hiszi a tisztelt Szónok Ur, mintha a Külföldi Vallásbeli mozgalmak a Jesuiták műve lennének; azonban ezekben a Katholikus Egyház örök elvei forognak fel, mellyek <ezenk> tizenöt századdal régiebbek eme Szerzeteseknél, s őket bizonyosan túl fogják élni. Hogy ezen elvbeli forrongásokra a Jesuitáknak befolyása nem volt, meg fog győződni a tisztelt Szónok Ur, ha meggondolja, hogy azok [a] Poroszhonban támadtak, hol a Kormányzók nem csak semmi Jesuitát nem tűr, hiszen talán ezek

/110r/

mellett nem is lehetne se a belső bátorságot se az Európai békességet fentartani, hanem még a Jesuitáktól félelmének bővebb bémegbizonyítására, a mint azt egy a múlt évben kibocsájtott Cabinetsorder mutatja, azt rendelé hogy a melly Porosz ifjú a Jesuiták igazgatása alatt álló valamely Külföldi iskolába mérészel tanulni, annak katonáskodási ideje három évről <hatig> hatra fog büntetésül terjesztetni. Mit tartott kezdete óta a Katholikus Egyház a vegyes házasságokról, már máskor volt szerencsém bővebben kifejtetni; tekintvén azoknak következeit, ő azoktól mindig idegenkedett s elveinél nem pedig valamely Jesuitai tanács vagy befolyásnál fogva <* aldotta olly> [megvonta] némely esetekben s kellett is <*> megvonnia azoktól azon áldást, mellynek megtagadásával olly nehezen tud mind eddig a Méltóságos Gróf Ur kiengesztelődni. Ugyan azon okokból ugyan azon joggal ugyan azt tanította mindig s máj nap is tanítja a Protestans Egyház is. Például szolgáljon erre honunkra nézve bizonyos Fábíán Josef Veres Berényi Reformatus Lelkipásztorunk s a Wespriumi Egyházi Kerület Seniórának Wespriben 1805-ben ily cím alatt kiadott könyve: „Prédikátori Tárház”, mellynek egy része az úgy nevezett „Ekklesiái Agendát” vagy a Sakramentumok kiszolgáltatásának s a házasságok egybeadattatásának módját s formáját foglalja magában, s az utobbira nézve <több> a házasságokokról s azokról több más tanács <is>, oktatás s figyelmeztetés után a 91-ik Lapon a relígió tekintetében így szól: „Majd szinte olly szükséges etc. usque tellyes életében”. Mind ezt én az említett Lelkipásztorban nem csak nem <rosszallom,> [kárhoztatom,] sőt nyilván elismérem, hogy ő s az Evangelicus Egyház rosszalván a vegyes házasságokat nem csak természetes jogával él hanem kötelességét tellyesíti. Már pedig

/110v/

csak nem fogja a tisztelt Gróf Ur állítani, hogy ezen Evangelicus Lelkipásztor tanítása a Jesuiták fondorkodásának eredménye volna; hidje el tehát azt is, hogy a vegyes házasságokra nézve a melly elvek mellett az Egyházi Rend a Külföldön s honunkban is buzgólkodik, azt lelkiismeretes kötelessége érzetében, nem pedig a Jesuiták <befo> valamely alattomos befolyásának következtében teszi.

(közli: Busku Anita Andrea)

[1] Szemléletesen mutatja be a rendek helyzetének változását: Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp., 2001. (továbbiakban: Adriányi, 2001.) 328. p. A jezsuiták irodalmához ld. még: Gyenis András S.J.: Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat. Vác, 1941.; Petrich Antal S.J.: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. 1-2. köt. Kecskemét, 1992. (Anima una könyvek, 4-5.) 82-97. p.

[2] Az alapvetően elitképzésre szakosodott jezsuita rend 1773. évi megszüntetése az alapfokú oktatást nem befolyásolta ugyan, a közép- és felsőfokú képzéseknek azonban korábban csaknem a fele az általuk létesített intézményekben (Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár, Buda, Eger, Győr), a 42 gimnáziumban, valamint a 18 konviktuson és szemináriumon folyt. Ld. Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Bp., 1997. (továbbiakban: Gergely, 1997.) 98. p.

[3] Az 1802. évi „Diploma restitutionale” a jozefinizmus jegyében felszámolt tanítórendek újjáéledését engedélyezte, feltéve, ha oktatással is foglalkoztak. Kevésbé járt sikerrel az intézkedés a remete- és koldulórendek tekintetében. Gergely, 1997. 120-121. p.

[4] Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: Fiala egyháztörténészek írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 76-113. p. [Magyar Elektronikus Könyvtár: www.mek.oszk.hu – 2008. március] (továbbiakban: Fazekas, 1999.)

[5] Egyes szerzők felhívják a figyelmet a szerzetesrendek széles látókörű kezelésének szükségességére. Vö. Fazekas, 1999.

[6] Loyolai Szent Ignác (1491-1556): Inigo López de Loyola néven született. Az általa létrehozott rend „szigorúan monarchikusan berendezett”, és „a katolikus megújulás legfőbb eszköze volt”. „1540. október 27-én a »Reimini militantis Ecclesiae« kezdetű pápai bulla hagyta jóvá a rendet, amely a kezdeti nehézségek ellenére – még a pápaság részéről is – csakhamar szédítő gyorsasággal egész Európában elterjedt.” Adriányi, 2001. 299-300 p. Az ellenreformáció harcosaiként aposztrofálja a jezsuitákat: Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. köt. Bp., 1988. 263-266. p.

[7] Érdekes az a megállapítás, hogy az idő 1848 felé való haladásával, a jezsuita szó mindinkább negatív konnotációval rendelkezik. Ld. Fazekas, 1999.

[8] Magyar országgyűlésen a Méltóságos fő-rendeknél 1840. februarius 25-kétől május 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, é.n. [1840]. (továbbiakban: Főrendi napló, 1840.)

[9] Főrendi napló, 1840. 270. p.

[10] Fazekas, 1999.

[11] Verulami Baco, vagyis Francis Bacon (1561-1626): Verulam grófja, innen a ma már szokatlanabb névváltozat. Fő műve a Magna Instauratio Scientiarum (A tudományok nagy helyreállítása), 2 része: Novum organum. 1620, Nova Atlantis, 1625. Régebben az említett írásairól, újabban inkább esszéiről ismeretes. „Az angol empirista kutatási irány és az induktív módszer atyja; apostola, Descartes a deduktív módszer egyetlen üdvözítő voltának hirdetője.” Simonyi Károly: Az én módszerem jobb, mint a szokásos (Descartes, Pascal) In: *Természet Világa*, 1995. 12. sz.

[Online:http://www.termeszetvilaga.hu/fizika_eve/tortenet/

fiztort/simonyi/pascal.html]

[12] Joseph Jerôme Lafrançais de Lalande (1732-1807): „Első nevelését egy jezsuita iskolában nyerte”, talán ezért érdeklődött különösen a rend iránt. Ő fedezte fel a Neptunuszt, ám azt hitte, hogy egy új csillagra bukkant, s csak később derült ki tévedése. Saját korának híres asztronómusa volt. Csillagtérképet készített, amelyben 47.400 csillag helyzetét írta le, az egyik az említett Neptunusz. A párizsi csillagvizsgáló igazgatójaként is nagy nevet szerzett. Pallas Nagy Lexikona. Bp., 1897. [Magyar Elektronikus Könyvtár: www.mek.oszk.hu – 2008. március]

[13] Vö. „*Verulami Baco, az újkori realistica philosophia megalapítója, ki Schopenhauer előadása szerint háládatlan, uralomvágyó, gonosz és alávaló volt [...] önmagát polgári perekben megvesztegettetni engedte.*” Megítélésének ellentmondásait jelzi, hogy Pope – miként Lonovics is pozitívan értékeli – ellenben az emberek legbölcsebbike, legragyogóbbja és legalábbvalójának nevezi. Nemes Imre: A jellem eszméje. Harmadik közlemény. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, 1883 5. sz., 338-348. p., 343. p. [Online: Elektronikus Periodika Archívum: epa.oszk.hu – 2008. március]

[14] Andrásy Károly (1792-1845): az 1839-40. évi országgyűlésen mint ellenzéki országgyűlési követ szerepelt. Kossuth eszméit pártfogolta, Széchenyivel való vitájában is az újságíró mellett foglalt állást. Liberális elveket vallott a nevelés, oktatás és a vallás terén is, ahogy ez a felszólalásaiból is kitűnik. Családjában tovább örökölte nézeteit, hiszen „fiai, Manó, Aladár és Gyula, a reformkori országgyűléseken a korszerű eszmék lelkes szószólói lettek.” Diószegi István: Andrásy. In: *Budapesti Negyed*, 1993. 1. sz. [Budapest Főváros Levéltára, Online: www.bparchiv.hu – 2008. március]

[15] A korszak uralkodóinak magatartására ld.: „*A rend feloszlatását a Bourbon államok hozsannával fogadták, de Mária Terézia (1740-1780) már tartózkodóbb volt, míg II. Nagy Frigyes (1740-1786) Poroszországban és II. Katalin cárnő (1762-1796) Oroszországban a katolikus iskolák fenntartása érdekében a rendelet végrehajtását meg is akadályozták.*” Adriányi, 2001. 351-352. p. Más szerzők ellenben kifejezetten Mária Terézia – meggyőződése ellenére adott – beleegyezésének döntő szerepét hangsúlyozzák a rend feloszlatását illetően. Ld. Rác Zoltán: *Jezsuiták tegnap és ma*. Bp., 1974. (továbbiakban: Rác, 1974.) 139-145. p. A „Bourbon-államok követelésére” kifejezésből pedig sejthető egy harmadik, a protestáns államok politikai nyomását hangsúlyozó hozzáállás: Gecse Gusztáv: *A szerzetesség története*. Bp., 1995. (továbbiakban: Gecse, 1995.) 143. p. Hangsúlyeltolódás figyelhető meg a szerint a vonulat szerint, amely a renddel kapcsolatban kifejezetten az orosz és porosz uralkodók általi megmentését hangsúlyozza. Kowalski, J. W.: *Szerzetesek, egyházak, társadalom*. Bp., 1975. 232. p.

[16] Rác nézőpontja, így következtetése is egyértelműen negatív minősítésű a jezsuitákra nézve: „Haza és család a jezsuitáknál már eleve tekintetbe sem jöhetett, hiszen nevelési elveik között elsőnek a családtól és a szülőföldtől való teljes elszakadás szerepelt. A jezsuitának a Társaságon kívül sem családja, sem barátja, sem hazája nem lehet.” Ld. Rác, 1974, 33. p.; Lonovics nem morálfilozófiai, sokkal inkább pedagógiai, oktatási szempontból tekinti jelentősnek a rendet, sőt eleve a tanító szerzetesrendeket.

[17] Vö.: „Iskoláik olyan hírnévre tettek szert, hogy még a protestáns szülők is szívesen járatták oda gyermekeiket.” Gecse, 1995. 142. p.

[18] Az előző diétán az egri káptalan követeként Lonovics is a rend holtáról beszélt. Palóczy László Borsod vármegyei követ kijelentéséből kitűnik a jezsuitakérdés komoly egyház-, sőt társadalompolitikai súlya: „Az egri káptalan igen jeles és tudós követe [...] azt mondá, hogy én az Istenben boldogult jezsuita atyákat sírjaikban háborgattam. Megvallom, legkisebb akaratom sem volt őket sírjaikban háborgatni, nem is háborgatom, mert félek, igen félek, hogy felébrednének. [...] Ha maguk megholtak is, élnek princípiumaik, melyekkel oly sok kárt tettek a világnak.” Idézi: Fazekas, 1999. Palóczy ugyanis igyekezett mindenféle, akár vallási kérdésekben is kompromisszumokat kötni, így ellenérzéstől hangos megjegyzése nem tekinthető

szokványosnak.

[19] A „szabad” szó származékai a teljes beszédben hétszer fordulnak elő.

[20] („magasztalva”, „gyalázva”, „kipótolva”, „sarjadozva”, „dicsekedve”, „be van véve”; „befogadtatván”, „kivánván”, „találván”, „tarthatván”), („hinni”, „lenni” 5-ször, „tanulni”, „katonáskodni”, „ereszkedni”, „foglalatoskodni”, „jönni”, „túrni”, „munkálhatni”, „kijelenteni”, „csorbítani”), (azon belül kizárólag befejezett alakokat találunk: „csatolt”, „szerzett”, „bizonyított”, „felfegyverkezett”, „felhozott”).

[21] Az eredeti „vagynak” alakban a gy depalatalizálódott, és létrejött egy „vadnak” változat: vagynak > vadnak, a dn hangkapcsolatban pedig teljes hasonulás történt, ebből keletkezett a vannak: vadnak > vannak.

[22] Jelentősen hozzájárulhatott az efféle alakamazáshoz a palócban és az északkeleti dialektusban is meglévő szerkezet. Ld. Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák. Avagy a nyelv antropológiája. Bp., 2004, 1. p.

[23] Az intervokális helyzetből adódott a mássalhangzó geminálódása. Az északi nyelvjárásokra igen jellemző volt ez a megnyúlás, és egyrészt erről a területről származott a főpap, másrészt az északkeleti nyelvjárás telepedett rá a többire, ez által kialakítva a szépirodalmi nyelvet, így duplán jellemezte Lonovics nyelvhasználatát az ehhez hasonló alakok megléte.

[24] Főrendi napló, 1840. 534-535. p.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1920. (= Lonovics Józse beszédei és írásai.) II. 109v-110v. Az idézetek a kéziratból származnak.

[25] Viczay Héder (1807-1873): Lonovics egyik állandó vitapartnere. Művészettörténeti érdeklődése ellenére közéleti pályára lépett, a polgárosodás társadalmi és gazdasági előnyeit kívánta meghonosítani. A felsőtáblai ellenzék markáns egyéniségeként a liberalizmus egyik kitéljesítőjeként aktivizálódott. A szabadságharc során eleinte a soproni nemzetőrség szervezője. Fazekas Csaba: Unatkozó főrendek rajzai 1844-ből. In: *Gesta*, 1999. 1. sz. 46-51. p. [Magyar Elektronikus Könyvtár: www.mek.oszk.hu – 2008. március]; Néma Sándor: Hédervár. Száz magyar falu könyvesháza. Bp., 2007.

[26] Az ún. kölni viszály terminust kapott kultúrharc alapos szakirodalmi megtalálható többek között: Várady L. Árpád: Lonovics József római küldetése. Bp., 1924. (továbbiakban: Várady, 1924.)

[27] A téma irodalmához ld: Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. (1886) In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Budapest. (Történetírók tára) 139-208. p., 200-204. p.; Meszlényi Antla: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp., 1934. 383-446. p.; Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) Bp., 1973. 388-395. p., Katus László: A magyar katolicizmus a XVIII-XIX. században. (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: Somorjai Ádám – Zombori István (szerk.): A katolikus egyház Magyarországon. Bp., 1991. 59-74. p. stb.

[28] Fábián József (1762-1825): református lelkész és veszprémi esperes. Lonovics által emlegetett munkája: Fábián József: Prédikatori Tárház. Veszprém, 1805. A csanádi püspök pontosan megadja idézete helyét: 1. rész, Ekklesiái Agenda, 91. p. Szinnyi szerint az esperes „inkább fordító s átdolgozó, mint önálló művelője a természettudományoknak”. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. köt. Bp., 1891-1914. [Magyar Elektronikus Könyvtár: www.mek.oszk.hu – 2008. március]

[29] A klérus egyházi berkeken belül való megoldási törekvést leginkább a kiharcolt 1841. április 13-i pápai bréve mutatja – amelyben a Habsburg-monarchia diplomatájaként Lonovicsnak igencsak jelentős szerepe volt

–, eredménytelensége azonban a kényes kérdésnek az egyház falai közé kényszerítés lehetetlenségét. XVI. Benedeknél tett látogatásáról, illetőleg az ehhez kapcsolódó törekvésekről ld. elsősorban: Várady, 1924.; Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 1890. 1-26. p.; Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp., 1934.

[30] „*hosszabb*” helyett „*hosszasb*”, „*nyilatkozzak*” helyett „*nyilatkozzam*”, többször is a „*se*” helyett „*sem*”, „*iskolába*” helyett „*oskolában*”, „*lelküsméretes*” helyett „*lelkiesméretes*”, alábbi esetekben: „*tekíntet*” - „*tekíntet*”, „*ingerűltségre*” - „*ingerűltségre*”, „*béfolyása*” - „*befolyása*”, „*Külföldön*” - „*külföldön*”, hogy a valóban rengeteg esetből csak néhány példát említsünk.

[31] Jelölések: [] = átírva vagy föléírva; <> = kihúzva; * = olvashatatlan kifejezés; __ = aláhúzva; /*n r*/ /*n v*/ = közreadott forrás rectója/verzója.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Fazekas Csaba: Két el nem küldött petíció 1848-ból

Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1848. augusztus 11-én, majd néhány nap híján egy hónappal később egy-egy jól szerkesztett és patetikus hangvételű nyilatkozatot készített: az elsőt az országgyűlési képviselőkhez, a másodikat pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz címezte. A „nagy év” fordulatai azonban úgy hozták, hogy végül egyiket sem kellett postáznia, a megírásukra okot adó félelmei – legalábbis egyelőre – alaptalannak bizonyultak. Az asztalfiókba sülyesztett nyilatkozatok azonban megmaradtak a főapát hagyatékában, s felidézésüket nagyon is indokoltá teszi, hogy bár történetírásunk sokoldalúan igyekezett feltárni 1848-1849 egyháztörténeti vonatkozásait, az új utakra lépő polgári állam által képviselt egyházpolitika számos részlete vár még tisztázásra. Ide sorolhatjuk a végrehajtó hatalom intézkedéseinek a katolikus főpapság szempontjából történő egykorú interpretációját, utóbbiak reakcióinak elemzését, valamint a kormányzatnak a szerzetesrendekkel kapcsolatos terveit. Az alábbiakban közölt Rimely-nyilatkozattervezetek mindkét szempontból érdemesek a figyelemre.

A végül kéziratban maradt szövegek a pannonhalmi főapát 1848-as közéleti tevékenységének érdekes dokumentumai.^[1] Az első néhány nappal azután keletkezett, hogy az országgyűlésben lezajlott a népiskolai törvény szokatlan heveségű vitája, melynek részét képezte, hogy egyes radikális képviselők éles támadásokat intéztek a szerzetesség intézménye ellen, bár a túlnyomó többséget képviselő liberálisok általában nem szimpatizáltak a szerzetességgel, különösen a jezsuitákkal.^[2] A dokumentum keletkezésének közvetlen előzménye volt, hogy Eötvös József kultuszminiszter Rimelyvel bizalmasan közölte, hogy a magyarországi szerzetesrendek sorsát kétségesnek látja, könnyen napirendre kerülhet a modernizációval összeegyeztethetetlen, középkori eredetű szerzetesrendek feloszlata.^[3] A miniszter 1848 augusztus elején pontosan azt közölte a főapáttal, hogy a ciszterciek és a premonstreiek megszüntetését szinte biztosra lehet venni, a bencések – tekintettel történelmi érdemeikre – tudományos kutató és iratórzió funkciójuk miatt esetleg megmaradhatnak, de nem biztatott sok jóval. Bizonyára e bizalmas találkozás élménye, tágabban a magyar polgári kormányzat egyházellenesnek minősülő tevékenysége arra készítette a főpapot, hogy megpróbálja megszólítani a szerzetesrendek feloszlata ügyében döntő országgyűlési képviselőket. Rimely kész tényként kezelte a megszűnés alternatíváját, ebben bizonyára döntő szerepet játszott, hogy túl közel volt még a II. József-féle feloszlata és az 1802. évi újraindulás élménye. Hosszan ecsetelte a rend történelmi érdemeit, emellett a honatyák érzelmeire is próbált apellálni a bencések által végzett hasznos, a katolikus hívek és a nemzet szempontjából fontos tevékenységének bemutatásával, valamint a bezárt monostort elhagyni kénytelen szerzetesek személyes megpróbáltatásainak számbavételével.

A népiskolai törvény radikális változatának megbuktatása az országgyűlés alsóházában egyben azt is jelentette, hogy 1848. augusztus második felében már nem kellett olyan súlyú egyházpolitikai fordulattal számolni, mint például egyes szerzetesrendek felszámolása. A félelem ugyan megmaradt (ezt Rimely második tervezett beadványa is bizonyítja), viszont legalább olyan fontosnak bizonyult az egyház számára az Eötvös József által augusztus 24-én közreadott rendeletben foglalt középiskolai reform.^[4] Ennek lényegét az ún. szaktanrendszer jelentette, vagyis az, hogy – az „osztályrendszerrel” szemben – egy-egy oktató nem valamennyi tárgyat tanítja egy-egy osztály egésze részére, hanem egy-egy nyilvános pályázat útján kiválasztott tanár valamely szaktárgyat több osztályban is oktathatja. Az elképzelés, a népiskolai törvénytervezetben is szereplő „közös” – vagyis felekezetek közötti, nem egyház által fenntartott – iskola programjával együtt mély aggodalommal töltötte el a bencés rendet is, elsősorban a tanárképzés sorsa miatt, illetve azért, mert félt, hogy a tanári állások betöltésénél nem az egyházas, hanem a szaktárgy oktatására való alkalmasság lesz a meghatározó.^[5] Rimely – az egyház több képviselőjéhez hasonlóan – éles szemmel vette észre, hogy az Eötvös által jegyzett jogszabály a politikai bizonytalanság fokozódása miatt elhalasztott népiskolai törvény főbb pontjainak (például a „közös iskola” rendszerének) rendeleti úton való

megteremtésére irányul. Elsősorban ez ellen tiltakozott, a vallásosság visszaszorulásától, az egyház társadalmi befolyásának csökkenésétől tartva. A főapát, nem is annyira burkoltan, törvényszegéssel és alkotmányellenességgel vádolta a minisztériumot, amiért nem az országgyűlés által alkotandó törvény, hanem rendelet útján akart ilyen súlyú reformot életbe léptetni. A törvénytelenység vádját régebbi paragrafusok hosszas idézésével is igyekezett alátámasztani. „Az egyének azért hagyák oda a világot és léptek a szerzetbe, hogy elkészült tanítók legyenek” – írta bencés rendtársairól, attól tartva, hogy a felekezetiileg semleges, „közös” iskolákban nem fognak tudni a bencés paptanárok oktatói álláshoz jutni. Érdekes, hogy Rimely még a szakrendszer behozatalát is el tudta volna fogadni, csak annak biztosítását kérte, hogy a bencés rend láthassa el tanárokkal az oktatási intézményeket. (Jellemző módon az egyház oktatási monopóliumának fenntartásakor a vallásszabadság és a felekezeti viszonyosság liberális elvére is hivatkozott.)

Rimelynek az elkészült szövegterveit – mint említettük – a szabadságharc eseményei következtében nem kellett letisztáznia és elküldenie. Utólagos, szeptemberi és decemberi széljegyzetei azonban azt bizonyítják, hogy (legalábbis az iskolaüggyel foglalkozó „felírási terv”) később is elővette és foglalkozott a gondolattal, hogy ilyen módon szólítsa meg a magyar oktatási kormányzatot.^[6]

DOKUMENTUMOK

1. Rimely Mihály tervezett levele, melyben a bencés rend fenntartását kívánta, 1848. augusztus 11.

Folyamodás, mely a honatyáknak azon esetben lett volna benyújtandó, ha általuk a szent szerzet eltöröltetik.

Mélyen tisztelt Honatyák!

Miután kimondatott a magyar nemzet által a nagy szó s végítélet, hogy magyar földön és egyházban ne legyenek szerzetesrendek, megjött és ütött Szent Mártonnak is régtől sejtelmézett végórája, és a setéten tornyuló s vészt fenyegető felhők súlyokkal elnyomták a hármasszent hegyet, s nincs többé Szent Benedek rende! Eldűlt egy csapással a nyolc százados tölgy, mely a magyar nemzet alkotásakor első szent király által oly gondosan plántáltatott,^[7] s a nemzettől felkaroltatva szívesen ápolgatott, mely is lombjaival századokon át a nemzetet jótékonyan árnyékolta! Igaz, nincs semmi állandó a nap alatt.

Nem zokog a szerzet este felett, mert csak addig akar és tud élni, míg Istenén kívül szeretett nemzetének, hazájának hasznos lehet és híven szolgálhat! Értvén tehát szeretett nemzetének győződését, hogy nemléte a hon boldogságát inkább eszközöndi s előmozdítandja, teljesen megnyugszik a nagy nemzet bölcs végzésén, az isteni gondviselésen! Nem is forral lelkében setét s erőtlen bosszút, mely együgyű lelkéhez soha sem fért, hanem mint imádkozott éltében szeretett fejedelméért, nemzetéért, hazájáért, úgy imádkozandik holtában is a seregek urához, kinek kezében vagyon a nemzetek s királyok sorsa, hogy áldja meg a magyar hazát, oltalmazza meg a magyar nemzetet, egyházat erős karjaival, minden kül- s belellenségeitől. Elszánt s nyugodt lélekkel hajol meg a szerzet a kor kívánatának, és a váratlan, nehéz csapás alatt vigasztalja őt öntudata, hogy

nem Istene, nem édes nemzete elleni vétke érdemlé meg esetét, s nem készíté végpusztulását, a miért is csendes kebellem lép le működése teréről, a világ színpadáról.

Nincs tehát több Magyarhonban s egyházban Szent Benedek rende, nincs ama szerzet, mely eredetétől 15 századon át annyi jót és üdvöset eszközölt a keresztény anyaszentegyházban, annyi áldást hintett a kerek föld minden keresztény népeire, melynek lelkesedését, jellemét egyházi és polgári érdemeit dicsérettel jelelte fel az egyházi és világi történet, mely tulajdonok reábirák a szerzetesrendnek hadat üzenő 18. századot, hogy a Szent Benedek rendével kéméletesben bánnék! Sőt a 19. század a tettet mintegy megbánván, felkereste a benedekieket és enyészetükből feltámasztotta, a szabadelvű francia, a republikánus helveta [= svájci], a vallásos tirol és a katolikus bajor óhajtotta ismét bírni a szerzetet, melyet Magyarország lelkes rendei is felhangon visszaköveteltek, miután azt II. József császár önhatalmasan elpusztította!

És mi volt különösen a szentmártoni apátság, a pannonhegyi Szent Benedek rende eredetétől, Geiza vezér idejétől a magyaroknak? És miként törekedett a benne helyezett nemzeti bizodalomnak megfelelni? A felelet ezekre meg vagyon írva a magyar történet könyvében, tántoríthatatlan hív s ragaszkodó minden időben egyházához, szeretett nemzetéhez, fejedelméhez; férfiasan működvén kimutatott körében. Övé Magyarhonban a keresztény hit, a hon, felebaráti szeretet megalapítása, terjesztése, övé az első népnevelési érdem, a tudományok megízlelése, a földművelés megismertetése, s megkedveltetése a magyarok között. A nagyhírű Fessler történetíró[8] vallomása szerint a benedekiek jámborsággal páruult tanultságuk, szerénységük, hívségük által már Szent László király idejében annyira megnyerték a fejedelem, a nemzet drága hajlandóságát és bizodalját, hogy a fejedelem és a nemzet őket tanácsaikra méltatták, megtiszteltettek követségekkel a külnemzetekhez, ők állottak tanácsaikkal a király oldalán, midőn ádász ellenség a házára rontani készült.[9] ők részt vettek a nemzet elrendezésében, mely a magyart európai nemzetté képzé, ismeretesek Asztrik, Sebestyén apátok és érsekek, tudatnak Mór, Gellért, Bonifác püspökök és apátok.[10] És valamint a benedekiek tudományosságukkal, jó s hív tanácsaikkal szolgálatot tenni, úgy vagyonukkal s éltükkel készen állottak a hon védelmére, a haza becsületének, szabadságának megmentésére. Ousz apát[11] Második Endre oldalán viaskodott a Szentföldön, Krisztus születése helyén a magyar dicsőségért, a keresztények szabadságáért, a vad arab és ocsmány török ellen. A siralmas emlékü tatárjárás és pusztulás idejében három ízben verte vissza diadalmasan Szent Márton várfalai alól a dühösen megrohanó mongolokat, szűzen fenntartván a várat, mikor is a megszűkült szerzetesek a szorongatott királyt el nem tudván hagyni, a Dalmáciába menekvő Negyedik Bélának 800 márka aranyot nyújtának. A török berohanásakor megosztotta Szent Márton a mohácsi vést, és 2. Pál apát[12] keresztül törvén vitézül Sinán nagyvezér fiának hadseregén, mellyel a szentmártoni várt ostrom alá vette, bandériumával Zemplin megyében, a keresztési ütközetben rová le dicsteljesen nemzetének tartozó adóját, hol vitézen harcolván övéivel, a töröktől lekoncoltatott.[13] Szóval minden időben rajta voltak a szentmártoni benedekiek, hogy megadják az Istennek, ami az Istené, a királynak, a nemzetnek, mi a királyé, nemzeté! Mely jellemük kiérdemlé a nemzet drága meglegedését, melyet a haza az 1723:44. törvénycikkben e szavakkal kijelentett: consideratis conventus sancti Martini sacri montis Pannoniae tum ipsa peculiari vetustate, tum etiam eiusdem ordinis meritis.[14]

Boldog volt tehát a szent szerzet a derék magyar nemzet megbecsülhetetlen meglegedését kinyerni és bírni, mely is mindenkori főfeladata vala. Mindazáltal ez sem mentheté meg Szent Mártont, hogy az II. József császár által a szerzetesrendekre mért halálos csapást elkerülhette volna! Fájjalta a magyar nemzet veszteségét, és rokonszenvét az eltűnt benedekiek iránt nyilvánította az 1790. [évi] hongyülésen, lelkesen visszakövetelvén a halhatatlan és dicső emlékezetű Gróf Battyányi József kardinális és primással[15] az elárvult rendet. Mely nemzeti óhajtást töltendő a dicsőült Ferenc apostoli király Szent István király hamvai és első alapítványa iránti tiszteletből, a szerzet iránti fejedelmi vonzalomból, a siránkozó szerzetet 1802. évben 15 évi szenderüléséből feltámasztotta, és a magyar nemzetnek, egyháznak visszaadta.[16] Áldás a boldogult dicső második alkotónak hamvaira!

Nem álmodta volna feléledésekor a szent szerzet a mai változását, nem hogy azon nemzet, mely újjászületését annyi lelkesedéssel szorgalta, azon nemzet fél század elfolyta után nélkülözhetőnek, fölöslegesnek tartandja

ama szerzetet, mely a nemzettel egy korú és minden jó s bal sorsában testvéreileg osztozott! Mit ha sejdíthetett volna, kérendi a nagylelkű nemzetet, hogy azt csendes álmában nyugodni hagyja. Feltámadt tehát újól a Szent Benedek rende Magyarországon, és új életének, a kor kívánata szerint új és korszerű kör mutattatott ki, feladatul tétetvén neki az istenes foglalkozáson túl a lelkipásztorkodás és az oktatás, az ifjúság nevelése. A lelkeszet 23 plébániában minden kegyúri tartozásokkal, az oktatás és nevelés 6 gimnáziumokban, de égvén a szerzet honszeretettől, oktatási vágytól, mi terjedelmesben óhajtván a hazának szolgálni, 6 gimnázium helyett 10[-et] kért és nyert, melyeket nemcsak alkalmas tanítókkal ellátni, hanem az oskolaházakat, templomokat, a tanítók lakházait minden szükségességekkel ellátni s fenntartani ígérkezett s kötelezte magát. Tágas és valóban terhes működési tér mutattatott ki az újól életbe lépett szerzetnek, mely távol az enyészeti félelmétől, biztosítatván a fejedelem szent szava, a nemzet kegyes hajlama által és a törvény pajzsa alatt, honszeretettől s háládatosságból éltét, minden tehetségét édes hazájának felvirágzására, a szent vallás megtestesülésére szentelve.

Azonban, miként járt el a szent szerzet, élte rövid napjain át, hivatásában? Miként oldotta meg magasztos feladatát? Erről az ítélet nem az övé. Szóljanak a hívek, kiket a szerzet tagjai, mint lelkipásztorok tápláltak az örök élet tápjával; szóljanak a nevendékek, kik a szerzet oktatóitól vették tanításukat, nevelésüket; szóljanak a szülők, szóljanak az oskolai főkörmányzók, a főkörmányszékek, melyek alatt a szerzet szolgálatát tevő. Az egyet bátran merjük kimondani, hogy a haza, az egyház várakozásának megfelelni egyetlen törekedésünk vala, hogy hivatásunkat, szerzetes életünket szemünk elől téveszteni soha nem akartuk, és hogy ezt Isten segedelmével nem is tévesztettük. Hivatkozunk e tekintetben az örök időre emlékezetes és drága levélre, mellyel az idén a magyar egyháznak egész szentséges püspöki kara a szerzetet boldogította, és melyben magas megelégedését kinyilatkoztatta; hivatkozunk a mélyen tisztelt vallás és közoktatás miniszter úrnak nyilvános kijelentésére, hogy a szerzet eljárásával megelégszik, mely két nemzeti drága nyilatkozat és vallástétel után a szerzet (melynek meg kell halni) a tudattal, hogy az egyház, a haza sáfárkodásával megelégedett, mint a hős, ki kötelessége pontos töltésének érzetében szívesen meghal – vigasztaltan működésének, hivataloskodásának teréről az óhajással lép le, bár a szerzet haza mielőbb felejthesse a Szent Benedek rendét! Mely fűrgé méhekként megtakarított gírát a haza és egyház oltárára szokta lerakni, mit tanúsítanak a Szentmártonban emelt templom és nagyszerű könyvtár, minden nagy és drága kincseivel, a roppant és minden kényelemre emelt épületek Balatonfüreden a szenvedő emberiség enyhülésére.

Miután tehát a szerencsétlen szerzetes társulat fölött félszázados létele után, nem önvétke által másodszer is eltöretett a pálca, bizton reménylik a tagok s erősen hiszik, hogy az igazságos és nagylelkű magyar nemzet, mely semmi hív szolgája érdemeit figyelem és méltó jutalom nélkül hagyni nem szokta, nem tudja; minket, a honnak szülöttjeit, hív polgárait, kiknek szolgálatával többé élni nem akar, sem hagyand vigasztalatlanul. Hanem rólunk is kegyesen és atyailag gondoskodandik, kik a világról lemondunk, a szerzetbe léptünk, hogy egész éltünket a haza szolgálatának szenteljük, kik elmetehetségeink szerint a világban szerencsénket feltaláltuk volna, kik hazaszeretettől reánk néző szülői, ősi, rokoni, örökösödési jogunkról lemondottunk – gondoskodandik; nehogy a haza, a vallás, az oktatás s nevelés körül gyűjtött érdemeink után életünk alkonyodásán szegényebb s nyomorultabb sorsra jussunk, mi, kik a megválasztott és a nemzettől garantírozott életünk fonalának kettészakasztásával szerencsétlenné levénk. Kiknek is üdvösebb lett volna szunnyadó apáink hamvaiból fel nem támadni!

Esdünk azért a nagylelkű, igazságos és könyörölni tudó honatyák kegyes színe előtt: méltóztassanak csüggött, de halálíg hív honfiaikon könyörölni, és minket tulajdon vagyonainkból életünk fogytáig kegyesen úgy ellátni, valamint erre magát a szerzet kötelezte, és mely életmódra felesküdtünk, mit a viszonyos igazság megkíván. Mely alázatos és fiúi bizodalommal teljes könyörgésünk után örök hívséggel és mély tisztelettel elhalunk

Mélyen tisztelt honatyák

alázatos káplánjai és szolgái

Pesten, Aug. 11. 1848.

2. Rimely Mihálynak a minisztériumhoz intézendő felirat-tervezete a szerzetesrendek iskoláival kapcsolatban, 1848. szeptember 8.

Lásd Relig. Nevel. 73. szám, 1848[17]

Felírási terv,

hogy a tanodák a szent szerzetek kezén maradjanak

Tisztelt Közoktatási Minisztérium!

Kétségtelen feladata a nemzetnek gondoskodni a népnevelésről, az ifjúság vallásos és tudományos kiképezéséről; és az álladalom, a kormány szoros kötelessége felügyelni, hogy a nevendék polgárok a nevelésben részesüljenek. Rendezheti tehát, reformálhatja a végrehajtó hatalom az oskolákat, rendezze is a tanulmányokat, a tanítókat, hogy mi tökéletesb s avatottabb polgárok lépjenek a polgári élet pályájára.

Megismervén és tisztelvén tehát a kormány jogát és kötelességét és bevállván rendeletei iránt teljes készségemet és engedelmességemet, mégis illő tisztelettel könyörögni kényteleníttem, hogy a tisztelt kormány magas rendeletét, mely szerint az [...] középtanoda közös tanodára átváltozandó volna, míg a törvény nem rendelkezendik, felfüggeszteni méltóztatnék.

Mert elhallgatván a kétes kérdést, vajon a közös oskolák üdvösebbek, hasznosabbak-e, mint a felekezetiak, elhallgatván azt, hogy a közös oskolák, melyekben vallás-tekintet nélkül a tanárok alkalmaztatnak, semmi hitfelekezetnek ínyére nincsenek, és ellenek erélyes szót emelnek (15 Mart. 155 szám, 12 Septemb. 1848.),[18] amiért is méltán lehet tartani, hogy a közös oskolák üresen fognak állani vagy átváltoztatásuk nagy ellenszenvre fognak találatni, győződésünk az, hogy a kormány, mely a törvény őrének és végrehajtójának felállított és azért a törvényen túl vagy felett nem intézkedhetik, a közös oskolákat a törvényen kívül állítná fel, mely intézkedés, hogy hatásának körén túl fekszik, azt a kormány tettlegesen bebizonyította, midőn megkészült törvényjavaslatát az elemi tanodákról a hongyúlésen a két ház elébe terjesztette, mely éppen a közös oskolák elve miatt törvényre nem emeltetett. Ha tehát nemcsak a hitfelekezetek tusakodnak a közös oskolák ellen, hanem a nemzet sem fogadta el az elvet, nem lehet a nemzet akaratának ellenére nézetünk szerint a felsőbb tanodákra azt alkalmazni s gyakorlatba hozni, míg a törvény nem rendelkezik, és azért én sem merem mindaddig a közös oskoláknak felekezeti tanodáimat átengedni. Még azért sem, mert mélyen tisztelvén a felsőbb hatalmat, a fejedelem törvényben kimondott jogait, míg ezek állnak, ezek iránt teljes engedelmisséggel tartozom. Az oskolák elrendezése, a tanulmányok meghatározása egyenesen és egyedül őfelségének jogaihoz tartoznak, mondja a király 1723:70.: *ubi status modum formam, media regi submiserint – rex annuet petito statuum, et eaterus sufficiater influeret Consilium suum.*[19] Őfelségéé tehát utasítást adni, rendelkezni, mi és hogyan taníttassék, és hogy ez a törvény értelme, nyíltan kiviláglík az 1791:26. törv. 5. §-ából, hol mondatik, hogy az országos rendek kérelmére és előterjesztésére

őfelsége által meghatározandó iskolai rendszer az evangélikusok tanodáikra is kiterjesztessék: *Coordinatione litteraria institutionis, erga demissam statuum propositionem per suam majestatem determinanda, ad has perinde scholas (evangelicus) extendenda*, [20] mely törvényes jogával élt őfelsége maiglan, mint azt az 1843/4. 2. törv. 8-9. §-a tanúsítja, hol mondatik, hogy őfelsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részekbeli fő- és középoskolákban, mint rendszerinti tudomány taníttassék. És nemkülönben őfelsége rendelkezést tett immár, hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen.

Miután tehát őfelsége az iskolákat elrendezte, hitem szerint a kormány őfelségének nyilvános beleegyezése nélkül azokban lényeges változásokat nem tehet, nézetem szerint pedig lényeges változás volna a felekezeti iskolákat közösökre átváltoztatni, a tiszta evangélikus vagy katolikus iskolákba, melyek kiváltképpen a vallásfelekezetek számára alapítottak, külön vallású tanárokat alkalmazni, amibe még a törvényszerzés sem tudott beleegyezni.

Azért nincs hatalmamban a fennálló felekezeti iskolai rendszertől elállani és a tervezett közös iskolai rendszert elfogadni, míg őfelsége és a törvényhozás nem intézkedendik.

Még azért sem alkalmazhatom magamat az új rendszeri közös iskolák befogadására, mivel kötelességemben áll a tanodákat a minéműségükben megtartani, melyben kezemre adattak. Visszaállítván 1802. évben a benedeki rend, fejedelmi akarattal az oklevélben megnevezett 10 középtanoda átadattak a szerzetnek oly meghagyással és kötelességgel, hogy azokat tulajdon alkalmas egyéneivel ellássa. Valamint tehát eme iskolákat csak az adományozó fejedelem foghatja elvenni, úgy a szent szerzet kötelessége, a tanodákat eredeti minőségükben megtartani és tulajdon szerzetes tanárokkal ellátni.

Mindkét kötelességének meg nem felelhetne, ha a közös iskolákat elfogadná, mert ezek által a tanodák lényegben megváltoztatnának, és a szerzet eredeti kötelességét egészen nem tölthetné, midőn más, mint szerzetes tanárok alkalmaztatnának, a szerzet pedig kötelességét híven akarván tölteni, meg nem engedheti, hogy iskoláiba idegen s nem szerzetes [tehát még kevesebbet: hogy más vallású oktató a katolikus iskolába] [21] alkalmaztassanak, mindaddig, míg az adományozó fejedelem által kötelezése alól fel nem oldatik, melynek tanáregyénei egyébkint készek a kormány által előterjesztett tudományi rendszerhez magokat mindenben alkalmaztatni, és képességüket, alkalmatosságukat, ha szükséges? próbatétel által is kimutatni, miáltal a tisztelt minisztérium a célját érendi, hogy általa kitűzött tanulmányok, a nyilvános iskolákban alkalmas és megvizsgált tanárok előterjesztessenek, taníttassanak!

És hogy semmit el ne hallgassak, az szerzet öfenntartásának érzete s természetes kötelessége kénytet, hogy a kormány intézvényét tisztelettel tudomásul vegyem, mert ezáltal nemcsak a szerzet egyénei rendíttetnek meg a biztosított rendeltetésükben, és úgy mondván, elmozdítatnak attól, hanem az egész szerzet alapja aláásatott, melyre újjászületése és élete építtetett. Az egyének azért hagyják oda a világot és léptek a szerzetbe, hogy elkészült tanítók legyenek. A közös iskolák fogalmában pedig alkalmasin[t] az rejlik, hogy nemcsak mindannyian tanítók nem lehetnek, hanem még a valóságos és jelenleges, érdemekkel teljes és alkalmas tanárok közül is többen kiszorítandók! Mely intézkedés által tehát hivatásukban, rendeltetésükben (melyet már mint szerzetesek nem változtathatnak), ha nem csalattatnak is meg, de bizonyára rövidséget szenvednek. Mely szomorú sorsra iparuk által méltókká nem tevén magukat, teljes bizodalommal számolnak a nagylelkű és igazságos kormány kéméletére! Hogy pedig a közös iskolák behozatala által a szerzet léte, mely félszázados éltén át egyedül a hazájának és a helyes nevelésnek élt, veszélyeztetik; kérdésen kívül vagyon, mert azért állíttatott vissza, hogy a neki szánt és átadott tíz középtanodában az ifjúságot tanítsa és nevelje; mely feladata teljesítésétől a közös iskolák által kiszorítatván, alig lehet nagy reménye manapon állandóságához ama magyar szerzetnek, mellyel a magyar civilizált történet mindenestre kezdőpontját veszti!

Mely felhordott okaim fonalán alázatosan könyörgöm a tisztelt közoktatási minisztériumnak, méltóztassék engemet addig is, míg őfelsége, ki a szerzetnek adá a gimnáziumot, legnagyobb akarátját ki nem jelenti, és a

honatyák törvény által nem intézkednek, hogy vallásfelekezeti iskolák közösökre átváltozandók, kegyesen felmenteni, hogy tanodáimat eredetiségükben, tisztán megtartván szerzetes egyéneimmel, mint tanítókkal azokat elláthassam, mit a vallási egyenlőség és viszonyosság elvénél [fogva] is kérek, mert tudom, hogy a más vallású felekezetek aligha befogadandják a közös iskolákat, és úgy csak a katolikus iskolák volnának szorultabb állapotban. Ígervén és fogadván a szerzetem nevében, hogy tanárim bármely behozandó új tanulmányi rendszerhez magokat pontosan alkalmazni és eszerint tanítani fognak.

Mely alázatos könyörgésemre a kegyes rendeletet bevárván, mély s hóduló tisztelettel és kész engedelmisséggel maradok

A tisztelt közoktatási minisztérium

aláz.[atos] szolgálja

N. N.

Pesten Sept. 8. napj. 1848.

Ekkor készült, de be nem adatott!^[22]

(közli: Fazekas Csaba)

Jegyzetek

[1] Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/VI-X. Rimely Mihály jegyzetei az 1843-44. és 1847-48. évi [illetve 1848-49. évi] országgyűlések iratain. [é. n.] Az elsőt említette, illetve idézte korábban Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Bp., 1916. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A.) (továbbiakban: Sörös, 1916.) 97. A Rimely tevékenységével kapcsolatos szakirodalomból ld. e sorok írójától: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. 65-154.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 2. sz. 98-109.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben. In: *Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Szerk.: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor. Bp., 2008. 489-298.

[2] Ld. erről többek között Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 76-113. Az 1848-as oktatáspolitikai kérdésekről, az állam-egyház viszonyáról többek között Hajdú János: *Eötvös József báró első minisztersége (1848)*. Bp., 1933.; Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Bp., 1979.; Csizmadia Andor: *Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenysége*. In: *Úó: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok*. Bp., 1981. 447-494.; Csorba László: *Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházipolitikai kérdésekben*. In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk.: Szabad György. Bp., 1998. 257-281.; Fazekas Csaba: *Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai*. (1848. július –

december) In: Tanulmányok és források az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 1998. 81-192.; Fenyő István: A centralisták az 1848-as forradalomban. Bp., 2003. 38-73. stb.

[3] A témáról részletesen: Fazekas Csaba: A karthausi szerzője a szerzetességről 1848-ban. In: Connecting people: A pedagógia és az emberi kapcsolatok. Szerk.: Knausz Imre. Bp., 2008. 25-32.

[4] *Közlöny*, 1848. 77. sz. (augusztus 25.) 386. Újra közölte Mezei Márta (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés. Bp., 1976. (Eötvös József művei.), 326-328.; F. Kiss Erzsébet (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) (továbbiakban: F. Kiss, 1997.) 143-145.

[5] A középiskolai reformról az idézettek mellett ld. pl. Németh Antal: A középiskolák fejlődésének vázlatos áttekintése. Győr, 1889. 57-61.; Fináczy Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp., 1896., 69. stb. Maguk a bencések is készültek a tanárképzés rendszerének átalakítására. Ld. Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén. Pannonhalma, 1990. (Magyar bencés gimnáziumok, 2.), 39.

[6] A szeptember elején kibontakozott önvédelmi háború miatt egy időre az eötvösi tervezet lekerült a napirendről, november 1-jén azonban annak rendelkezéseit – kizárólag a pesti és a budai középiskolákra vonatkozó alkalmazással – a kultusztárca újból elrendelte. A piarista fenntartású intézményeknél tervezett reform kimondta a szakrendszer behozatalát, illetve azt, hogy a tanárokat a piarista rend tagjai közül és az igazgatóság javaslatára, de a minisztérium fogja kinevezni. Az egyházi tiltakozás azonban így sem maradt el. A rendeletet ld. *Pesti Hírlap*, 1848. 205. sz. (november 4.) 1034.; *Religio és Nevelés*, 1848. II. 56. sz. (november 7.) 437-438. A témáról az idézettek mellett: Bíró Imre: Purgstaller József (1806-1867). In: Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerk.: Balanyi György. Bp., 1942. 105-121.; Fazekas Csaba: Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára. 1848. december. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 2. sz. 93-104.

[7] A szentmártoni monostor alapját Géza fejedelem vetette meg, de az építkezést csak 1002-ben Szent István fejezte be, a nagy jelentőségű pannonhalmi alapítólevelet ugyanez év őszén adta ki. Ld. erről pl. Érszegi Géza: Szent István pannonhalmi oklevele. In: Mons Sacer, 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk.: Takács Imre. II. köt. Pannonhalma, 1996. 147-189.; Gericz József – Ladányi Erzsébet: Az államférfi Szent István öröksége. In: Uo. 110-116. stb.

[8] Fessler Ignác Aurél (1756-1839) eredetileg kapucinus szerzetes, majd felvilágosult értelmiségi pályára lépett, áttért az evangélikus hitre, sokat élt Poroszországban, majd Szentpétervárott. Rimely idézett célzása az 1815-1825 között Lipcsében megjelent tíz kötetes „Die Geschichten der Ungarn und Ihrer Landassen” c. munkája első kötetére vonatkozik. Ld. erről többek között Gunst Péter: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 121-122.

[9] Szent László valóban komolyan támaszkodott a bencés rendre, ezt bizonyítja a Szent István-ereklye feltalálási helyén, Szentjobbon, valamint – a francia Saint-Gilles rendházával ápolt kapcsolat nyomán – Somogyváron alapított monostorokkal. Ld. erről, valamint a Rimely által érintett kérdésekről Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora, 996-1243. Bp., 1902. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I.) passim; Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992.; Kiss Gergely: A somogyvári bencés apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. 43-60.; Magnani, Eliana: Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarorszáig (9. század – 13. század eleje). In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 1. sz. 41-71. stb.

[10] (Szent) Asztrik (Aserik): a hagyomány szerint az első pannonhalmi bencés apát, később esztergomi érsek, már Géza fejedelem alatt is nagy szerepet játszott a magyarok megtérítésében, a hagyomány szerint ő hozta a koronát Rómából I. (Szent) István számára († 1036); (Boldog) Sebestyén: Asztrik társaként jött Magyarországra, Pannonhalmán bencés szerzetes lett, az első esztergomi érsek († 1007); (Boldog) Mór: szintén Pannonhalmán lépett a bencések közé, 1036-ban került Pécsre, nevéhez fűződik a székesegyház befejezése, a zaborhegyi remeték történetének megírása, István király pécsi püspökké nevezte ki († 1070 körül); (Szent) Gellért: velencei származású bencés, Magyarországra kerülése után Imre herceg tanítója, 1030-tól csanádi püspök, vértanúhalált halt († 1046); (Szent) Bonifác: feltehetően cseh származású, szintén Asztrikkal jött Magyarországra, a pannonhalmi kolostor apátja, a pogány magyarok térítője († 1007 körül). Ld. erről: Sólymos László Szilveszter OSB: Ezer év száz bencése. Pannonhalma, 1997. [Online: <http://www.osb.hu/kongregacio/eletrajzok>] – 2001. október.]; Uő: Az első bencés szerzetesek hazánkban. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. [Online: http://www.bences.hu/z/paradisum/tanulmany_h.htm] 2008. augusztus.]

[11] Uros vagy Uriás apátról (1206-1244) van szó. Pannonhalma megerősített helye az ő vezetésével valóban ellenállt a tatárok ostromának, ld. erről pl. Rogerius „Síralmas ének”-ét: A tatárjárás emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1987. (2. kiadás) 182. stb.

[12] Ócsényi Baranyay Pál pannonhalmi apát-kormányzó 1593-1596 között töltötte be – az egyébként nagybátyjától, Fejérvölgy Istvántól átvett – tisztségét. A törökkel való ütközete – Rimely elbeszélésével ellentétben – úgy történt, hogy időhúzással a Győrt mentesíteni akaró Baranyay a katonái szökése illetve az ellenállás helyett a várfeladást szorgalmazó vitézei nyomására 1594. július 30-án átadta a várat Szinán nagyvezérnek. Szakály Ferenc: Pannonhalma a török időkben. In: Mons Sacer, 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. II. köt. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 1996. (továbbiakban: Szakály, 1996.) 13-24., 15.

[13] A „tizenöt éves háború” legnagyobb ütközetéről, az 1596. októberi mezőkeresztesi csatáról van szó, melyben III. Mehmed szultán súlyos vereséget mért Habsburg Miksa és Báthori Zsigmond csapataira. Megjegyzés: a szakirodalom másként látja Baranyay kormányzó halálának körülményeit, abban a Szentmárton feladását követően elszenvedett – bár másoknál kedvezőbben végződött – meghurcoltatásoknak tulajdonította a döntő szerepet. Szakály, 1996. 19.

[14] Az idézet lényegében pontos (eredetiben az *ordinis* szó előtt a *sacri* jelző is szerepel), egyébként a hivatkozott, a pannonhalmi konvent visszaállítását kimondó, a főapát esküjét is tartalmazó törvénycikk bevezető szövegéről van szó: „Tekintetbe vévén továbbá a Szent Márton szent pannonhalmi konventnek úgy különös régiségét, mint ugyanennek a szent rendnek érdemeit.” Magyar Törvénytár. 1740-1836. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1902. (továbbiakban: MT. 1740-1836.) 604-605.

[15] II. József 1786-ban oszlatta fel a magyarországi bencés kongregációt. Batthyány József (1727-1799), erdélyi püspök, kalocsai, majd 1776-tól haláláig esztergomi érsek, az 1790-91. évi országgyűlés felső tábláján az egyház érdekeinek határozott védelmezője.

[16] Az 1802. évi visszaállításról ld.: Sörös, 1916. 13-20.; Meszlényi Antal: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. Bp., 1933. 303-329.; Katus László: A rend iskolái a 19-20. században. In: Mons Sacer, 996-1996. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma 1000 éve. II. köt. Pannonhalma, 1996. 255-263.

[17] Rimely Mihály utólagosan a szöveghez illesztett jegyzete. A *Religio és Nevelés* megjelölt lapszáma ugyanis december 17-én jelent meg, ennek 575-576. lapjain közzétették azt a – Rimely jelen „felírási terv”-éhez nagyon is hasonló tartalmú – 74 pesti katolikus polgár által aláírt nyilatkozatot, mely egyház- és vallásellenességgel vádolja a magyar kormányt a középiskolai reform kapcsán, és határozottan tiltakozik tervbe vett intézkedései ellen.

[18] Rimely utólagos jegyzete, a *Marczius Tizenötödike* c. lap számára utal. A lap beszámolt egy olyan protestáns egyházi gyűlésről, amely szintén tiltakozott a felekezetileg semleges, „közös” iskola ellen. Megjegyzés: Rimely hivatkozása nem volt épp megalapozott, hiszen a főapát csak az evangélikusok tiltakozásáról ír, azt már nem említi, hogy a radikálisok lapja ezt hogyan kommentálta. „Veszedelmes emberei ezek [ti. a közös iskolát ellenző egyháziak] az álladalomnak” – írta, örömének adva hangot, hogy csak a protestantizmus egy részét képviselik a „türelmetlen, felekezeties emberek, kik nem akarnak polgárokat, hanem csak bigott lutheránusok meg kálvinistákat növelni”. Véleménye legalább ennyire vonatkozatható volt a felekezeties katolikusokra is: „Hanem a státus, az ne kívánjon semmit tőlük, csak adjon nekik jó dús fizetést, építsen templomokat, oskolákat, a többit majd elvégzik ők maguk is.” *Marczius Tizenötödike*, 1848. 155. sz. (szeptember 12.) 623.

[19] Az idézett törvény 4. és 5. §-ainak pontos szövege: „ubi status et ordines, modum, formam, et media, quibus id commode fieri possit, suae majestati sacratissimae demisse submiserint; pro regia benignitate sua, huic quoque demisso statuum petito clementer annuet. Et consilium suum regium locumtenentiale, eatenus quoque sufficienter instruet.” („mihelyt a karok és rendek a módot, alakot és az eszközöket, melyek szerint ez kényelmesebben megtörténhetik, ő legszentségesebb felségéhez alázatosan felterjeszhetik. S királyi helytartótanácsát eziránt is elegendőképpen utasítani fogja.”) Magyar Törvénytár. 1657-1740. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1899. 628-629.

[20] „A közoktatási rendszer, mely a karok alázatos előterjesztéséhez képest őfelsége által lesz meghatározandó, ezen (evangélikus) iskolákra is egyaránt ki fog terjesztetni.” Vö. MT. 1740-1836. 172-173. A zárójelben szereplő *evangelicus* (értsd: protestáns) szót Rimely szúrta a szövegbe.

[21] A zárójelben foglaltakat utólag szúrták a szövegbe.

[22] Utólagos jegyzet.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Szaniszló Inocent-Mária O.P.: Esterházy Miklós megtérése és a nagyszombati jezsuiták missziós munkája Sopronnyéken

A Közép-Burgenlandban ma élő hagyományok és hiedelmek eredete néhány olyan történelmi tényre vezethetne vissza, amelyek nem csak ennek a országrész népének, hanem az egykori Habsburg-monarchia nagy részének életét is meghatározta. Az első fontos mozzanat Esterházy Miklós későbbi magyar nádor áttérése volt a katolikus hitre, majd – a győzedelmes lakompaki (Lackenbach) csata után – következett a jezsuita rend meghívása Közép-Burgenlandba, és az ő sikeres küldetésük.

Ahogy ma az Őrvidéken (Burgenland) munkálkodok – azon a vidéken, melyet korábban még térképen sem tudtam volna elhelyezni –, olyan összefüggések körvonalazódnak szemeim előtt, amelyek szülőföldem számára is nagy jelentőséggel bírnak. Szülővárosom nemrég ünnepelte a századik, jubileumi évfordulóját annak, hogy végleg elhelyezték II. Rákóczi Ferenc magyar fejedelem földi maradványait a kassai Szent Erzsébet dóm kriptájában, 2007. május 22-én pedig Bubits Zsigmond kassai püspök halálának századik évfordulójáról emlékeztünk meg. Ő – mintegy véletlenül – szintén erről a különleges vidékről származik.[1]

Magyarország nyugati vidékét – vagyis a mi térségünket is – évtizedeken át őrölte a Habsburgok és a magyar nemesség harca. Erről számos történész tudna bizonyára még többet mesélni. A Habsburgok elleni harc kellős közepén, a 16. század derekán hódító útjára indult egy újabb hit is Luther Márton munkássága nyomán, amit Közép-Európában Kálvin reformtörekvései is kiegészítettek. A reformáció és ellenreformáció törekvései – az akkori korok politikájával egyetemben – hosszú időn át a legkülönbözőbb táborokra osztotta Európát, és mint azelőtt, akkoriban is igaz volt: „*cuius regio, eius religio – akié a föld, azé a vallás*”. Ezen események ellenére és annak dacára, hogy az egyes felek időről időre hajlandóak voltak még „az ördöggel is lepaktálni” (például egyrészt a törökkel és a svédekkel, másrészt Itáliával vagy a franciákkal), így előnyösebb pozíciót szerezhetek a másik táborral szemben, olyan nemes tetteket is véghezvittek, melyek jelentősége érezhető és talán még ma is (vagy még csak ma) értékelhető. Ugyanis – az említett összefüggések ismeretében – egyáltalán nem volt könnyű az egyszerű embereket a hit által megszólítani. A hit a jóakarató emberek szívében megjelenik, és így teszi lehetővé a párbeszédet minden egyes nép és vallás között.

A reformáció érezhetően érintette Burgenland lakosságát is, ami egyszer Kelet-Magyarországhoz, máskor a Német-Római Birodalomhoz tartozott.[2] Mind Sopronnyék település (németül Neckenmarkt), mind annak közvetlen környezete Sersffy Ferenc lánzséri (Burg Landsee) földbirtokos birtokához tartozott, aki áttért a lutheri hitre és annak terjesztőjévé vált. Ő volt a régió egyetlen protestáns földesura.[3] A harmincéves háború alatt a jezsuitákat elüldözték a monarchiából. II. Mátyás király halála (1619. március 20.) után II. Ferdinánd került a trónra (később német-római császár is lett), amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem azzal a céllal is kereste a kapcsolatot a cseh felkelőkkel, hogy Magyarország királya lehessen. Bethlen 1619 őszén II. Ferdinánd ellen vonult. Felső-Magyarországon toborzott seregével már október elején a pozsonyi városkapuk előtt állt. A város sikeres elfoglalása után magához ragadta a magyar királyi koronát, Bécs felé menetelt, majd december 5-én békét kötött, ami néhány hónapig volt érvényben. De Bethlen közben Sopronban is járt, és a város kész volt kinyitni neki a városkapukat. 1620-ban kikiáltatta magát magyar királlyá, és egyesített cseh-magyar seregével Pozsonyon át Hainburgba vonult.

Ezekben a mozgalmas időkben egy ifjú nemes állt a Habsburgok mellé, győzelemhez segítve ügyüket: Esterházy Miklós. Bár ennek politikai jelentősége volt, ahogy már említettük, először a katolikus vallásra tért át és csak ezután segítette az ellenreformációt. Jelmondata így szólt: „*virtute duce comite fortuna*”, ahogy az Esterházy Miklós és első hitvese, Sersffy Orsolya címerében is olvasható a lakompaki vár kápolnájának bejárata fölött.

Miklós 1582-ben született, Esterházy Ferenc pozsonyi alispán és Illésházy Zsófia tizenhárom gyermeke közül tizedikként. A galántai uradalomból származó család a legtöbb magyar nemes családhoz hasonlóan áttért az új vallások egyikére, az Esterházyak konkrétan a kálvinizmusra.[4] Szülei halála után a 18 éves Miklós mégis belép a katolikus egyházba,[5] ami a nagyszombati jezsuiták pártfogásának köszönhető, ahol Miklós gimnáziumi tanulmányait végezte. Rokona, Illésházy István örökségül ígerte neki teljes vagyonát, feltéve, hogy visszatér családjá protestáns vallásához. Esterházy igyekezett legyőzni a kísértést, és titkárként szegődött Magócsy Ferenc, kassai udvari kapitány mellé. Magócsy 1611. november 21-én bekövetkezett halála után egy évvel Miklós nőül vette a megözvegyült feleséget, született Dersffy Orsolyát, Lánzsér-Lakompak (Landsee-Lackenbach) és Munkács úrnőjét.[6] E frigy által Magyarország egyik leggazdagabb főurává vált. A házasságból három gyermek született: László, Pál és Ferenc.

Esterházy Miklós természetesen már 1612-ben el kívánta kezdeni alárendeltjei rekatolizációját a „cuius regio, eius religio” elve alapján, leginkább azért, mert ezek vallásról alkotott felfogásában teljes káosz uralkodott.[7] Terveit megakadályozta a Bocskai-féle szabadságharc lezárását jelentő, 1606. június 23-án megkötött bécsi béke, ami végre lehetővé tette a protestánsok szabad vallásgyakorlását. Az 1620-as fehérhegyi csatát követően Esterházy – a Habsburgok szövetségeseiként a közeli falvak (elsősorban Sopronnyék) lakóinak segítségével – győzött a lakompaki ütközetben. A lakompaki vár újonnan megalapított jezsuita missziójának[8] segítségével ekkor sikerült alattvalóit a katolikus vallásra téríteni.[9]

A lakompaki csatáról érdemes megemlíteni, hogy miközben II. Ferdinánd császár Heinrich Dampierre-Duval generálist bízta meg Magyarország vezetésével, a soproniak pedig Cziráky Mózes, a császár követőjét fogva tartották, Esterházy a császár követeléseivel a városba érkezett, majd 1620. szeptember 26-án a városi tanács haragja elől saját kastélyába kényszerült menekülni. Amikor a visszavonulás során Huszár István teljes 3000 fős lovasságával és Petneházy István kb. 1000 hajdújával meglepte, még a biztonságos lánzséri erődbe sem tudott átvonulni. Személyesen Bethlen Gábortól kapott ultimátumot 1620. szeptember 29-éig.[10] Mivel Dampierre egységei késtek, Esterházy alkudozással próbált időt nyerni. Támogatásáról biztosította Bethlent, aki viszont hiába örülhetett annak, hogy örökös ellensége megváltozott, hiszen parancsa csak szeptember 30-án érkezett meg, amikor Esterházy már kiszabadult és a megszállóknak menekülniük kellett.[11] Eközben Esterházy segítségül hívta a környékbeli jobbágyokat, majd 700 lovassal, 400 kozákkal, 300 muskétással és 40 ágyúval megérkezett Dampierre generális. A csatában közel 1200 Bethlen-párti katona esett el, Tarródy Mátyással, Bethlen vezérével egyetemben.

A lakompaki csata volt az egyik oka a sopronnyékiek kivételes megjutalmazásának, akik ez által kiváltságokat nyertek. Bár a nemesi család többi tagja ellene volt, Esterházy Miklósnak mégis sikerült elérnie, hogy a sopronnyékiek az úrbéri erdőket – melyek azelőtt a lánzséri uradalom tartozékai voltak – saját tulajdonukba kapják.[12] Az erdőket egyenlően felosztották közöttük. A sopronnyéki férfiak (jobbágyok) ezen túl abban a kiváltságban is részesültek, hogy különleges ünnepi alkalmakkor két hajdúegyenruhában, fegyverrel és a királyi zászlót hordozva jelenhettek meg. Az első zászlót személyesen Esterházy Miklós herceg ajándékozta a falunak.[13]

1621. november 8-án Nikolsburgban, a fehérhegyi csata után Bethlen lemondott a magyar királyi címről, amiért cserébe a korábban Esterházy-birtoknak számító munkácsi várral és a környékbeli földekkel rendelkezhetett. Esterházy Miklós, akinek családja Galántából származik, Fraknó várának tulajdonosa és Kismarton ura lett, illetve grófi címmel illeték. Később még nádori rangra is emelték, e minőségében egyesítette a Magyar Királyság területén fekvő Esterházy-uradalmakat. Ő maga viszont már nem érte meg utóbbiak Habsburgoknak történő visszaadását: 1645. szeptember 11-én Nagyhöflányban (Großhöflein) meghalt. Nagyszombaton temették el.

De térjünk most vissza fejtegetésünk kiindulópontjához. A jezsuita misszió rendkívül sikeres volt ebben az országrészben, amit nem csak a máig is élő hit, hanem a Sopronnyékről elszármazó, az egyházat gazdagító elhivatottak szokatlanul nagy száma is tanúsít. (Ez a papokon túl egy egész sor rendtagot jelent, mind

ferenceseket, mind cisztercieket.) Maguk a jezsuiták 1624-ben települtek a faluba, és egészen 1646-ig dolgoztak itt. Ebben az időszakban a község temploma a protestánsokhoz tartozott, ezért a katolikus hívők a jezsuiták segítségével felépítették az egyház földjén a Szent Györgynek szentelt kápolnát. A jezsuiták később vezetésük alá vonták a falubeli templomot is, és az egyházközség – mind külső, mind belső – felújítása után hagyták el a települést.[14] Munkájuk eredménye mind a mai napig látható. Látható az ünnepeken, például amikor az úrnapi körmenet a falu egészén átvonul: a legények – mindmáig hajdúviseletben – az Esterházy herceg által adományozott zászlóval kísérik az oltáriszentséget, és később, amikor a délutáni ünnepi megemlékezésre visszatérnek, az ünnep tiszteletére meglengetik a súlyos, 37 kilogrammos zászlót. Hitük egyik gyümölcse az istentiszteleteken való viszonylag nagy arányú (52% feletti) részvétel és az állandó, egész napos adoráció, imádkozás a falu templomának mellékkápolnijában.

Érdeemes még megemlékezni Franz Wohlmuthról, aki 1919. június 5-én, a Tanácsköztársaság alatt halt mártírhalált. Wohlmuth atyát (1855-1919), akinek egyházmegyéjéhez akkoriban az Órvidék legnagyobb része tartozott, a Győr melletti Császáron kötél által végezték ki, mint ellenforradalmárt.[15] Josef Zipser, a község esperese krónikájában megjegyzi: „Az emberek visszatérése a katolikus valláshoz jelentősegteljesen tanúsítja a misszionáriusok baráti tevékenységét, akik prédikációikkal mérvadóan segítették azt, hogy az emberek szabad akaratukból térjenek vissza a katolikus hithez.”[16]

E tanulmánnyal mindazokat kívántam bemutatni, akik a nehéz időkben tanúságot tettek a hit mellett, és akik tetteinek gyümölcse mindmáig érezhető. Csak ilyen módon lesz értékelhető a mi munkánk értelme és hatása is az utánunk elkövetkezendő időkre.

Jegyzetek

[1] A püspök tevékenységének számos nyomát fedezhetjük fel Burgenlandban a kismartoni hegy templomában álló Haydn-kriptától kezdve egészen az fraknoi várban őrzött Esterházy-gyűjtemény híres órájáig.

[2] Ezt a témát dolgozta fel diplomamunkájában – Andreas Schwarz konzulens vezetésével – a bécsi egyetem Bölcsészettudományi karán: Mihalkovics, Ernst: *Die Geschichte der Grundherrschaft Landsee-Lackenbach im Mittelalter bis in die Frühe Neuzeit*. Wien, 2000. (Kézirat. Továbbiakban: Mihalkovics, 2000.)

[3] Dersffy Ferenc apja több magyarországi vár ura volt. 1556-ban kassai várkapitány, két évvel később az egész Dunántúl vidékének kapitánya lett, és a törökök elleni küzdelemben esett el. Mihalkovics, 2000. 71.

[4] Perschy, J.M.: Die Chronologie des Hauses von 1583-1989. In: Die Fürsten Esterházy, Magnaten, Diplomaten & Mäzene. Ausstellungskatalog. Red.: Perschy, Jakob. Eisenstadt, 1995. 238.

[5] Zipser, Josef: – In: Uo. 4. (továbbiakban: Zipser, 1995.); Mihalkovics, 2000. 55. (Hivatkozással: Meyer, Wolfgang: *Das Esterházy-Museum*. Führer über die Burg Esterházy. Eisenstadt, 1993. 3.); Frank, Norbert: *Die Esterházy als Patronatsherren*. In: Die Fürsten Esterházy, Magnaten, Diplomaten & Mäzene. Ausstellungskatalog. Red.: Perschy, Jakob. Eisenstadt, 1995. 121.

[6] Az 1979-ben, Soproni Nyék alapításának 700 éves évfordulója alkalmából kiadott leírás alapján, Oswald Gruber plébános történelmi feldolgozása szerint a láncséri vár 1566-ig a Császár család tulajdonában volt, akik Orsolya nevű leányukat a lutheránus vallás elszánt követőjéhez, Dersffy Ferenchez adták feleségül. 1279-1979 Festschrift. Neckenmarkt, 1979. (továbbiakban: Gruber, 1979.) 70.

[7] Luther és Kálvin követői között ellenségeskedés és rivalizálás dúlt. Gruber atya az egyik ilyen 1591. június 2-i, csepregi vizállyról ír, ahol a kálvinisták vesztettek. Uo. 70.

[8] Uo. 71. Fred, Sinowatz: Reformation. Bgld. Forschungen Heft 35, 111. (Forrás: Nationalbibliothek Österreichs 12 031-től 12 037-ig, Missio Palatina 1633, 1638 és 1640.) A jezsuita misszió 1620-ban költözött a lakompaki várba, és 1624-ben a Soproni Nyékre. Viszont egy régebbi forrás azt tanúsítja, hogy a nagyszombati jezsuiták már évtizedekkel hamarabb kibérelték 4 évre a lakompaki várat, ami akkortájt Oláh Miklós esztergomi érsek tulajdonában volt, akinek unokaöccse (durva viselkedése miatt) nem igazán volt kedvelt tulajdonos. A vár ebben az időben még közel sem volt kész, csak 1618-ban, Esterházy vezetésével fejezték be. Mihalkovics, 2000. 76.; ld. Schmeller, Adelheid: Das Burgenland. Seine Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen. Salzburg, 1968. 136.

[9] A reformáció és ellenreformáció idejének néhány jellemzőjéről: Mihalkovics, 2000. 46-58. Ez alapján elképzelhető, milyen kaotikus volt a mohácsi csata utáni időszak, de ugyanakkor megfigyelhetőek a jezsuiták sikerei a sopronnyéki (Neckenmarkt), sopronszentmártoni (St. Martin), sopronderecskei (Drassmarkt), valamint alsópulyai (Unterpullendorf) és középpulyai (Mittel-pullendorf) egyházközségekben. Uo. 55.

[10] Esterházy Miklós állítólag ígéretet tett Szent Mihály arkangyalnak arra az esetre, ha kisegíti őt ebből a helyzetből. Ezeket az ígéreteket egyrészt a jezsuita misszió meghívásával, másrészt a kismartoni ferences kolostor megépítésével váltotta valóra. Utóbbi bejárata fölött a következő felirat olvasható: „Ezt a rendházat őexcellenciája, nagyra becsült Esterházy Miklós gróf, a királyi Magyarország nádora emeltette az Úr 1629. évében Szent Mihálynak és Szent Ferencnek tett ígéretük segítségével a lázadók felett aratott szerencsés győzelem után.” Hasonlóképpen, a fraknoi vár tornyának csúcsát Mihály arkangyal képmásával díszítette. Zipser, 1995. 7. Végül Esterházynek a zsidókhoz fűződő viszonyára szeretnék még kitérni, akik, miután a monarchia számos városából elüldözték őket, Lakompakon leltek menedékre, ahol bebizonyították kereskedelemre való rátermettségüket és kereskedelmi iskolát is alapítottak. Mihalkovics, 2000. 56-58.

[11] Zipser esperes hivatkozásai szerint a csatáról a következők számolnak be: Dampierre generális a császárnak 1620. október 1-jén, Bécsújhelyben; Monsieur de Puyseux, XIII. Lajos francia király bécsi követe; és végül maga Bethlen Gábor a soproni várkapitányának, Sennyey Gáspárnak, Hainburg megszállásakor 1620. október 1-jén reggel 5 órakor.

[12] Esterházy 1618-ban árokkal körülvett vízvárrá építtette át a lakompaki várat, mert a hegyekhez közel fekvő lánzséri vár nem volt alkalmas a birtokok kezelésére.

[13] A zászlót, ami később a „legényzászló” nevet kapta, a templomban őrzik. Jobb oldalán a német-római császárság címere látható. A birodalmi sas mellén a máriacelli Mária-kép található. A címer felett az 1622-es évszám olvasható, hiszen a zászlót a nikolsburgi béke után kapták meg a sopronnyékiek. A zászló jobb oldalán az Esterházy címer látható a A. E. D. G. iniciálékkal.

[14] Gruber, 1979. 72.

[15] Haspel, Konrad: *Für Euch abgemüht*. Wien, 2002. (Sonderband, 2.)

[16] Zisper, Josef: *Kronik der Pfarrgemeinde*. Nr. 10.

[a cikk elejére](#), [a vissza a tartalomjegyzékhez](#).

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Csorba Dávid: "A sovány lelket meg-szépíteni": Debreceni prédikátorok (1657-1711).

Debrecen, Hernád Kiadó, 2008.

Az utóbbi időben számos kiváló publikáció mutatja azt, hogy a 16-18. századot vizsgáló hazai historiográfiai irodalmon belül egyre nagyobb teret nyer a mikrorégiók, s az ezen belül központi helyet betöltő mezővárosok szerepének kutatása. A korszakban az oppidumok, s azoknak polgári és vallási vezetői egy-egy térségen belül karakterisztikus, arculatformáló erővel bírtak. Az ilyen típusú mikrotörténeti kiindulópontot választó vizsgálódás a regionális jellegén kívül lehetőséget biztosít a történeti irodalomban jól ismert személyek portréjának pontosabb árnyalásához csakúgy, mint a kevésbé ismert, gyakran csak említésszerűen citált alakok arcélének megrajzolásához. A kutató feladata igen összetett, mert az egyének tevékenységét és személyes jellemvonásait el kell helyeznie a város és a térség politikai, kulturális és vallási terében, ezzel együtt a regionális jelenségeket országos, sőt nemzetközi kontextusában is tárgyalnia kell.

Ezt a sok szempontot integráló, komplex feladatot vállalta fel és teljesítette Csorba Dávid „A’ sovány lelkeket megszépíteni”: *Debreceni prédikátorok (1657-1711)* című monográfiájában, amely a Debreceni Egyetem Irodalomtudományi Iskolájában készített és megvédett PhD-értekezés. Ennek megfelelően a szerző alapvetően irodalomtörténeti indítással közelítette meg témáját, de vizsgálatai során számos társ- és segédtudomány szempontrendszerét és eredményeit beépítette munkájába. Mivel a korszak irodalomtörténete csak szoros összefüggésben vizsgálható a történelmi diszciplínákkal, így a könyv erős történeti alapozással nyit, s a későbbiek során is számos értékes politika-, vallás-, mentalitás-, viselettörténeti stb. megállapítást tesz.

A könyv a cívisváros múltját a magyar történelem egyik legmozgalmasabb, a hazai protestantizmus számára rendkívül válságos periódusában teszi vizsgálat tárgyává. A választott szakasz elején a Habsburg és török között látszólag meglévő status quo leple alatt a mindkét féltől elszenvedett sarcolások és üldöztetések (például az 1660-as ún. Szejdi-járás; vagy Strassoldo 1672-es illetve Caraffa 1686-os fosztogatásai); az erősödő, felkelésbe később pedig szabadságharcba torkolló kuruc-mozgalom terhei; az Erdélyi Fejedelemség szerepének fokozatos át- illetve leértékelődése, végül a fejedelemség megszűnése mind-mind szinte önmagában is ellehetetleníthette volna a történések keresztmetsze-tében fekvő város működését és szellemi prosperitását. S ezek mellett még legalább ilyen súllyal megjelent a felekezeti sérelem, mivel az oppidumot református jellege miatt is számtalan bántalom érte a nyílt rekatolizáció idején, majd a „vértelen ellenreformáció századában”. Részben talán a bonyolult politikai konstellációk is magyarázatot adnak arra a meglepő tényre, hogy a Debrecen történetét és jelentőségét feldolgozó tekintélyes mennyiségű szakirodalomban mindezt csak résztémák kifejtésére, illetve egy szempontrendszerrel következetesen végigvívó vizsgálódásra vállalkoztak még a legkiválóbb kutatói is a korszaknak.

Csorba Dávid azt a történelmi periódust tette vizsgálat tárgyává, amikor Bethlen Miklós erdélyi kancellár szavaival a „neutralitas modo Debrecinensi” politikai módszere nem kis áldozatok árán biztosította, hogy a város viszonylagos épségben átvészelve a válságokat, s így az országos politika terén is példát jelentett. A település a hazai reformátusság központjaként tudott működni akkor, mikor az Erdélyi Fejedelemség lépésről lépésre elveszíti ezt a státuszt, illetve amikor a térség másik szellemi centruma, Sárospatak annyira ellehetetlenül, hogy a helyi kálvinistákat a közeli Makkoshotyka patakjában kell megkeresztelnie Debreceni Ember Pálnak.

A monográfia első jelentősebb egysége a korabeli Debrecen működését és a debreceniség fogalmát ragadja meg. A város életének súlyos áron szerzett viszonylagos zavartalanságát a debreceni politikai és szellemi elit jelentős formátumú alakjai érték el. A jelenkor társadalmi relációinak aspektusából tekintve elgondolkoztató és példaértékű, hogy a szellemi és politikai elit kategóriája milyen élénk, egymás értékeit, szempontjait

befogadó kapcsolatban volt ekkoriban. Ez az értékítéletbeli hasonlóság a történelmi időszak elvárásainak megfelelően nem ritkán szoros családi kapcsolatokban is megmutatkozott. Csorba Dávid kötetéből számtalan példát tudunk hozni annak illusztrálására, hogy az „ároni rendet” és a város vezető tisztségeit betöltő személyeket milyen rokoni szálak fűzték össze.

A város lelki- és bölcséleti életét megteremtő és fenntartó támogatórendszert alapvetően három, egymással sokszor átfedést mutató körben ragadja meg a kutató. Ezek közül az első, politikai és anyagi lehetőségeit tekintve legjelentősebb a fejedelmi mecenatúra, amit elsősorban Apafi Mihály fejedelem tevékenységével szemléltet. Ennek során a monográfia egy nemrég előkerült, eddig kellő mélységében fel nem tárt forráscsoportot, a fejedelem halálakor elmondott laudációkat is bevonta a vizsgálatba (31–36.). Mindennek gyakorlati haszna, hogy árnyalja a történelmi irodalom máig sokszor leegyszerűsítő Apafi-képét. Az erdélyi vezető teljességnek jobban megfelelő portréját – mint a szerző is utal rá – két szélsőség között kell megragadnunk. Az egyik felfogás a tudós, inkább elméletileg képzett, épp ezért az erkölcsi szempontokat fokozottan érvényesítő „vágyott” uralkodó; a másik a gyakorlatiatlansága miatt már-már cselekvésképtelen árnyalak képét vetíti elénk. A historiográfiai irodalmon belül egyre élesebb igényként jelentkező hitelesebb Apafi-arckép megteremtéséhez a kutatásnak a temetési beszédek mondó kortárs prédikátorokhoz hasonlóan határozottabban fel kellene mérnie a fejedelem politikai mozgásterét. Ehhez nem kis segítséget nyújthat Csorba Dávid vizsgálódása, amely Nagyari József és Pataki István búcsúztató beszédének bibliai analógiáit felfejtve pontosítja az utolsó „valódi” fejedelemről rajzolt portré.

A fejedelmi és városi mecenatúra köre sok áthatást mutat. Még nyilvánvalóbbá válik ez, ha a kettő közötti kapcsolat emblemikus figurájának, az iskolateremtő tevékenységéről és kegyes életéről elhíresült Martonfalvi György személye körül összpontosuló támogatórendszerre vetjük tekintetünket. A Nagyvárad 1660-as eleste után Debrecenbe érkező tanár-prédikátor a felekezeten belüli irányzatok igazi integráló, kibékítő személyisége volt, aki képes volt a kálvinizmus különböző teológiai metódusait, főként az ortodox illetve puritán-pietista felfogást össze tudta egyeztetni. A monográfia szerzője ennek magyarázatát jó érzékkel fogja meg, amikor ezt írja: „Akkor láthat érvényesnek egy személyiségre két, látszólag össze nem férő szemléletet a külvilág, ha azok funkcionálisan megoszlanak: a hitelveiben ortodox, de prédikációs, pedagógiai vagy pszichológiai gyakorlatában puritán-pietista kora újkori alkotó személyisége szakadásmentesen tartalmazza ezeket az értékeket.” (59. p.)

A kötet egyik erénye, hogy a hazai protestáns teológiai irányzatokat és azok képviselőit a komparatív vizsgálat eredményeit kamatoztatva a nemzetközi kontextusba is be kívánja illeszteni, illetve az újabb külföldi szakirodalom fogalomrendszerével pontosítani az egyes alkotók és műveik besorolását. A 17. század során virágzó protestáns peregrináció hatására nem túl jelentős időeltolódással Magyarországon is megjelentek a nyugat-európai felfogások. A szerző következetesen törekszik a külföldi szakmai körökben már elterjedt, de a hazai kutatásban gyökeret még nem vert *református pietizmus* terminusát alkalmazni. Ugyanakkor Csorba Dávid a speciális magyar viszonyokra is felhívja a figyelmet: a hazai történelmi körülményeknek köszönhetően az irányzatok közti differenciálódás nem a felekezeti illetve felekezeten belüli vitákban csúcsosodik ki, mivel itt a valódi kérdés a megmaradás mikéntje volt. Szerinte „[e]bben a kontextusban a református pietizmus égisze alá tartozik fenomenológiai és történelmi értelemben is a 17. század végének (1657-1711) több teológiai irányzata, úgymint ortodoxia, puritánizmus, precízizmus, pietizmus. Ezek kegyességi értelemben hasonló célokat fogalmaztak meg, nyelvileg-retorikailag egyező formákat használtak, és az említett történelmi okok miatt nem egymással szembeni hitvitákban merültek ki, mint azt a nyugati párhuzamok mutatják, hanem egymás exegetikai és magánkegyességi céljait integrálva forrtak össze.” (68. p.)

A nemzetközi egyházpolitikai helyzet, az országos és regionális politikai-szellemi horizont felmérése után a kötet következő három nagy fejezetében Csorba Dávid fokozottan mikrotörténelmi aspektust érvényesít. A korszak három meghatározó ígéhirdetőjének pályáját, prédikatori és kegyességi gyakorlatát teszi vizsgálat tárgyává. Ezzel együtt a historiográfia helyét egyre inkább az irodalomtörténelmi megközelítés veszi át. A monográfia sok szempontot integráló metódusa továbbra is megmarad, hisz az irodalomtörténet számos

irányzata – például irodalomszociológia, recepcióesztétika, nyelvi-retorikai vizsgálat – mellett számos társtudományt alkalmaz a szerző.

A monográfia írója a hagyományos biográfiai és irodalomtörténeti nézőpontot azzal is színesíti, hogy a modern lélektan egyik irányzatának, a narratív pszichológiának módszerét és fogalomrendszerét is bevonja a vizsgálódás erőterébe, amikor a periódus szellemi horizontját kívánja bemutatni. Bár a szerző némileg apologikus módon hangoztatja, hogy kockázatot érez a modernitás előtti korszak és alkotója kapcsán ennek az önállósodó diszciplínának az alkalmazásában (75. p.), de az eredményekre tekintve kijelenthetjük, hogy értékes árnyalatot nyert ezáltal a kutatás. A tudós megfigyelő illetve az érdeklődéstől sarkallt olvasó számára is tanulságos ez a nézőpont, amelynek konklúzióit a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban is összefoglalja a szerző. Ebben az egyház- és kegyességtörténeti és a pasztorál-pszichológia kategóriáinak keresztmetszeteiben kívánja megragadni a korszak Debrecenhez köthető igehirdetőinek lelki alkatbeli vonásait. (79.)

A tüzetesebben tárgyalt három debreceni igehirdető lelkipásztor közötti kapcsolatot az jelenti, hogy mindannyian Martonfalvi György köréhez tartoztak. Közülük az elsőként vizsgált személy idősebb Köleséri Sámuel (1634-1683). Az érzékeny lelkületű prédikátor portréjának felvázolásakor a magánemberi és közösségi szerepek szoros összefüggésben kerültek feldolgozásra. Angliai peregrinációja idején ismerkedett meg Cromwell elveivel. Ennek az élménynek a látens nyomát véli fellelni Csorba Dávid Debrecen főbírájának, Dobozi (I.) Istvánnak temetésére Köleséri Sámuel által szerkesztett és elmondott laudációjában. (91-92. p.) A prédikátor exemplumhasználatát vizsgálva figyelemre méltó megállapítások hangoznak el a debreceni lelkész mártírfelfogásáról (105-112. p.), s ezek a konklúziók megjelenítik Köleséri személyiségének illetve közösséghez való viszonyának főbb jellemzőit. Szemléletében a vitészség és a kegyesség között szoros kapcsolat van, de kerüli a polemikus megnyilatkozásokat, határozott, de nem mutat provokációként is értelmezhető harcias kiállást. A felekezeten belüli konszenzus illetve az ártalmatlan külső tényezők lehetőséghez mért elkerülését igyekszik megvalósítani, ezért beszédmódjának egyik jellemzője a „szoltáros intő hang”. (116. p.)

Köleséri a prédikáció műfaji kereteit a kegyességi igényeknek megfelelően igen tágan értelmezte. Műveire a prédikáció és elmélkedés megjelölést használta, de ezekben az alkotásokban az írásmagyarázat, tudós értekezés és az általa használt külföldi irodalom magyar parafrázisai szabadon vegyülnek. A monográfia írója egy újabb táblázattal teszi áttekinthetővé a debreceni prédikátor műveinek homiletikai és gyakorlati szempontokat érvényesítő rendszerét. (136-38. p.) Hyperius három fő beszédművét a melanchtoni *genus mixtum* kategóriájával kiegészítette, s Amesiusnak az *usus* felől közelítő felosztásával együtt tárgyalta. Az eredmény meglepő szabályosságot mutat: a nyolc keresztmetszet rubrikáiba egy-egy Köleséri munka került. Mindez jól átgondolt írói-prédikatori struktúrát sejtet.

Míg Köleséri lelkészi magatartásában a megtévedt embert segítő, intő attitűd érvényesült, addig a kötet harmadik nagy fejezetében tárgyalt Szentpéteri Istvánt (1655-1730) inkább a bűnök éles hangú elítélése jellemezte. Indulatos hangneme egyszerre gyökerezik személyes lelki tulajdonságaiban és az őt körülvevő környezethez való viszonyában. Köleséri mérsékelt hangnemét elősegítette, hogy a tőzsérkedő város mérsékelt életvitelt folytató polgáraihoz intézte mondandóját. A tisztességes kort megélő Szentpéteri viszont elsősorban kisebb alföldi települések és hajdúvárosok (név szerint Túrkeve, Hajdúnánás, Újcsalános, Büdösköztető, Nádudvar, Tiszalök, Szalacs) lakosai előtt mondta el „hajdú-prédikációit”. A korholó magatartást megelőlegező lelkialkat és a környezet valószínűleg kölcsönösen erősítették egymást: azért szólalt meg a bűnöket erősen ostorozó hangon, mert ilyen helyeken szolgált, és azért szolgált pont ilyen helyeken, mert ez a hanghordozás erre „predesztinálta”. Híszónoklatainak témája is sajátosan kötődik ehhez a közeget: a tánc, a zenebona, az ivászat, a káromkodás, a dohányzás ellen zúdít híveire feddő eszmefuttatásokat. Gyakori témái ezek szinte minden korszak feddő prédikációirodalmának, de csak elvétve kerül ennyire kizárólagosan centrális helyzetbe.

A szerző Szentpéteri vehemens megnyilvánulásait és felekezethez való viszonyulását joggal veti össze a katolikus hitszónoklat szintén sarkosan karakterisztikus prédikátorával, a Rákóczi-szabadságharc alatt kuruc tábori papként praktizáló Csúzy Zsigmonddal. (183. p.) Mindez továbbgondolásra is érdemes felvetés, hisz a konfesszionális különbségeken túl érdemes lenne számba venni, hogy milyen emberi, mentalitásbeli, szocializációs illetve társadalmi vonások és körülmények rokoníthatnak egy adott korszak emblemikus alakjait. Talán nem nagy merészség kijelenteni, hogy a Köleséri által megvalósított „praxis pietatis” és például a katolikus oldalon a kicsit később tevékenykedő, kegyességéről elhíresült Kelemen Didák atya megnyilvánulásiban is találunk közös vonásokat. Azt viszont csak alapos kutatás lenne képes kimutatni, hogy ezek mennyire tekinthetők véletlen egyezőségeknek, avagy van-e köztük valamilyen – mélyen lappangó – eszmetörténeti kapcsolat.

A protestáns Szentpéteri és katolikus Csúzy közti párhuzamot erősíti az is, hogy szenvedélyes habitusuk elragadja őket, s mindez több esetben fellazítja hitszónoklataik koherenciáját. Egy ilyen, a belső fegyelem hiányát mutató példát Csorba Dávid is nagyító alá vesz Szentpéteri esetében, amikor az igehirdető a dohányzás terjedése ellen fakad ki. „Érdemes megfigyelni, miképp csúszik el a logikai érvelés: Dohány – Pogány bűz, [à pogány – kárhozatra méltó], aki dohányzik – kárhozatra méltó. Egyrészt inkább a dohányzás szokássá válása kaphatott volna nagyobb hangsúlyt (hiszen szerzőnk többször utalt arra, hogy »practice preadicallyunk«), ehelyett pedig itt csupán az érzelmi elintést tapasztaljuk. Másrészt a kiindulópont helytelen, hiszen a »pogány bűz« a – kifejezés szinekdoché, a pogány törökök dohányszagára utal, és nem a dohány és a pogány szavak ilyen jellegű konnotatív értelmére, az entymémák logikai rendszerére.” (173-174. p.)

A szerző fejtegetése a jelen deskriptív szemszögéből helytálló, ugyanakkor fontos a történeti aspektust is bevonunk. A Csorba Dávid által elemzett példa azt mutatja, hogy az alacsonyabb műveltségű közösség előtt praktizáló igehirdető a feddést nem az értelemre, hanem az érelemre alapozva kívánta megvalósítani, a beláttatás helyett az elrettentés stratégiáját választotta. Mindez nem ritka a kor prédikátorai körében. A katolikus oldalról analógiaként említett Csúzy példája is mutatja, hogy a mai kor értelemorientált nézőpontjából logikátlanak érzett, retorikai és stilisztikai kategóriák keveredésén alapuló megnyilvánulások hatásosnak mondhatók az adott kor befogadóközege előtt. A pálos szerzetes 1723-25 között öt kötetben adta közre dörgedelmes hangvételi hitszónoklatait, ami a kor könyvkiadási viszonyait tekintve nem kis teljesítmény, s azt engedi sejtetni, hogy igehirdetői gyakorlata nagy elismerést váltott ki korában. Fontos tehát tudatosítanunk, hogy az oralitás és az írásbeliség határán mozgó hitszónoklat esetében a kutatás során fokozottan figyelembe kell vennünk a pragmatikai megközelítést, amit viszont relevánsan befolyásol prédikációt hallgató és/vagy olvasó közönségnek az elváráshorizontja.

A református pietizmuson belül a precízizmus csoportjába sorolható Szentpéterivel ellentétben egészen más típusú kegyességi gyakorlatot valósított meg Debreceni Ember Pál. Az ő eszmetörténeti helyének meghatározásához a kutató azt a kiinduló tézist választotta, hogy az ortodox „tanítás” és a puritán „építés” nem ellentétei egymásnak, hanem kiegészítői. (203. p.) Metódusát és eredményeit tekintve is figyelemre méltó, hogy a szerző felvállalta az igehirdető műveltségének (207-220. p.) és exegetikai-homiletikai eljárásának (221-236. p.) felmérését. A monográfiai ezen része nem csupán Csorba Dávid filológiai felkészültségét mutatja, hanem megfontolt és megalapozott véleményre törekvő magatartását is.

Debreceni Ember Pál a teológiai ismereteken túl kora filozófiai megközelítéseivel – racionalizmus és empirizmus – ugyanúgy tisztában van, mint amilyen naprakész a természettudományokban – például a ptolemaioszi világmép kritikája. (218. p.) Természetes azonban, hogy mindezek szigorúan vallási keretek között jelennek meg. Emberi és lelkipásztori magatartására jellemző, hogy több esetben ütközteti a különböző véleményeket, de csak akkor tör lándzsát egyik álláspont mellett, ha abban teológiailag kamatozó hasznot nem lát.

A református hitszónoklat egyik 17-18. századi sajátossága, hogy nem csupán lehetőségként, hanem szinte követelményként állást foglal közösségi, politikai kérdésekben. Csorba Dávid könyvében megidézett

prédikátorok – habitusuktól függően – mindegyikére jellemző, hogy a bűnt nem csupán egyéni, hanem kollektív síkon is értelmezik. Emellett a „mindenkori prédikációban elhangzó kérügmának a reformátori felfogás szerint elhagyhatatlan tartozéka a prófétálás, és ez Medgyesitől egészen századunkig élő gyakorlat maradt”. (76. p.) Az egyén és a nemzet sorsát szétválaszthatatlan egységként tekintik, s retorikailag igényes megformálásban tárgyalják. Nem véletlen, hogy szorosán kötődik ehhez a hagyományhoz nemzeti imánk írójának, Kölcsey Ferencnek a költészete, aki ezt a tradíciót öntudatosan vállalta, amikor a következőket vetette papírra. „Az ékesszólás (ki nem tudja azt?) a szépművészség tartományában igen fontos helyet foglal el; s annak nemei közt melyik foglalhat el fontosabbat, mint az egyházi? Mindaddig míg a religió az emberi szívnek és léleknek legelső foglalatossága, az erkölcsiségnek legbiztosabb vezére, s a társaságnak legerősebb köteléke lenni meg nem szűnik; mindaddig a szépművészségnek azon ága, mely a religió érzését melegen tartani, s így az erkölcs útját kellemesbbé, a társasági egybeköttetést szorosabbá tenni törekszik, a maga fő polcát el nem vesztheti.” A szatmárcsekei lírikus *Egyházi beszéd* című 1825-ös tanulmányában a prédikáció műfaját mintának tekinti a politikai-közéleti szónoklat kiteljesítéséhez.

A monográfia számos értékes és érdekes megközelítési módját (például heraldikai és viselettörténeti [92-96. p.] vagy néprajzi elemzés [157-63. p.]), illetve unikumát (például Debreceni Ember Pál *Wade mecumának* ismertetése [236-242. p.]) említhetnék még, de terjedelmi okok gátat szabnak ennek. Csorba Dávid könyve alapos felkészültségről, nagy erudícióról árulkodó munka, mely további szakmai viták és kutatások alapját jelentheti. De a kötet közérthetőségre törekvő stílusa arra is alkalmassá teszi, hogy a történelmi érdeklődéstől ösztökélt olvasó haszonnal forgathassa.

(ism.: *Mercs István*)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9. Balázs Győző: Jó utána lenni... A szöveget gondozta és
 évfolyam jegyzetekkel ellátta: Molnár Sándor Károly.
 3. szám Miskolc, Lévy József Református Gimnázium és Diákotthon,
 A. D. 2007.
 MMVIII

Válságba jutott iskolai életünk rémisztő hírei hallatán jó egy igazi tanár – tegyük hozzá, vallástanár – emlékiratát olvasni, ami az ideális tanár-diák kapcsolat példáját adja. Kölcsönös tisztelet és szeretet határozza meg a szerző visszaemlékezéseiben a tanár-diák, általában a felnőttek és fiatalok kapcsolatát. Lám úgy is lehetett és lehetne ismét. Idejében ásta elő a kéziratából Molnár Sándor Károly Balázs Győző munkáját, és készítette el tudományos igényű kiadvánnyá, bő jegyzetanyaggal ellátva. Úgy tette mindezt, hogy a nagyközönség számára letehetetlen olvasmány maradt. Molnár Sándor Károly a Károli Gáspár Egyetem Református Hittudományi Karának elvégzése után az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem szakon tanul, jelenleg éppen Lipcsében ösztöndíjas, ugyanakkor doktori fokozat megszerzésére készül és e könyvével is tanújelét adta történészi, egyháztörténészi tehetségének, elhivatottságának.

Balázs Győző (1893-1973) gimnáziumi tanár emlékirata születésével, gyermekkorával kezdődik és az 1918-19-es tanév kezdetével ér véget, amikor a Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Karának 1917 nyarán történt elvégzése után második tanévét kezdhetette a Debreceni Református Kollégium Főgimnáziumának segédtanáraként. Ez akkori élete sikerének csúcsát jelentette. Egyelőre megmenekült attól, hogy pappá kelljen válnia és már második tanévét kezdhetette azon a pályán, ami vágyai netovábbja volt, és amire egész addigi élete során titokban készült. Ez az ember tanárnak született, és az lehetett élete legaktívabb szakaszában több mint három évtizeden keresztül. Ebben a kötetben nincs még szó arról, hogy volt gimnáziumában, a Miskolci Református Lévy József Gimnáziumban eltöltött sikeres vallástanári működését az egyházi iskolák államosítása törte derékba. Vallástanárra az állami iskolákban az államosítást követő tanévben még szükség volt, mert akkor még kötelező tantárgy maradt a hittan, de az 1949-50-es tanév elejére már fakultatívvá, gyakorlatilag nem kívánatosá, felszámolandóvá vált. Fel is számolták a legtöbb iskolában, a középiskolákban pedig maradéktalanul.

A könyv igazi emlékirat, aminek a középpontjában maga az író áll. Saját sorsának alakulását, lelkének finom rezdüléseit veti papírra mindenek előtt. Van mit írnia. Finom a lelke, költői, mondhatni mimóza lélek. Bámulatatos gyermeki tisztaság, érzékenység maradt meg habitusában, valami félben maradt felnőtté válás jellemezte. Ez nem eredményezett azonban infantilisságot, hanem költői tehetséget, beállítottságot takart és megindokolja, hogy miért volt ifjúságpárti tanár. A mai olvasók egy részét talán zavarja a sok túlérzékenykedés, a sok sírás – nem csupán átvitt értelemben – ami minduntalan előbukkan önvallomásában. Szerintem ez az őszinteség jele. Bizalommal tárja fel az olvasónak lelkét és nem csupán a vele történt eseményeket, hanem mintegy beavatja őt élete történései mellett lelke rezdüléseibe is. És ez a lélek sokat rezdul. Elanyagiasodott világunkban üdítővé tud lenni egy ilyen bensőséges olvasmány.

Nem maradt ki azért a környezet, a kor bemutatása sem Balázs Győző írásából. Nyitott szemmel járt ő a világban annyira, amennyire kellett. Elboldogult a világban, sokoldalúan praktikus tudott lenni. Ezért is volt kiváló cserkésztsz. Néprajzos számára is fontos adalékokat szolgáltatnak pontos megfigyelései, amiket a családja körében, a faluban, aztán miskolci kosztos diákként, majd az iskola konviktusának családoknál elszállásolt ún. externátusában eltöltött nyolc éve, vagy hittanhallgatóként debreceni albérlete egy esztendeje alatt gyűjtött. Árgus szemmel figyelte diáktársait, tanárait, általában a felnőtteket. Gondos és részletes megfigyelése éles elméjű elemzéssel párosult. Megírta, hogy milyennek kell lennie tanárnak, diáknak. Ő maga igyekezett olyan lenni. Sikerült neki. Már debreceni gimnáziumi segédtanársága alatt sugározta tanítványai felé azt a szeretetet, amit mindig számon kért tanáraitól, s ami azok értékelésének legfőbb mércéje volt részéről. Diákjai rajongásig szerették, de tanultak is nála és kimagasló eredményt értek el.

Feltárul vallási beállítottsága is a szerzőnek. Ez jogos, hiszen lelkészi oklevéllel rendelkező tanárról van szó, aki Miskolcon a Református Lévy József Gimnáziumban ráadásul vallástanár volt. Igaz, hogy ebben az emlékiratban nem jut el a miskolci vallástanári évek tárgyalásáig, de az a lelkület azért kitűnik az 1919-ig terjedő életevek bemutatása során is. A kultúrprotestantizmus legjobb értelmű képviselője volt Balázs Győző. Ismerte és elismerte a tudomány eredményeit úgy, mint amik Isten akaratából és segítségével születtek. A tudomány nála nem ütközött a vallással, sőt azok valami tiszteletreméltó együttélésben erősítették egymást felfogásában, és ez sugárzott munkálkodása által környezetére. Fennkölt humanitás, mérhetetlen segítőkészség fakadt bibliás hitéből, ami viszont a pietista kegyességi formát elutasította, részben azért, mert az élet iskolájában rosszul vizsgáztak környezetének „megtért, élő keresztyénei”. Vízet prédikáltak és bort ittak. Másfelől életidegennek találta őket és olyanoknak, akik a keresztyénekre kötelező szeretetet és humanitást nem gyakorolták, legfeljebb beszéltek róla nehezen érthető „szent” nyelvezeten.

Kevés hasznosabb és szükségesebb olvasmányt lehetne a széles olvasóközönség kezébe adni Balázs Győző gyönyörű magyar nyelven megírt könyvénel, különösen úgy, ahogy Molnár Sándor Károly, Balázs győző rajongásig szeretett miskolci iskolájának volt diákja aprólékos gonddal és magas szintű tudományos felkészültséggel bő jegyzetanyaggal ellátta. A jegyzetek könnyen használható tudományos forrásmunkává avatják Balázs Győző önvallomását. Kívánom, hogy Balázs Győző tanár úr az Istent, hazát, embertestvért, természetet szerető magyar cserkész hazafi újra kezdhessen tanítani könyve által.

(ism.: Csohány János)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből, 1868-1958. Bp., Trezor Kiadó, 2008.

A budapesti ELTE Tanító- és Óvóképző Karának professzora több nagy tanulmányt illetve kötetet jelentetett már meg, melyek alapvetően járultak hozzá a 19-20. századi hazai tanító- és tanárképzés történetének behatóbb ismeretéhez.[1] Donáth Péter tanulmányait általában jellemzi, hogy a legszélesebb nézőpontból kívánja vizsgálni a magyarországi iskolatörténet, tanárképzés-történet kisebb vagy nagyobb jelentőségű, hosszabb vagy rövidebb időszakot átfogó részterületét. Munkáit olvasva óhatatlanul az a benyomásunk, hogy a szerző igazán soha nem elégedett az általa feltárt dokumentumok mennyiségével, mindig többre és többre vágyik, olvasóját minden információ birtokába akarja juttatni, amihez ő maga hozzájutott, ugyanazon széles látókörrrel való szemlélődésre biztat, amellyel ő maga is az íráshoz fog. Donáth Péter tanulmányaira, különösen most bemutatandó vaskos monográfiájának minden vonatkozására igaz, hogy a tudományos íráshasználatban közhellyé vált „teljesség igényével” lép fel.

A kötet előszava jóval terjedelmesebb az ilyenkor megszokottnál, és nem pusztán a köszönetnyilvánításokat, az olvasó tájékozódását szolgáló általánosságokat, a mű születésével kapcsolatos szerzői megjegyzéseket tartalmazza. Donáth Péter egyfajta elméleti alapvetést, saját kutatói ars poeticáját is summázza, kiindulópontként szögezve le, hogy az általa alkalmazott esettanulmány-írást jóval többnek tekinti egy-egy részterület áttekintésénél. Egymás után szerkesztve, folyamatos keresztutalásokkal ellátva tanulmányai kiegészítik egymást, reflektálnak egymásra, lehetővé téve az olvasónak, hogy tágabb összefüggéseket, bonyolult szempontrendszer áttekintéséhez alkalmas fogódzókat nyerjen. A szerző maga is kimondja, hogy miért: az oktatástörténet azok közé a diszciplínák közé tartozik, melyek leginkább összetettek, sokoldalúan sűríti magába a társadalom- és a politikatörténet különféle szegmenseit. Az iskola világa önmagában is összetett (gondoljunk csak a két főszereplőre, a tanárookra és a tanulóakra), ha pedig az adott iskolarendszert körülvevő társadalmi háttérrel, az iskolarendszert fenntartó és/vagy ellenőrző politikai intézményrendszert tekintjük, a levéltári forrásról levéltári forrásra bonyolódó struktúra kibontása óhatatlanul egyre szövevényesebbé, a kutató számára nagyobb kihívásokat tartogató eljárássá válik. A szélesebb értelemben vett művelődéstörténet mellett a társadalom- és eszméletörténet, a modern állam-egyház viszony egyik legneuralgikusabb pontjának számító iskolafenntartó-ügyre tekintettel: az egyháztörténet, valamint a 19-20. századi magyarországi rendszerváltások (és eszmerendszer-változások) kivételes alaposágú diagnózisa ezt a kihívást csak felerősíti. Donáth nemcsak elfogadja a kihívást, hanem jó értelemben véve provokál is: a leegyszerűsítés, valamely konkrét iskola vagy pedagógus parciális érdekességű bemutatása mellett (olykor: helyett) mindig az általánosság megragadására törekszik. Maga így fogalmaz: „[Tanulmányai] Ezáltal új szempontokkal, értelmezési keretekkel, vagy éppen az elterjedt fogalomhasználattal kapcsolatos érdemi észrevételekkel járulhatnak hozzá a 20. századi hazai művelődés- és iskolatörténet folyamatainak megismeréséhez, az azokról folyó tudományos diskurzushoz.” Írásait végigolvasva, hétköznapi szóhasználattal élve, a szerzőnek ez a törekvése „bejött”, bizonyosak lehetünk ugyanis abban, hogy az oktatástörténet nehezen később megkerülhető alapművei kerültek ki a tolla alól.

Vita tárgya lehet ugyanakkor (és ismerve a hazai szakirodalomban fel-felbukkanó diskurzusokat, feltehetően lesz is), hogy célravezető-e tanulmányait efféle opus magnificusokká szerkeszteni. Az olvasónak az a benyomása alakult ki, hogy a szerző legszívesebben egy kötetbe szerkesztette volna a több mint 550 oldalas „Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon, 1945-1960.” c. kötetének anyagával a mostani tanulmányait is, ha a terjedelem nem tette volna kezelhetetlenül vaskossá a polcainkon így is tekintélyt parancsoló méretű vállalkozást. Sokakban megfogalmazódhat, hogy legalább a tematikailag összefüggő tanulmányok önálló kötetekként való megjelentetése nem lett volna-e célravezetőbb. Megítélésünk szerint nem: a folyamatos olvasás közben ide-oda lapozgatva jobban tudunk alkalmazkodni a szerző által kívánt cél eléréséhez, a több szempontú tájékozódáshoz illetve az átfogóbb ismeretek elsajátításához, sőt a későbbi

visszakéréshez is.

A vállalkozás méretére jellemző, hogy mostani kötetének főszerzője a jegyzetapparátussal együtt „csak” 668 oldal, a fennmaradóból majd 140-et a források és irodalom felsorolása tesz ki. Donáth Péter tényleg szinte mindenre kíváncsi volt. A Magyar Országos Levéltár állagaiból nemcsak az oktatási kormányzat állagait nézte át, hanem más központi kormányzervekét, az 1945 utáni pártapparátus szinte valamennyi osztályának anyagát, az igazságszolgáltatás fondjait, társadalmi szervezetek, kutatóintézetek archívumba került iratait. A központi iratórző szervek közül a „magától értetődőek” (Politikatörténeti Intézet, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, OPKM Dokumentumtára stb.) mellett olyan helyekre is ellátogatott, melyek eddig kevésbé számítottak az iskolatörténeti kutatások kiindulópontként számbavehető intézményei közé (Történeti Hivatal, Hadtörténeti Levéltár stb.). Ezek után szinte meg sem lepődünk azon, hogy fel kívánta dolgozni Budapest Főváros Levéltára mellett valamennyi megyei levéltár szakigazgatási apparátusának dokumentumait, iskolaügyre vonatkozó állagait, s ugyanez mondható el az egyházi levéltárakról. Utóbbiak közül, témaköreinek megfelelően egyesekből (pl. a Ráday Levéltárból) mélyebben, másokból kevésbé mélyebben merített, de alaposságához nem férhet kétség. Még az egyes intézménytörténeti feldolgozások szerzőit is tájékoztathatja az egyes felsőoktatási intézmények (ELTE, bajai és nyíregyházi főiskola stb.) irattáraiban történt bűvárkodása, a mintegy kéttucatnyi magánszemélytől és családtagjaiktól beszerzett hagyatékok feldolgozása. Donáth Péter – követeendő módon – nem győzött ezért több helyen is köszönetet mondani segítőinek és támogatóinak (köztük számos – bizonyára tartalmaz tudományos diákköri és szakdolgozatokat benyújtó – hallgatójának) munkájukért. És akkor még nem is szóltunk a terjedelmes sajtóanyag, az iskolai értesítők áttekintéséről, valamint a 19-20. századi magyarországi tanárképzést átfogó bibliográfiájának is számító „felhasznált, hivatkozott irodalom” c. fejezetében foglalt könyvészeti apparátusról. Utóbbi nem nélkülözi az esztörténeti, általános történelmi, pszichológiai alpműveket sem, jelezve, hogy a szerző tényleg minden vonatkozásban alá akarta támasztani megállapításait. Itt említjük meg, hogy Donáth nem pusztán felhasználta, idézte a rendelkezésére álló szakirodalmat, nem mulasztja el felhívni a figyelmet (az akár általa, akár mások által vitathatónak ítélt) megállapításokra, az eltérő nézőpontokra, hangsúlyokra.

A kötet három nagyobb fejezetre tagolódik, melyek közül részletesebben a harmadikkal kívánunk foglalkozni. Az első öt, kisebb-nagyobb lélegzetvétellű, egymással nem vagy csak lazán összefüggő tematikájú tanulmány a „Nemzetiségi politika és oktatás” összefoglaló címet kapta. Részben korábbi munkáinak frissített kiadását, részben önálló írásokat olvashatunk itt, az egyes tanulmányok önálló jegyzetapparátust is kaptak. „Tanító(nő)képzők, diákjaik és tanáraik. Felekezeti/nemzetiségi összetételük s területi elhelyezkedésük a dualizmus korában” c. írása diagramokkal, térképmellékletekkel gazdagon illusztrált módon dolgozza fel a tanítóképzés statisztikailag jól megragadható adatait, a kiegyezést követő illetve az első világháború végét megelőző időmetszetekben, valamint a kettő között rendelkezésre álló népszámlálási és egyéb statisztikák egymásra, valamint térképre vetítése útján. Kitér a tanárok és a tanítóképzős hallgatók felekezeti összetételét tanulságosan felvillantó problémák mellett olyan, manapság gyakran emlegetett kérdés történeti vonatkozásainak felvetésére is, mint a tanítók iránti társadalmi („munkaerő-piaci”) szükséglet stb. Négy további, néhány oldalas írása a nemzetiségi tanítóképzés egy-egy esettanulmányát tartalmazza, egy szlovák, a másik három a német nemzetiségi tanítóképzés „mélyfúrás”-szerű elemzésével. Különösen érdekesnek tartjuk a Klebelsberg Kunó nemzetiségi politikájának motívumait feldolgozó, a „Gróf” egész kultúrpolitikáját átfogóan méltató cikket.

A kötet második része „Nagy László kényszerű számvetései 1919-1922-ből. Dokumentatív elbeszélés szakmai önéletrajzával, egy iskolareformtervvel s a Gyermektanulmányi Társaság tevékenységének forrásaival” címet viseli. A Tanácsköztársaság alatt szerepet vállaló, ezért életében igazságtalanul meghurcolt, 1945 után sokszor méltatlanul méltatott, ízig-vérig pedagógus és oktatásszervező munkásságának bemutatása nemcsak az iskolaügy modernizációjára tett kísérletek és azok sorsának tanulságos számbavetele, hanem a 20. század első évtizedein átívelő korrajz is egyben. Donáth Péter nemcsak Nagy László hagyatékát dolgozta fel, az érintett megállapításait, önreflexióit, az apológiát háttérbe szorító fejlesztési terveit folyamatosan ütközteti

az őt méltató, marginalizálni akaró Horthy-korszak hivatalos szerveinek véleményével. A Nagy László nevével összeforrott Gyermektanulmányi Társaság megérdemelt egy ilyen alaposságú történelmi feldolgozást, mely megfelel a szerző címben jelzett célkitűzésének: „dokumentatív elbeszélés”, vagyis érdekes és izgalmas olvasmány is egyben.

Önálló, egy témára fókuszáló tanulmány a kötet harmadik, egyben legnagyobb méretű (a terjedelem mintegy kétharmadát kitevő) összefoglalása „Politikai-világnézeti diszkrimináció vagy valami más?” címmel. A szerzőre jellemző, hogy ezúttal is barokkos méretű, ugyanakkor érezhetően az olvasó tájékozottságát szolgáló igyekvő alcímet választott: „Nagykőrösi (és más városbeli) igazgatók küzdelme tanítóképzőjük fennmaradásáért s identitásuk megőrzéséért a változó iskolai viszonyok és oktatáspolitikai elvárások erőterében, 1918-1958”. A „kérdéseket, szempontokat” összefoglaló első, valamint az „appendix”-ként jelzett utolsó (kitekintést, illetve konkrét esettanulmányt tartalmazó) fejezet között három, kronologikusan tagolt elemzést olvashatunk a címben jelzett négy évtizedes korszakról. A szerző a nagykőrösi tanítóképző intézetre fókuszál, ugyanakkor valóban számos példát, párhuzamot vonultat fel (például hangsúlyosan Győről), munkája így egy intézménytörténet kereteit szétfeszítő, valójában a politikai rendszerváltozások sodrába került hazai tanítóképzés átfogó bemutatása lett. Érdekes figyelmesen elolvasni a kérdéseket, kutatási szempontokat tételesen felsoroló első fejezetét, a szerző ugyanis nemcsak önmaga számára foglalta össze a vonatkozó kutatómunka módszertani vonatkozásait. Donáth Péter – egyáltalán nem történelmietlen módon – fejtegetéseit mintegy „visszafelé” kezdi, vagyis arra a kérdésre kereste (ezúttal is joggal „dokumentatív elbeszélésként” aposztrófált írásában) a választ, hogy az utolsó tanévét 1957-ben befejező nagykőrösi tanítóképző megszüntetésében milyen ideológiai-politikai motívumok játszhattak szerepet. A kérdés megválaszolásában pedig nem elégedett meg az „ötvenes évek” kultúrpolitikája konkrétumainak, valamint az 1956-tal összefüggő átrendezési kísérletek számbavételével, fejtegetéseinek széles körű háttérrel kívánt nyújtani az intézmény sajátos szempontú történetének bemutatásával, a felszámoláshoz vezető út stációinak mélyreható elemzésével. Két igazgató-tanár (Váczy Ferenc és Juhász Béla) egyéniségét, munkásságát állítja a középpontba, ugyanakkor folyamatosan felidéri a tanári kar meghatározó személyiségeit, a kultúrpolitika országos és helyi irányítóinak döntéshozatali mechanizmusát, aprólékosan értékelve a könyvtárnyi forrásanyag különböző dokumentumaiban fellelhető információkat. Fontosnak véljük leszögezni, hogy a szerző figyelmét érezhetően a két, iskolaállamosítással összefüggő – 1919-es illetve 1949 utáni – rendszerváltás tanítóképzésre (a tanítóképző intézményre, a tanárok és diákok egyéni sorsára) gyakorolt hatása kötötte le. Utóbbiakat a 2. illetve 4. (számos alfejezetre bontott) fejezet foglalja össze, a kettő közé illesztett 3.-ban a békés építkezés éveit kevésbé elemző-értékelő módon mutatja be. Jegyezzük meg, hogy ez a „kevésbé” is majd 100 oldalas áttekintést tartalmaz, bár ebből mintegy 60 oldalt tesz ki a 3.1., ténylegesen a Horthy-korszakkal foglalkozó alfejezet. Ezekben az alfejezetekben is érezhető azonban, hogy a szerző sokkal inkább az 1918-1920 közötti események utóhatásaira, valamint az 1945-tel kezdődő korszakra, az államosítást megelőző illetve követő évek bemutatására irányul. (Az egyébként is 1956-tal záruló 3. fejezet alcíme: „Kísérlet a második bezárási döntésig terjedő időszak atmoszférájának érzékeltetésére” – pontosan kifejezi a szerző törekvéseit, a 364-365. oldalon összefoglalt, olvasójának címzett módszertani megjegyzéseivel együtt.) Donáth amúgy sem kezeli mereven a korszakhatárokként számba jöhető évszámokat, és munkája szempontjából szerencsésen is teszi. A nagykőrösi tanítóképző intézet (illetve általánosságban az oktatáspolitikai) kereteit meghatározó politikai intézményrendszer változásai, az azokhoz vezető illetve azokból elágazó utak feltérképezése gyakori vissza- (ritkább esetben: előre-) utalásokat tesz szükségessé. Például az első, az 1918-19-es eseményeket bemutató fejtegetései kapcsán kétszer is lazít az általa a tanulmány címében jelzett korszakhatáron. A 2. fejezet („A nagykőrösi református tanítóképző az iskolai nehézségek, a rendkívüli körülmények s a radikálisan változó társadalmi-politikai elvárások szorításában, 1914-1920”) alcímében szereplő évszám ugyanis már előre vetíti, hogy nem az első világháború végétől, hanem az előzményeket is szemlélő módon mutatja be a történetet, a 2.1. alfejezet szövegét olvasva pedig még visszább nyúl: a dualizmus korának társadalmi, esztétikai változásait is sokoldalúan mutatja be, a századforduló sajátos liberalizmusának, a politikai katolicizmusnak a megjelenésével, hatásmechanizmusával együtt. A Tanácsköztársaságot követő, 1919. őszi politikai vissza- (illetve át-) rendeződés során súlyosan elmarasztalták a nagykőrösi tanítóképző intézetet, igazgatóját (Váczy Ferencet) és több tanárát súlyosan

megrótták a „bolsevizmus” uralma alatti szerepvállalásukért. A szerző – a 2.2. alfejezetben – meghallgattatja mindkét felet az általuk írott, illetve róluk szóló dokumentumok tükrében. Fejtegetéseiből egyértelműen kirajzolódik, hogy a néhány hónap alatt kétszer is ideológiai présbe került, egyszer a „klerikális reakció” szálláscsinálójának, majd a „nem eléggé hazafias” magatartásának minősített intézmény vezetőit alapvetően a túlélés, a tanítóképzés és annak színvonala megmaradásáért folytatott küzdelem, esetenként pedig a forgószélszerű rendszerváltás viszonyai közötti tájékozatlanság is motiválta. A nagykőrösi példa egyébként jelzésértékű: több református lelkész illetve egyházi intézmény egyáltalán nem illetve nem minden esetben meggyőződésből vállalt szerepet a Tanácsköztársaság idején, hanem egyszerűen tudomásul akarta venni a Kun Bélák hatalomátvételével létrejött „új világot”, s abban keresni a továbblépés, a megmaradás lehetőségét. (Bár volt precedens a túlbuzgóságra is, például az állampártba való belépés illetve pedagógus-szakszervezeti agitációban való részvétel esetén.) Jól mutatja be, hogy a Horthy-korszakban a református egyház nem egy esetben sokkal megértőbb és mentegetőbb volt lelkészeinek és intézményeinek szerepvállalását illetően, mint az állami hatóságok. A 2.3. alfejezet (nagykőrösi mellett sárospataki, veszprémi stb.) esettanulmányai, konkrét történések körüljárásai kíséreltet mellett általános elemzésekbe is bocsátkozik. (A 2.3.1. alfejezetben például az iskolai hitoktatás megszüntetésének forrásközpontú, elemző bemutatása alkalmával.) Összességében az iskolák államosítását célzó, ideológiai monopóliumra törő hatalom, illetve a helyi szintű döntéshozók, egyszerű lelkészek, tanárok, szakszervezetek vagy egyéb szakmai testületek vezetőinek sorsán keresztül tanulságosan mutatja be az egyházi élet kereteinek átalakulását, a személyes döntések személyes és közösséget érintő politikai következményeit. A 2.4. alfejezet – Donáthra megint csak jellemző módon – olyan „fejezetzáró megjegyzéseket” tartalmaz, melyben többek között megszólítja a Tanácsköztársaság alatti történéseket sommásan (le)minősítő fiatalabb történészgenerációt. Kérdéseket tesz fel (mennyiben tekinthetők egyedi eseteknek a Tanácsköztársaság alatti – különböző mértékű és mindig helyi tényezők által árnyalt – egyházi szerepvállalások), és megfogalmaz olyan kutatási hiányosságokat, mint például az egyházi intézmények „likvidálásakor” elbocsátott vagy kilépett személyek sorsának feltárása, tanítók régi vágyainak (pl. 8 osztályos elemi népiskola, érettségire épülő tanítóképzés reformja stb.) forradalmak alatti teljesültsége stb., továbbá érdekes grafikonokkal illusztrálja az 1906-1918 között tanítóképző-intézeti tanárok különböző szempontú összetételét. Kérdésfeltevésének sorát a Váczy Ferencsel történetek számbavételével zárja (súlyos megtorlás elmaradása, sőt pozíciójában maradása és emelkedése egészen a koalíciós évek végéig), rámutatva, hogy ismereteink szerint mindez nem csupán páratlan, hanem nagyon tanulságos is a 20. századi magyar tanítóképzés történetében. A 3.2. alfejezet a koalíciós évek egyházi kiütkeresését, Ravasz László püspök munkásságát mutatja be, utóbbit (és a református egyház általános történetét) számos újabb adalékkal is alátámasztja, bemutatva az egyháziak kompromisszumban való reménykedését, majd a 3.3. fejezetben az abban való csalódottságot, az államosítás lefolyását, annak intézménytörténeti (oktatási kormányzat átrendeződését hozó) vonatkozásaival együtt. A 4. fejezet címe pontosan adja vissza a tartalmat: „A nagykőrösi képző az »éberen« felügyeltek, majd a visszafejlesztésre, megszüntetésre ítélték között (1953-1957)”. Az immáron állami tanítóképzőben zajló 1953. évi „brigádlátogatás” során már sejteni lehetett, hogy az állam fokozottan ellenőrizni, illetve centralizálni kívánja a különösen egyházi eredetű tanítóképzőket, saját képére formálni a tanítás szellemi-politikai arculatát. A szerző tanulságosan „kényszerű, méltósággal viselt, mértékadó engedelmességként” jellemzi az intézet tanárait jellemző magatartással, amivel az állam terveit fogadták. A nagykőrösi esettanulmány ezúttal is általános tanulságokat hordozó: a kiharcolt, majd visszavont ígéret, pártfogókeresések, az 1953-1956 közötti politikai viszonyokat minden szegmensükben tükröző próbálkozások és kényszerű tudomásul vételek időszakának alaposan dokumentált bemutatása. Az 5., függeléként ide illesztett fejezet a nagykőrösi képző utolsó vezetőjének, Juhász Bélának kecskeméti igazgatóságát mutatja be. Donáth Péter nagy ívű tanulmányát a mintegy 160 oldalas, 1346 hivatkozást tartalmazó jegyzetapparátus zárja. Utóbbira azért hívjuk fel a figyelmet, mert – bár az olvasót a gyakori hivatkozásokkal egybekapcsolt sűrű lapozgatás bizony próbára teheti – a szerző egyes jegyzeteiben pontosan igyekezett összefoglalni a minduntalan felmerülő „kitérőket”, ezáltal további töprengésre és kutatásra sarkalló megállapításokat, életrajzi illetve kortörténeti adalékokat felvonultatni. Megemlíthetjük még, hogy Donáth Péter munkájának értékét növeli a nagykőrösi pedagógus-társadalom kiemelkedő alakjainak megidézése, a tevékenységüknek méltó emléket állítani akaró törekvése is.[2]

Donáth Péter kötetét összességében jó szívvel ajánlhatjuk a magyarországi tanítóképzés (általában az iskolatörténet) iránt érdeklődő szakmai illetve nagyközönségnek, különösen azoknak, akik fogékonyak az átfogó szemléletmód, az újszerű és sajátos megközelítések iránt, nemcsak az oktatástörténet, hanem a 20. századi magyarországi rendszerváltozások általános igazságokat és konkrét emberi sorsokat egyaránt felvonultató bemutatása szempontjából. A kötet tetszetős és áttekinthető szerkesztéséért Farkas Máriát, a megjelentetésért a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt.-t illesse dicséret.

(ism.: Fazekas Csaba)

Jegyzetek

[1] Csak a legutóbbiak közül: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez. Bp., 2007.; ill. a most ismertetett kötetrel egyidejűleg napvilágot látott, a szerző által munkája „párjának” tekintett: Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon, 1945-1960. Bp., 2008. (Megjegyzés: utóbbi ismertetését szintén feladatunknak érezzük, és más alkalommal sort kívánunk keríteni rá.)

[2] Engedtessék meg e ponton egy személyes kiegészítés: A szerző munkájában sokat használja Seri András református lelkész, tanár, igazgató-helyettes dokumentumait, visszaemlékezéseit. Életrajzának ismertetésekor (608. p., 1059. sz. jegyz.) csak születésének évszámát (1909) tudta feltüntetni, halálát „?”-lel jelölte. Seri András – e sorok írójának anyai nagyapja – 1995. február 13-án hunyt el Nagykőrösön.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

9.
évfolyam
3. szám
A. D.
MMVIII

Kálvinizmus a perifériákon. Rövid beszámoló egy nemzetközi egyháztörténeti konferenciáról

A Debreceni Református Kollégiumban 2008 áprilisának végén került sor a „Kálvinizmus a perifériákon. Vallás és civil társadalom az európai kultúrkör peremén” címmel megrendezett szimpóziumra. A kezdeményezők által kitűzött, önmagában is érdekes témafelvetésnek nyilvánvaló aktualitást adott Kálvin születésének közelgő fél évezredes évfordulója, s az ennek kapcsán 2009-ben világszerte sorra kerülő megemlékezések már javában folyó előkészületei. A szervezők által felkért neves előadók szakterületeiknek megfelelően elemezték az európai kálvinizmusnak a szűken vett egyházi élet mellett a politika, az oktatás, a művészetek, a gazdaság, a természettudományok, illetve a kontinensen kívüli kultúrákkal kialakuló kapcsolatok területén jelentkező hatásait. A magyar (anyaországi és erdélyi) reformátusság mellett az előadók hangsúlyosan foglalkoztak a lengyel, litván, porosz, cseh, skót és új-angliai kálvinista közösségek múltjával és néhány prominens képviselőjével is.

A két nap alatt tartott mintegy húsz angol nyelvű előadás és korreferátum nyolc nagyobb tematikus egységbe rendeződött, melyek mindegyikét élénk és termékeny szakmai diskurzus követte. Ezek a blokkok a reformációs mozgalom kezdeteitől napjainkig terjedően, konkrét esettanulmányok alapján vizsgálták a kálvinizmust mint identitásformáló tényezőt, viszonyulását és reakcióit saját – a vizsgált területek többségében – kisebbségi, olykor kifejezetten üldözött helyzetéhez, hatását a vallási pluralizmus és tolerancia, az oktatás, az irodalom, a vallásgyakorlat, a külmiszió területén. Külön egység foglalkozott az öreg kontinens keleti és nyugati peremterületein élő reformátusok egymással fenntartott egyházi és művelődési érintkezéseivel.

Több előadó is érintette az egyes korszakokban a centrumok és a perifériák elhelyezkedésének kérdését, eltolódásait, vizsgálta ezek egymással kialakított kapcsolatrendszerének jellegzetességeit. Az egyes részterületek bemutatása során tanulságos volt szembesülni azzal, hogy a kálvinizmus által kifejtett hatások nem szűkíthetők le csupán azokra a régiókra ahol többségi helyzetet vívott ki magának, befolyása több esetben ott is meghatározónak bizonyult ahol idővel elenyésző kisebbséggé vált.

A konferenciát olyan neves egyetemi oktatók tisztelték meg előadásukkal, mint Andrew F. Walls a Yale Egyetemen 2007-ben életműdíjat kapott edinburghi professzor, Ian Torrance (Princeton), James S. Brown (Edinburgh), Péter Katalin (Budapest), Horváth Erzsébet (Budapest), Buzogány Dezső (Kolozsvár), Joanna Mizgala (Varsó), Katarzyna Meller (Poznan), Graeme Murdock (Birmingham), Kestutis Daugirdas (Mainz), Pásztori-Kupán István (Kolozsvár), Tóth Zsombor (Kolozsvár). A szervezésben résztvevő intézetek előadói közül meg kell említeni a Debreceni Egyetem történészeit: Bartha Jánost, D. Molnár Istvánt, Lévai Csabát, és a debreceni református teológia képviselőit: Gaál Botondot, Gonda Lászlót, Hörcsik Richárdot, akik házigazdaként maguk is jelentős mértékben járultak hozzá a konferencia témájának elmélyült tárgyalásához.

A szimpózium további eredménye, hogy az előadók vállalták, hogy előadott témáikon tovább dolgozva, eredményeiket egy tanulmánykötetben is közzé teszik. A beszélgetések során annak igénye is megfogalmazódott, hogy a résztvevő tudományos műhelyek közötti kapcsolatokat tovább mélyítsék és rendszeresebbé tegyék.

A két napos oldott légkörű szakmai találkozóért, illesse köszönet az esemény rendezőit a D. Dr. Harsányi András Alapítványt, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem keretein belül működő Közép-európai Reformáció és Protestantizmus-történeti Kutatóintézetet és a Hatvani István Teológiai Kutatóközpontot, melynek munkatársai közül elsősorban Kovács Ábrahám koordinálta a szervezési feladatokat. Illetve a rendezvény további szakmai és anyagi támogatóit: a Debreceni Egyetem Történeti Intézetét és Magyar és

EPA03307_egyhaztorteneti_2008_03_113-114.htm

Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyét, a Szövetség a Polgári Magyarorszáért Alapítványt, Debrecen Város Kulturális Alapját és a Tiszántúli Református Egyházkerületet.

(Baráth Béla Levente)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)